

Luan Starova

Tanrıtanımazlık Müzesi

Çeviren: Orhan Suda

ROMAN

YKY

TANRITANIMAZLIK MÜZESİ

Luan Starova 1941'de Arnavutluk'ta, Ohrid Gölü'nün güney yakasındaki Pogradec/Pogradeci kentinde doğdu. 1945'ten beri Makedonya'da yaşıyor. Babaannesi Türk. Babası Arif Ahmet Starova Türkiye'nin ilk başbakanlarından (22 Kasım-Mart 1925) liberal eğilimli Fethi Okyar'ın kuzeni. Üsküp Üniversitesi'nde karşılaştırmalı Fransız edebiyatı profesörü olan Starova halen Makedonya'nın Fransa büyükelçisi. Evli ve üç çocuklu. Altı yabancı dil biliyor. *Keçiler Dönemi* adlı romanı Fransa'da 1997 yılının En İyi Yabancı Roman Ödülü'nü kazandı. Başlıca romanları: *Babamın Kitapları*, *Tanrı Tanımazlık Müzesi*, *İlkbaharın Sınırları*. Starova'nın *Kartaca Şiirleri* adlı yayımlanmış bir şiir kitabı da var.

Orhan Suda 1973'te Suda Yayınları'nı kurdu, *Yeni Adımlar* dergisini yönetti. Jacques Prévert'den (*Sözler*, YKY, 1997) ve Luan Starova'dan (*Babamın Kitapları*, YKY, 2000; *Keçiler Dönemi*, YKY, 2000) çeviriler yaptı. Anı, günce ve mektuplarından derlediği *Bir Ömrün Kıyıları*nda, 2004 yılında Alkım Yayınevi'nden çıktı. Halen Londra'da yaşıyor.

Luan Starova'nın
YKY'deki kitapları:

Babamın Kitapları (2000)
Keçiler Dönemi (2000)
Tanrıtanımsızlık Müzesi (2007)

LUAN STAROVA

Tanrıtanımazlık Müzesi

ÇEVİREN:
ORHAN SUDA

ROMAN

Yapı Kredi Yayınları - 2520
Edebiyat - 779

Tanrıtanımazlık Müzesi / Luan Starova
Özgün Adı: **Muzeu i ateizmit**
Çeviren: Orhan Suda

Editör: Şule Demirkol
Düzeltili: Ali Alkan İnal

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

Çeviriye Temel Alınan Baskı: Librairie Arthème Fayard, 1999
1. Baskı: İstanbul, Haziran 2007
ISBN 978-975-08-1254-5

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2007
Sertifika No: 1206-34-003513

© Luan Starova, 2007
Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi

İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://yky.estore.com.tr>
<http://alisveris.yapikredi.com.tr>
<http://www.yapikredi.com.tr>

TANRITANIMAZLIK MÜZESİ

Tanrılarla İlgili Ders

Hiçbir din bende bir inanç olarak yer etmediği için, dine bağlılığın her türlüsüne karşı kayıtsız kalışımda kendisini gösteren bilinemezlikten yana bir tavır sergiliyordum.

Oysa annemle babam, eylemlerine asla yansımayan, ölçülü ve duru bir dindarlığı benimsiyorlardı. Ailemiz bunca yasa büründükten, bilinmeyene ve yeni iklimlere bunca uzun yolculuklar yaptıktan sonra, her şeyden önce mutlak bir güce inanma ihtiyacı olarak yorumlanabilirdi bu.

Demek ki, en basit din bilgisinden yoksun kaldığım gibi, annemle babamın duru inancı da yer etmemişti benliğimde; ne zaman yeni bir acıyı göğüslemek durumunda kalsam, bu eksiklik kendini gösteriyordu.

Şüphesiz bundan dolayıdır ki dine karşı konumumu belirlemek gerektiğinde, çoğu zaman aşırı tutumlar benimsiyordum: Ya Tanrı'nın varlığını kesinlikle inkâr ediyordum ya da beni inançsız yapmış olan kaderi lanetlemeye kalkışıyordum, bu da genellikle matemler sırasında ve daha çok da onlar olmaksızın hayatımın hiçbir anlamı kalmadığı en yakınlarımı yitirdiğimde başıma geliyordu.

Daha sonraları, dünyanın dört bir yanına yaptığım yolculuklar boyunca, hemen hemen aynı belli belirsizlikte bir inançla girdim katedrallere, tapınaklara, havralara, camilere. Sonradan, kutsal sessizliğin duruluğunu kitaplarımda dile getirmeye uğraşırken, bir yandan da dinsel temellerimin bulunmayışına ta-nıklık etmişim gittikçe artan bir yoğunlukla.

Böylece, sık sık hem birbirinden farklı, hem de sarsıcı simge-

lere başvurdum. Hatta öykülerimden birinde, tanrıları talihsizliğin kurbanı olmuş kişilerimden birinin yardımına çağırdım. *Ölmüş Tanrılar*'dı bu öykünün adı. Yazdıklarımın sürekli okuru haline gelmiş olan babam, bu öyküyü okuyunca, hâlâ kulaklarım da bir çan sesi gibi çınlayan ses tonuyla hoş bir serzenişte bulunmuştu bana:

“Var olup olmadıklarını bile bilmediğin bu tanrıların ölmüş olduklarını nasıl söyleyebiliyorsun oğlum?”.

BİRİNCİ BÖLÜM

*Gelecek dönemlerin,
haklarında hiçbir şey bilemeyeceğin
dinleri, kurbansız dinler olacaktır.*

ELIAS CANETTI

I

Babam sonsuz yolculuğuna çıktıktan sonra, kitapları onun varlığının en canlı tanıkları. Sanki yeryüzündeki hayatı, ölümün berisinde doğal bir uzantı bulmuş gibiydi kitaplarında.

Bizlerse, çocukları, beş oğlu ve bir kızı olarak, her birimiz kendi yuvasını kurup kendi yolunu seçmişken, babamızın gidişini ailemiz için sonun başlangıcı olarak yaşadık.

Balkanlar'da, gözlerimizin önünde akıp geçen uzun ve belirsizliklerle yüklü sürgünlüğümüzün kahramanıydı o. Gidişiyile birlikte, ailemiz de tüm gücünü kaybetmiş oluyordu, çünkü babamın henüz hayatta olduğu süre içinde aile bizim için hem devlet, hem millet, hem de dinin yerini tutuyordu.

Sürekli göçlerimiz boyunca, elimizde her barınağa uyan sadece tek bir anahtardan başka bir şey kalmadığında, ailesi içinde dengeyi ve uyumu –kim bilir ne fedakârlıklar pahasına- sağlamayı bilen biricik kişi babamızdı.

Babamın cenaze törenine hayatta kalmış eski dostlarının hemen hepsi geldi. Diğerleri, yani ondan önce ölmüş olanlar, sürgündeki bedeninin ulaşacağı en son, en acımasız noktanın, gelecekteki mezarının yanı başında gömülü yatıyorlardı.

Bu cenaze töreni, kimileri yakından kimileri uzaktan gelen, Balkanlar'daki her dinden ve her millettten, tanıdık tanımadık ne kadar dostu olduğunu anlamamızı sağladı babamın.

Babam dostluklarının çoğunu metinler aracılığıyla kurmuştu. Ona karşı son görevlerini yerine getirmeye gelenler arasında, Doğu el yazmalarının sırlarına duyduğu ve son nefesine kadar peşini bırakmadığı tutkuyu yıllarca paylaşmış, Doğu dilleri uzmanı genç ve yaşlı bilginler vardı.

Babam birçok Hıristiyan mezarıyla birkaç Yahudi mezarının tam karşısında bulunan, iki yanı ağaçlıklı, asfalt yollardan birinin yanında yer alan Müslüman mezarlığının tam ortasına, en itibarlı yere gömüldü.

Yüzyıllardır süren ortak bir sessizliğe büründüler hep birlikte.

Babam, eski Balkan imparatorluklarından kalma ayrılıkçılığı –direngen bir hareketsizlikle yüzyıllar boyunca süregelmiş bu kalıtımı– azaltmak için bir ömür boyu sabırla ve ağırbaşlılıkla çalıştıktan sonra, farklılıkların sonsuza dek kazılı duracağı bu daracık yere girmek zorunda kalmıştı.

Yolları onunkiyle kesişmiş, onunla aynı dini paylaşan ama devrimci olan, Parti üyesi yurttaşlarından birçoğu da oradaki Seçkin Kişiler Yolu'na, yani Hıristiyan mezarlığına gömülmüşlerdi. Buna bakarak, Seçkin Kişiler Yolu'nun din farkı gözetmediği sonucuna ulaşabiliriz... Devrim, ilginç bir kendiliğindenlikle, önde gelen savaşçılara laik bir cenaze töreni ve bir şeref yeri sağlamaya özen göstermişti. Demek ki, insanların ölümü, onları sağlıklarında birbirinden ayırmış olan sınırları ortadan kaldırmıyordu.

Babamla aynı milliyetten ve aynı dinden oldukları halde öldükten sonra yakınlarından ayrı düşen ve ötekilerin arasına karışan bu seçkinlerin hayattaki asıl yerlerinin neresi olduğunu sormaktan kendimizi alamamıştık. Fakat babamın dediği gibi, Balkanlar'da her şeyin üzerinde felaket ve belirsizlik hüküm sürüyordu.

Şurası bir gerçek ki, ölümün fark gözetmeyişi, yaşayanların kendi farklılıklarını ve normlarını dayatmak için giriştikleri tüm çabaları boşa çıkarıyor.

Bir insan sevdiği bir varlıktan ayrılmak zorunda kaldığında, yakın ve uzak tüm anıları ortaya döküp aradığını bulmak, kaybettiği kişinin yaşadığı dönemi belleğinde yeniden canlan-

dırmak için, neredeyse bir siyacı gibi tüm gücünü kullanıyor. Fakat anılar labirentinde kendine bir yol açmak uğruna ne kadar çabalarsa çabalasın, ölmüş olanı bir an için hayata geri döndürebilecek olanlara erişemeyeceğini sezinliyor.

Kaybedilenin varlığını canlı kılabilecek en diri hatıralar bazen en uzaktakiler oluyor. Aramızdan henüz ayrılmış olan babamızla ilgili hatıralar için de aynısı geçerliydi. Pek az zaman önce annemin yanında, kitaplarının ortasında bizimle beraberdi. Zihni olağanüstü işlediği için ömrünün bir gün sona ereceğini düşünemiyorduk. Çok zayıf düşmüş bir beden in suskunluğundan kahramanca çekip çıkardığı bilgelik dolu sözlerde, son anlarında bile bizi destekleyen, ölümünden sonra bile varlığının bozulmadan kalacağına inandıran bir güç vardı. Oysa ayrılık ister istemez gerçekleşecekti.

Son nefesine kadar sadece zihni diri tutmuştu bu harap vücudu. Annemizin özverisiyle kaynaşmış bu zihin, Balkanlar'ın karanlıklarındaki bitmek bilmeyen göçlerimiz boyunca biricik ışık kaynağımız olmuştu.

Son beyin kanamaları, konuşma yetisinden mahrum bırakmıştı onu. Oysa bizlere söyleyecek daha o kadar çok şeyi vardı ki. Balkanlar'da görmüş olduğu ve ailesini her birinden korumayı başardığı üç imparatorluğun (Osmanlı'nın, faşizmin ve Stalinciliğin) art arda çöküşünden sonra, sürgün hayatına ilişkin son sırlarını bizlere açıklaması gerekmez miydi? Ama şimdi sadece o capcanlı kocaman gözleri, şefkatinin bu tükenmeyen ışıkları, geri kalan her şeyin yerini tek başına tutacaktı. Yüzünde kendine özgü, ağırbaşlı otoritesinin izleri görülüyordu hâlâ; her zamanki soyluluğunu koruyordu, oysa ifadesini biçimlendirecek çok az sayıda kas ve siniri sağlam kalmıştı. Ölümle pençeleşirken, ancak başucundaki ailesinin anlayabildiği son bir sırrı bize iletmeye gayret ediyordu hâlâ kıvıldatabildiği dilini kullanarak.

Hepimizin bir araya geldiğini görünce, ki uzun zamandır böyle bir şey gerçekleşmemişti, nasıl olduysa, yatağında doğrulabilecek kadar güç buldu bedeninde. Şefkatinin üzerimize son bir defa yayılabileceği bu dönüm anı için kendini haftalardır hazırladığına şüphe yoktu.

Son sözlerine kulak kesilerek, yüz hatlarındaki en ufak kıpırtıları üzüntüyle kolluyorduk. Dudaklarını kımıldatıyordu, ama hiçbir ses çıkmıyor, sözcükler boğazında düğümleniyordu. Bundan dolayı, artık konuşamayacağını farkına varınca dudaklarını bambaşka bir biçimde kımıldatmaya koyuldu: Şarkı mırıldanmayı denedi. Bize çok eskiden, gençliğinde ve sonra da burada, Üsküp'teki evde, hızla akan nehrin kıyısında, bir gün bir daha geri dönmek üzere Amerika'ya ya da Avustralya'ya gidecek olan birkaç göçmen hemşerisiyle birlikte söylemiş olduğu şarkıyı son bir kere söylemeye çalışıyordu, bizlerse hiçbir şey duymaksızın, sadece ağzının hareketlerini izleyerek, birdenbire alnına yayılan huzuru ve gözlerindeki canlanmayı gözlemleyerek, anayurdumuzun, Göl kıyısındaki memleketimizin çoksesli şarkısını hemen tanıdık.

Babamın, gözlerinde hâlâ parlayan ışık yardımıyla ve dilini alışılmadık bir biçimde hareket ettirerek, ailesini daima birlikte olma konusunda yüreklendirdiği açıkça görülüyordu.

Babam insanüstü bir çaba göstererek, bu çoksesli şarkının aile korosunda kendisine düşen dizelerini son bir defa daha söyleyebilmek için, kalan bütün gücünü toparlamaya gayret ediyordu.

Sanki bütün bir insan hayatını içinde tutan, zamanın oluşturduğu büyük taş bloklar, bir tek ses çıkarmak için kırılıyorlarmış, sonra da birleşip yeniden dağılıyorlarmış gibi derin, güçlü bir şey koptu o sırada vücudunun titrek kütlesinden. Halkının kolektif şarkısının ezgili temasını, bir ömür boyu süren çabalarını tamamlarcasına mırıldanan bir sesteki bu.

Unutulmuş bu kahramanlık şarkısının ahenkli sesleri böylece bir kere daha kopuyordu babamın bağrından. Ölümle buluşmasının eşiğinde fışkırsın diye, bütün bu zaman boyunca benliğinin en derin yerine gömmüş olduğu şarkıyı, sürgün hayatının biricik vasiyetnamesi olarak en yakınlarına bağışlıyordu.

Bir ölüm sessizliği içinde bir araya gelmiş olan bizler, huşu içinde dinledik babamın duyulmayan şarkısını.

Bir dilekte daha bulunmuştu babam.

Ölmeden önce, son bir defa görmek istiyordu gün ışığını. Yıllarca kitaplığına kapanıp sadece kitaplarının ışığı ile beslenen

babam, hakiki ışığı, güneş ışığını görmeyi arzuluyordu şimdi. Gerçekten de bu 29 Şubat'ta, yılın bu döneminde o zamana kadar asla görülmemiş olan muhteşem bir güneş parlıyordu kentin üzerinde.

Beni kollarınızın üzerinde dışarı çıkarın, güneşi bir kere daha görebileyim diye yakardı bize, zihninin tüm gücünü toparlayarak.

Annem kocasının son arzularından başka birini yerine getirmek için dışarı çıkmıştı: Babam kaçınılmaz son anın geldiğini hissettiği için, dostlarından ödünç alınmış bazı kitapları onlara geri vermesini ve başka hiçbir yerde bulunmayan diğer birkaç kitabı da, tıpkı kendisi gibi, Doğu el yazmalarının içerdiği gizemlere aşina olanlara bağışlamasını istemişti ondan. Annem bu kutsal görevini yerine getirip henüz dönmüştü ki, babam onu kapının eşiğinde görünce, çoksesli şarkımızın son sözlerini mırıldandı henüz tükenmemiş belli belirsiz bir güçle.

Böylece veda ediyordu ışığa, güneşe.

Nefesinin ritmini bozan şiddetli bir öksürük nöbeti, şarkısını duraklattı. Ölmeden birkaç saniye önce, ne yapacağını bilemeyen gözlerle baktı hepimize. Bu parıltılı bakış, okuduğu kitapların sayfaları arasına düşmüş sigara küllerine karışarak, ebediyen silinmemek üzere kazındı belleklerimiz.

II

Bakışı bize ve kitaplarına çevrilmiş olarak öldü babam. Hayatla ölüm arasındaki sınırı nereden çizmek gerektiğini oldukça açık seçik gösteren bir işaretti bu; varlığının en önemli kısmının bundan böyle kitaplarında bulunacağını ve bizim için yaşamaya devam edecek olursa, onu kitaplarında aramak gerektiğini bildiren bir mesajdı bizlere.

Bir süre sonra, babamın tamamlanmış ya da tamamlanmamış düşüncelerinin katettiği yolu, kitaplarının sigara külüyle daha fazla dolmuş sayfalarını saptayarak izleyebileceğimizi keşfettik. Sigara külünün bazen bütün sayfayı kapladığı kitaplar en belirgin örneklerdi ve bu kitaplar, bu sayfalar üzerinde uzun uzun düşündüğünü ve bundan dolayı, annemin masasına koymayı asla ihmal etmediği sigara tablasına dikkat etmeyip sigarasının külünü silkelemeyi unutmuş olduğunu kanıtlıyordu.

Aynı şekilde, Balkan tarihinin en değişken olayları boyunca kafasında kurduğu temel düşüncesinin izlediği yol da, kitaplarının sıralanışında sırlarını sadece kendisinin bildiği düzeni gözlemleyerek bulunabilirdi.

Sezгимizin, sabrımızın, analiz ve tahmin yeteneklerimizin yardımıyla bunu çözmek görevi bize düşüyordu şimdi.

Annem, ebedi yolculuğunda eşlik etmek istemedi babama. Onun kitaplığında, hayatının son odasında, sürgün ömrümüzün duvarları kitaplarla örülmüş son sığınağında, ailenin hakiki bir Babilindeymiş gibi tek başına kaldı, sabahları babamın daima

oturmuş olduğu kanepenin üzerine eğilerek. Duyulamayan bir duayı mırıldanıyordu bitkin bir halde, taşlaşmış gibi.

Sonraki yıllarda babamın kitaplığının sadık bir bekçisi oldu annem. Ebedi yolculuğuna çıktığı sırada, her biri bırakmış olduğu yerde açık kalmış ve el değmemiş kitaplarından ve yazılarından hâlâ yayılmaya devam eden düşüncesi ile son buluşmalar için oğullarını, kızını, damadını, gelinlerini, torunlarını, torunlarının çocuklarını orada defalarca bir araya getirmeyi başardı.

Gürültülerimizin, tüm sevinç ve ıstırap çığlıklarımızın ebediyen kapatıldığı, kitaplar ve hatıralarla dolup taşan bu eski evi ne pahasına olursa olsun terk etmek istemedi. Babamın "bu evi asla terk etme" vasiyetini, sanki onun dönüp geleceğine inanmışçasına yerine getirdi.

Babamın kitaplığı, Balkan tarihini belirleyen tüm zaferlerin ve tüm yenilgilerin bu "büyük kaybedenin" kitaplığı, uzun zaman onun başlıca eseri olarak kalmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun, sonra da faşizm ve Stalinciliğin birbiri ardı sıra çöküşünü yaşamış olduğu için, devrik imparatorlukların yıkıntıları arasında tam üç defa kendine yol açmak, evini yeniden kurmak, yakın akrabalarını aramaya koyulmak, yeni dostlar edinmek, yeni düşmanlardan korunmak, gittiği yerlere her seferinde kitaplarını da götürmek zorunda kalmıştı – varını yoğunu yitirdiği halde, asla yitirmediği biricik malı kitaplar oldu. Balkan tarihinin onu yoksun bıraktığı her şeyin karşılığını kitaplarında bulmuştu.

Buna karşın, anneme göre, evimizde kitapların varlığının bambaşka bir anlamı vardı. Ailemizin, kurtuluşunu onlara borçlu olduğuna inanır olmuştu, özellikle de kutsal kitaplara, sürgündeki her ailenin seyyar çatısına destek olan bu sütunlara. Savaşların, yangınların, büyük felaketlerin insanların başına sardığı haksız ıstıraplara Tanrı'nın tanık olduğuna ve kitaplara, özellikle kutsal kitaplara ve diğer bütün kitaplara duyduğumuz sonsuz saygıyı Tanrı'nın bildiğine inanıyordu sanki.

Babamın kitaplığı, göçebe ailemizin son tapınağı olarak varlığını sürdürmüştü, bunun sebebi, okumanın, bizim için günlük dua yerini tutmasıydı: Kitaplar Tanrısı'na yönelen ve bu kitaplarda saklı inancın esinlediği bir dua idi bu.

Ölüm, nehir kıyısındaki evimizin eşiğini aştığında, sınırın öte yanından, anavatanımızdan kaygı verici haberler geldiğinde, ailenin yasa büründüğü bu bunalım anlarında babam kitaplığına kapanıyordu bir çare bulmak için. Eski ciltleri karıştırıp duruyordu uzun uzun, bunların içinde bir şeyler bulmayı umuyordu hiç şüphesiz; kaybolmasını ne pahasına olursa olsun önlemek gereken bir şeyler arıyordu. Böyle araştırırken, sonunda uygun kitabı, örneğin *Balkanlar'da Ölenlerin Kitabı'nı* bulacağı konusunda gizli bir umut besliyordu aslında. Ve biraz şans yardımıyla buna ulaşıyordu. O zaman okumaya koyuluyordu kaygılı bir halde.

Siyahlar giyinmiş annem, o anda yaklaşıyordu babama ve ortak suskunluklarında ayak direyerek, birlikte sessizce karşı koyuyorlardı kedere.

Babam bu yalın varlıktan cesaret alarak, gözlerini okuduğu kitaptan kaldırıyor ve nehri seyrediyordu dalgın bir bakışla. Kendi hayatını hatırlatan bir şey buluyordu nehrin bu hızlı ve geri döndürülemez akışında. Ve akıp giden suya bakarak kımıldamaksızın duruyordu annem gidinceye kadar.

Yalnız kalınca hemen tekrar okumaya başlıyor, sayfaları hızla çeviriyor, gittikçe derinleşen bir yalnızlığa, bir tür iç sürgüne gömülüyor ve orada, bu iç derinlikte buluyordu kaderin sert darbelerinden kurtuluşu ve çareyi.

Babam kitaplarına olan inancını korudukça ve bizler onun yolundan gittikçe, sürgünlüğümüzün getirdiği talihsizliklere dayanmamızın daha kolay olacağını söylüyordu annem. Ve de böyle oldu genellikle.

Babamdan bize miras kalan bir şey varsa, o da varoluşun daima açık duran kitabına onun dalış tarzıdır, bu ise, bize göre, dünyanın yaratılışını baba kitaplığının sınırlı çerçevesi içine aktarmak anlamına geliyordu. Böylece babamızın kitaplığı, dehşet dolu *Balkanlar'ın* köşe bucağına musallat olan kötü ruhlara karşı bizi koruyan garip bir güçle donanmış oluyordu.

Genellikle bize bildireceği önemli bir şey olunca ya da bize suskunluğu salık vermek isteyince, hepimizi kitaplığında bir araya getiriyordu. Orada, bazıları açık kalmış kitapları arasında, bir arada daha güçlü hissediyorduk kendimizi.

Onun bilgece öğütlerini hem geçmişe, hem de geleceğe ilişkin gizemli mesajlar olarak kabul ediyorduk.

Böylece, babamın kitap yurdunda geç vakte kadar kalıyorduk. Balkanlar'da hüküm süren o belirsizlik zamanlarında, sürgünlüğümüzün kasıp kavuran güçlerini durdurmayı ya da yatıştırmayı, direnme stratejisine ihtiyatlı fakat kalıcı bir biçimde alışmamızı sağlayan biricik yerdı orası.

Kişiliğimizi pekiştirmek, evimizin eşliğini aştığımız an Balkanlar'ın sert kaldırımlarında bizi karşılayacak ilk engelde tökezlememize yol açabilecek hayalleri ve coşkunkulukları usul usul yok etmek için gidiyorduk babamın kitaplığına.

Kışkırtmalara ve bunları ortaya atan küstahlara cevap vereceğiz diye ağzımız kendiliğinden açıldığında ağırbaşlı olmayı öğrenmek de oraya gitmekteki başka bir amacımızdı, çünkü sloganlarla, diktalarla, aldatıcı vaatlerle tıka basa dolu zalim zamanlarda yaşıyorduk.

Sağlığında kitapları için kurduğu düzeni ölümünden sonra da devam ettirmek için babamın kitaplığında tek başına kaldı annem. Sigara külüyle kirlenmiş sayfaları korumayı da görev bilmişti, çünkü okurunun uzun süren bir dikkatle üzerinde durmuş olması nedeniyle bu sayfalardaki metnin anlamı sanki daha büyük bir değer kazanıyordu ona göre.

Bununla birlikte, artık hiçbir şey eskisi gibi değildi. Sadece sessizlik, babamın ömrünü geçirmiş olduğu bu odadan yükselmeye devam eden o yoğun sessizlik aynı kalmıştı.

Annem, bizim evden ayrılmamızdan sonra kendisine kalan boş vakitlerde kitapları, kitaplığın raflarındaki sırayı takip ederek, sistemli bir şekilde okumaya koyuldu. Ana kitaplığın en üst rafında sıralanan kutsal kitapları tutkuyla okuyordu. Bu düzeni bozmamaya, hiçbir şeyi, hatta iki sayfa arasına yerleştirilmiş bir ayrıca bile yerinden oynatmamaya büyük bir özen gösteriyordu; ona göre, bu işaretler, onları bırakmış olanın artık aramızda bulunmamasına rağmen, önemini koruyordu. Cümleleri tekrar tekrar okuyarak ve de onu kocasının düşüncesine sıkı sıkı bağlayacak mesajı kavramaya çalışarak, özellikle bu satırlar üzerinde duruyordu uzun uzun. Babamın canlı varlığını, diğer her şey-

den çok daha fazla hatırlatan kirlenmiş sayfalar üzerinde de çok zaman geçiriyordu.

Okurken, metnin herhangi bir yerinde, şu ya da bu temel düşünce üzerindeki izlenimlerini paylaşmak için babamın kendisiyle buluşacağına için için inanıyor olsa gerekti. Kutsal kitapları okurken daha çok inanıyordu buna: İncil'i, Kuran'ı, Talmud'u.

III

Babamın kitaplığında birbirinden farklı birçok eser, büyü kitapları, haritalar, kıyı ve liman kılavuzları, çeşitli el yazmaları yan yana duruyordu; kitaplık bu haliyle Doğu ile Batı arasında ve Akdeniz'in büyük dinleri –Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet– arasında bir köprü kurmaya tek başına yetecekmiş gibi görünüyordu. Kitaplıkta bu üç dinin kutsal kitapları dışında, çok sayıda teoloji, metafizik ve felsefe elkitapları yer alıyordu.

Hem birbirinden tamamen farklı olan, hem de birbiriyle bağdaşan bu kitaplar, babamın kitaplığında kendine özgü bir kutsallık bulan, burayı aynı anda hem bir kilise, hem bir cami, hem de bir havra olarak gören annemi çok etkiliyordu.

Hakiki bir labirenti andırıyordu babamın kitaplığı. Tuhaf olan şu ki, Batı ve Doğu düşüncesinin ve de tüm evrensel maneviliğin farklı akımları orada yan yana duruyordu. Öylesine bir karışımdaydı ki bu, orada herhangi bir türdeşlik bulmaya kalkışmak, kaçınılmaz olarak başarısızlıkla sonuçlanırdı.

Babam bize kitapların ancak onların özünü sindirebildiğimiz, onlarda kendi yolumuzu keşfedebildiğimiz takdirde gerçekten bizim olduklarını sık sık söylerdi.

Bununla birlikte, kitap okumalarını sektirmeden sürdürmek ve bir başkasını da aynı şeyi yapmaya yüreklendirmek için annemin sarf ettiği sürekli çabalara rağmen, sahibinin yokluğunda yavaş yavaş yok oluyordu kitaplık.

Annem için, bu yerin sessizliği bile, uzun zaman bir teselli oldu. Buraya geldiği zaman, babamın suskunluğunu babam

hâlâ oradaymış gibi tadabiliyordu. Onları bu kadar uzun yıllar boyunca bir arada tutan da zaten bu eski suskunluktu.

Annem bu suskunluğa, bu dindarca suskunluğa, sınırın öte yakasından, genellikle yakın akrabalarından herhangi birinin öldüğünü bildiren haberler aldıktan sonra, ıstırabını dile getirmek için ihanet ederdi. Bu suskunlukta ve bu suskunluğun çapraşık değişkelerinde, hakiki ya da aldatıcı zaferlerin, hatta Balkanlar'da bazen zafer diye kutlanan bu yenilgilerin etkisiyle kaleme alınmış bütün milli tarih kitaplarındakinden çok daha tortullaşmış ve billurlaşmış bir tarih –insanların ıstıraplarıyla taşlaşmış canlı bir tarih– vardı.

Aslında annem, çektiği ıstırabın etkisiyle, babamın kitaplarından yayılan bu çok daha coşturucu hakikate erişebiliyor, onların trajik kapsamını yaralı ruhunda yeniden canlandırarak ilettikleri mesajla bütünleşebiliyordu.

Babamın sağlığında, annemin sanki sessiz bir dua, çocuklarının ve kocasının hayatını korumaya adanmış sürekli bir dua okuyormuş gibi bir hali vardı; kitaplar için de dua ediyordu. Aslında annemin dualarını yerine getirebilen ve ailemizi koruyabilen bir Tanrı'nın var olduğu düşünülse bile, kitaplar için bambaşka bir Tanrı'nın var olması gerekiyordu. Annemin dualarının yanı sıra, babam da onları korumak için sürekli ve son derece etkili bir strateji geliştirmişti. Başlı başına bir tarih yazılabilirdi bu strateji hakkında, özellikle kutsal kitaplarla çeşitli teoloji elkitapları ve ayrıca Stalin dönemine ilişkin kitapları kapsayan strateji hakkında.

Babam kitaplarından ayrılmak istemediği için ciddi tehlikelere maruz kalmıştı o dönemde. Yeniçeriler fenomenini ve bunun bireyin kişiliği üzerindeki ölümcül etkilerini derinlemesine incelemiş olduğundan, bu sendromun Stalin'in kendi kişiliği üzerindeki sonuçları onu son derece kaygılandırıyor. Stalin, küçük vatanını ve Gürcü kimliğini Sovyet komünizminin ideolojik vatanı uğruna feda edebilmiş hakiki bir yeniçeri olarak, bu sendromdan kendi ruhunu yitirerek sıyrılabildi ancak. Ve yeniçerilik fenomeni, bu ruhu tamamen ele geçireceği gün kişileri, halkları, dinleri, alfabeleri yerlerinden edecek ve bütün bunlar milyonlarca

anonim kurban pahasına olacaktı. Ve bu uygulamanın, Balkanlı zihniyetinin sunduğu uygun zeminde bir salgın gibi ve sürekli olarak yayılıp genişleyeceği kolayca tahmin edilebilirdi.

Stalinci yeniçerilikle karşı karşıya kaldığında, üç dinli olmaktan dolayı diğer halklara oranla üç misli ıstırap çekme olasılığı bulunan Arnavut halkının ruhuna Stalinciliğin çöreklenmesinden çok korkuyordu babam.

Yeter ki en kötü olan gerçekleşmesindi!

Fakat bunu önceden sezindiği için, Marx'ın, Engels'in, Lenin'in ve özellikle Stalin'in eserlerini, Parti'nin gayretkeş üyelerinden ve ideologlarından çok daha dikkatle incelemeye vaktinde karar vermişti. Yeni iktidarın dayandığı ideolojiyi açıklayan bütün yayınları, broşürleri ve kitapları bilinçli olarak edindi. Özellikle de Stalincilikle ilgili eserleri edinmeye özen gösterdi ve o dönemde en çok yayınlanan kitaplar bunlar olduğu için büyük çaba sarf etmesi de gerekmedi.

Bir gün Stalin'in, Lenin'in, Marx'ın, Engels'in kitaplarını ve diğer ideolojik yayınları kutsal kitapların arasına koymaya kalkıştığında annem o kadar korktu ki, ilk anda babamın gerçek niyetini anlayamadığı için hiç kimseye bundan söz etmeyi göze alamadı.

Kitaplarını, hele onların sınıflandırılması konusunu babamla tartışmanın kendisine düşmediğini çok iyi biliyordu annem, ailemizin yaşadığı kritik dönemlerde bile asla yapmadı böyle bir şeyi. Fakat dönem değişirken, özellikle Stalin'in Tito ile bozuşmasından sonra, o büyük korku insanların bağına çöreklenmeye devam ediyordu, çünkü birçokları Gürcü'nün intikam alacağına ve bizlerin ona sadık kalmış olanlardan çok daha fazla ıstırap çekeceğimize inanıyordu.

Annemin yaşadığı sıkıntılara kayıtsız değildi babam, kendi yüreğinde hissedirdi onları, fakat çevresindekilere huzur ve güvenlik yayan yumuşak ve güçlü bakışıyla annemi yatıştırmak için uygun anı mutlaka bulurdu. Stalin'in berbat kitaplarını kutsal kitaplar arasına koymayı ona kabul ettirmek söz konusu olunca da aynı etkiyi yaratabiliyordu bakışları.

Şurası bir gerçektir ki, Stalin döneminde, hatta o dönemden birkaç zaman sonra da pek garip şeylerle karşılaşılırdık ba-

bamın kitaplığında: *Komünist Parti Manifestosu* İncil ile Talmud arasına sıkışmıştı, ayrıca Marx'ın bir kitabıyla Kuran yan yana duruyor, Lenin'in bir kitabı metafizikle ilgili bir elkitabının yanında yer alıyor, Stalin'in bir eseri Balkanlar'da Cizvitler'in kaderi hakkındaki vakayinamelerle bir arada bulunuyordu...

Stalinciliğin bir virüs gibi tüm Balkan yarımadasını kasıp kavurduğu bir dönemde, babamın kitaplığında kurduğu bu garip ve hileli oyunu, özenle hazırladığı bu Donkişot kalkanını kim anlayabilirdi ki?

Kitaplarını böyle bir düzene soktuğunda babamın aklından geçen neydi? Kesin olan bir şey varsa, o da kitaplığının farklı dönemlerde keşfedilecek her türlü gizemi barındırmasıydı...

IV

Babam ölünce, düşüncesinin içerdiği açığa vurulmamış yücelikten ve sessiz tanıklıktan yoksun kalmış oldum; hatta ihtiyatlı tavsiyelerinden ve suskunluklarından bile.

Böyle bir ruh hali içindeyken, 1979 yılı ilkbaharında bir anda Arnavutluk'a bir gezi düzenleme, kökenlerimin ülkesine bir dönüş yapma imkânı belirdi.

Sürgünden hakiki bir *dönüş*'ün var olmadığına, sadece *dönüşler*'in mümkün olduğuna inanan babamın bu inancının doğrulandığını –ya da yalanlandığını– görmek gibi bir tehlikeyi de içeren, somut, elle tutulur bir fırsat sunuluyordu bana.

Balkanlar'da, 1979 ilkbaharında yeni hiçbir şey görünmüyordu ufukta. Gene de Avrupa'nın sağlam duvarlarının ve Balkanlar'da halkları birbirinden ayıran güçlü surların yıkıldığını görmek umudu yer etmişti ruhlarda. Ama Balkanlar'daki birbirini paralamaya paralel olarak, Avrupa'da bir yeniden birleşme gözlemleniyordu.

Babam, Berlin duvarının yıkılışını görmediği gibi, Balkan duvarının, onu doğduğu ülkeden ayıran bir sınır oluşturan bu duvarın yıkılışını görece kadar da yaşamadı. Şartlar öyle zorluydu ki, ne Doğu'ya, gençlik hayallerinin otağı İstanbul'a dönebiliyordu, ne de Balkan Ekspresi'ne binerek Batı'ya, sanal bir kurtuluşa doğru yol alabiliyordu.

Bölgelerimizdeki pek az insan gibi o da doğal ve kaçınılmaz bir sonun geleceği duygusuna bağlı kaldı ölünceye kadar. Bedenini saran tüm acılara rağmen, diri kalmış zihni, yıpranmış

organizmasına destek olan yeni hayat kaynakları fıskırtıyordu sürekli. Bakışının koyu siyah kaşlarıyla gölgelenmiş serin maviliğinde okunuyordu bu. Birkaç gümüşi perçemin savrulduğu geniş alınının altında sakin bir güçle bezenmiş büyük bir cömertliği yansıtıyordu bu bakış.

Babam, kendini hayattan, zamandan, bizlerden dışarı çekmeye hazır hissettiği bazı anlarda doğal bir ermişliğe doğru ilerlerdi sanki ve bu anlarda varlığı sadece en yakınları olan bizler için değil, Doğu el yazmaları yorumcusu bilgin dostları için de en değerli hazineye dönüşürdü.

Sürgünün kısır döngüsü içinde geçen gezginci ömrü boyunca ölümle uzlaşması, *dönüş*'ün imkânsızlığının bilincine varmış olmasından ayrı düşünülecek gibi değildi. Fakat yurt özleminin, kendi ülkesine duyduğu bu bastırılmaz özlemin volkanı yatışmış olsa da henüz sönmemişti. Bununla birlikte, annem ve babam, ağırbaşlılığın en yüksek derecesi ve inancın özü olan, hayat kendilerine düşman kesildiğinde bile, beklenmedik bir anda sınırın öte yakasından ölüm haberleri geldiğinde bile canlı kalan doğal bir bilgeliği içlerinde saklı tutmasını biliyorlardı.

Hayatın her gün tanıklık ettiği gibi, zafer ve yenilgi asla saf haliyle çıkmaz insanın karşısına. İnsanın azmi ve ağırbaşlılığı zaferin de, yenilginin de üstündedir ve insan ancak bu sayede koruyabilir özgürlüğünü.

Babam hakiki bir inzivayı göze alarak, birden fazla kitabını aynı anda okuyordu ve bu sayede kendine şaşırtıcı derecede hâkim olmayı başarabiliyordu. Döne döne iniyordu insan ruhunun derinliklerine. Buradan kaynaklanıyordu kendine ve insani olan her şeye tam bağlılığı ve Balkanlar'daki tüm barbarlıklara ve tüm hegomanya isteklerine sakin bir özgüvenle karşı koyabilmesi.

Babam kitaplarının, özellikle kutsal kitaplarının kurtarıcı erdemlerine, okuma eyleminin kutsallığına inanıyordu; annem ise, okumayı bitmeyen bir dua olarak değerlendiriyordu.

Ben de anavatana *dönüş* şansı arama konusunda bu kitaplardan çıkan manayı kavramaya çalışıyordum her şeyden önce.

Bütün bu kitapları babamın onlara verdiği düzene göre baştan sona okumak gerekseydi, kaçınılmaz sonuç, şüphesiz, böyle bir şeye kalkışmaktan vazgeçmek olurdu. Bununla birlikte, *dönüş* fikri, aileden bulaşan bir virüs gibi aklımdan çıkmıyordu. Bir başkasının hayal ettiği şey içime işlemiş gibiydi sanki. Babamın hayali miydi bu? Bilmiyordum. Kısacası, onun ölümünden yaklaşık üç yıl sonra *dönüş* imkânı bana gerçekten sunulunca, bundan kaçınmadım. Kararımı babamın fikirleriyle, sağlığında açıklamış olduğu ve kitapları dikkatlice okunduğunda anlaşılabilir olan fikirlerle karşılaştırarak, hemen açıklığa kavuşturmak ihtiyacını duydum sadece. Aslında, o artık aramızda olmasa bile, el attığım kitaplarından herhangi birini okumaktan ibaret olan dolambaçlı bir yolla da olsa, bir şekilde onun rızasını almaya çalışıyordum. Gene de bu el yordamı yöntemin önemli sonuçlar vermeyeceğini hissediyordum. Bazı eserlere hâlâ ulaşmamıştım, onun ölçütlerine göre belki de en önemli olanlarındı bunlar, fakat hangileri olduğunu bilmiyordum. Babam bunu asla söylemek istememişti.

Bununla birlikte annem, babamın tüm hayatı boyunca, kitaplarının hangi sırayla okunması gerektiğini araştırdığını söylediğini belirtiyor kendisine, böyle bir okuma sayesinde hakiki çözümlerin adeta sihirli bir biçimde, kendiliğinden açığa çıkacağını, *dönüş* sorunu da dahil olmak üzere varoluşun gizemli birçok sorununu yanıtlayabileceğimi söylemiş. Ama bu tür varsayımları onun dışında kim ciddiye alabilirdi ki? Böyle bir mesajın varlığını doğrulamak ya da yalanlamak için, kim bilir ne kadar çok araştırma, doğrulama, gidip gelme gerekir?

Sonunun yaklaştığını hissettiğinden, artık bizimle olmayacağı zamanlarda karşılaşabileceğimiz sorunlara çözüm bulmak istercesine, kitaplarını defalarca yeniden düzene soktuğunu da anlatıyordu annem.

Annemin yola koyulmama ilişkin tereddütleri ise, salt biçimseldi. Bir yandan, kendi yakınlarını ziyaret edebileceğimi düşünerek Arnavutluk'a gitmek isteğimi hoş karşılıyor, öte yandan, bu kadar geniş kapsamlı bir karar karşısında, bunun tüm sorumluluğunun bundan böyle kendisine düşeceğini bildiği için kaygılanmaktan kurtulamıyordu bir türlü.

Her yolculuğumdan önce kendisiyle daima bir durum değerlendirmesi yaptığım babam artık yanımda olmadığı için, kitaplığının raflarına doğru kaydı gözlerim ve ciltli kutsal kitapların Stalin'in, Lenin'in ve Marx'ın eserleriyle yan yana durduğu ana bölüm dikkatimi çekti. Babamın kitaplığında, din ile komünist ideolojinin akıl almaz biçimde yan yana gelmesi, ailemizi kurtarma stratejisine hizmet eden batını arayışları bağlamında anlam kazanabilirdi ancak. Bunu bu şekilde anlamak gerekir. Aslında Stalin'le Tito arasındaki tarihi büyük kapışma sonrasında, Stalinci kitapların, özellikle de Stalin'in kendi eserlerinin –Tanrı bilir sayıları da pek çoktu– tüm kitaplıklardan kaldırıldığını unutmamalı. Genellikle mahkemelerde sürünmek korkusuyla bu kitapların hepsi ya yırtılmış ya da yakılmıştı. Oysa babam, onları sadece korumakla kalmamış, kutsal kitapların arasında seçkin bir yer de vermişti sanki! Bunu, şüphesiz onların içeriğine önem verdiği için ve Stalin üstünlük kazansın diye değil, fakat kitaplığından tek bir kitabı bile kendi isteği dışında atmaktan nefret ettiği için yapmıştı. Böylece babam Stalin'in kitaplarını, tek bir sayfasının, tek bir kelimesinin bile zindanı boylamak için yettiği bir dönemde saklamayı göze almıştı. Yüce savaşını kimsenin hatırlamadığı hakiki bir Balkan donkişotu gibi, artık hiç kimseye zarar vermedikleri ve hiç kimseyi ilgilendirmedikleri bir döneme kadar onları korumaya devam etmişti.

Evet, aslında iyi düşünüldüğünde, beni anavatanıma her türlü seyahat girişiminden caydıracak yeteri kadar temel bilgi vardı babamın kitaplığında. Stalin'in kitaplarıyla kutsal kitapların yan yana durması bir mesajdı aslında: Yani Stalin'in putlaştırılması devam ettiği sürece bu ülkeye dönmek gerektiğini haber veriyordu. Din ile putlaştırma arasındaki bu aykırı yakınlaşmaya bir anlam vermek gerekiyordu kesinlikle. Bu garip düzenleme, babamın ülkesinde Stalin ile din arasındaki ilişki hakkında bir şeyi dile getiriyor olabilirdi mesela: Yani Enver Hoca önderliğindeki Parti'nin ideolojisi, din yerine geçiyordu ya da Stalin, Tanrı yerine geçmişti. Fakat ivedi bir karar almak durumunda olan biri için alabildiğine karmaşık, hatta tuhaf düşüncelerdi bunlar.

Stalin'in dilbilim, genetik, kolektifleştirme, tarım reformu, sınıf mücadelesi, din ve tanrıtanımazlık hakkındaki yazılarını gözden geçirdim ve sonra onları birbiri ardı sıra raftaki asıl yerlerine, kutsal kitapların ortasına koydum tekrar. Bütün bu yığıntı, hükmünü yitirmiş, yararsız, anlamsız göründü gözüme; geçmiş zamanlardan –kötü– bir hatıraydı sadece. Bununla birlikte, burada bize ne kadar anlamsız görünürse görünsün, orada, gideceğim ülkede daima bir “anlamı” olacaktı. Bu hakikat hayrete düşürdü beni. Zamanın orada gerçekten durmuş olduğu düşünülebilir miydi?

Babamın kitapları bilinen ya da bilinmeyen, başlanmış ya da bitmiş birçok mücadeleyi içeriyordu. Böylece babam, mesajını doğru yorumlamak için, düzenini bozmadan başvurulması gereken bir tür vasiyetname bırakıyordu bize.

İçerdiği uyarılardan biri açıkça şöyleydi: Tutsak düşüncenin ülkesine dönülmez.

Görünüşe göre, *dönüş* için uygun zaman değildi bu.

Suskunluğunu çözümlmeyi denemek için babamın mezarına gitmekten başka bir çarem kalmıyordu.

V

Doğduğum ülkeye *dönüş*'ü gerçekleştirmeden önce, bu serüvene benden önce girişmiş olan annemin tecrübesini nasıl olur da göz ardı edebilirdim? Annemin bu ilk ve son yolculuğu, ömrünün sonuna doğru, ailesinden son kalanları ziyaret etmesine izin veren kırmızı damgalı vizeyi ilerlemiş yaşı sayesinde elde ettiğinde gerçekleşmişti.

Bu dönüş annem için hakiki bir başarısızlık olmuştu. Hâlâ Stalinciliğin boyunduruğu altında yaşayan Arnavutluk'a bundan sonra yapılacak tüm yolculuklar için bir örnek ve ders olabilirdi bu dönüş.

Babamın aksine, annem önemli bir yolculuğa girişme kararı almadan önce hiçbir özel strateji uygulamıyordu. Kendini sadece içgüdüüne bırakıyor ve çok uzun zaman bastırılmış arzularının ani ve önüne geçilemez akışına boyun eğiyordu.

Babam, sağ kalan yakınlarını dünya gözüyle görmekten başka bir kaygısı olmayan annemin başına, orada, kendi ülkesinde gelebilecek her şeyi değerlendirmeye ve kestirebilmeye boşuna uğraşmıştı.

Sonunda ayak diremekten vazgeçmiş, hatta onu bu yolculuğa teşvik bile ettiği için annem yola koyulmuştu. Fakat annem vaktinden önce döndü ve içindeki büyük acıyı ömrünün sonuna kadar herkesten sakladı ve bizler bu erken dönüşün hakiki sebebini asla bilemedik.

Annem yola koyulmuştu sonuçta.

Babam, nemli gözleriyle onu ancak evin eşiğine kadar uğurlayabilmişti. Sürgün hayatının ağır çileleri onu vaktinden önce ihtiyarlattığı, yıprattığı için annemi sınıra kadar uğurlamayan sadece oydu. Ve annem hayatında ilk kez onsuz çıkıyordu yolculuğa. Oysa çoğu kez bunun aksi olurdu.

Ailenin bir araya gelen bireyleri arabalara doluşarak sınıra kadar gitti. Annemin gözleri, uzun yıllar önce daracak bir yolda gözden kaybolan Nuh Nebi'den kalma bir trende, kocası ve çocuklarıyla birlikte, aksi yönde, nehir kıyısındaki kente doğru yapmış olduğu yolculukta geçtiği yerleri arıyordu yol boyunca. Hayatının geri kalan kısmı başka bir ülkedeki bu kentte, başka bir halkla ve de kendi halkının küçük bir parçasıyla birlikte geçecekti.

Olgunluk çağına kadar uzun yıllar geçireceğimiz bu yeni sürgün yerine mutluluk içinde varışımızın hatıraları yeniden canlanmıştı, küçük Balkan trenindeki yolculuk sanki hiç sona ermemiş gibiydi.

Annem, onu sınırın öte yakasındaki yakınlarına kavuşturacağı sanılan bu sürgünden *dönüş* yolculuğunda, oğullarının, kızının ve torunlarının kendisine eşlik ettiklerini görece kadar yaşamış olduğu için mutluluktan uçuyordu. Aradan geçen yarım yüzyıllık süre içinde sınırın ötesindeki yakınlarından birçoğu ölmüştü. Bekleyle geçen bütün bu yıllar boyunca ocaklar sönerken, sınır acımasızca kapalı kalmıştı.

Annem sınır hattına ulaştı.

İki ülke arasındaki tampon bölge yaya geçilecekti.

Onu gözden kaybettik. Yakınlarına kavuşmaya gidiyordu.

Topu topu bir ay sonra, hepimiz aynı yerde buluştuk. "Kırmızı vize"si sona ermeden birkaç gün önce dönüyordu.

Onun bu vakitsiz dönüşü hepimizi şaşırttı. Nasıl oluyordu da vize süresi dolmadan dönüyordu?

Elbette asıl önemli olan onu yeniden aramızda sağ salim görmektir. Biz aynı yolda aksi yönde giderken, memlekette, kendisine bu kadar uzun yıllar boyunca hasret kalmış olanlar arasında geçirdiği konukluğuna ilişkin hiçbir imada bulunmadı. Bu yolculuğun onun bağrında yarattığı ve hayatının uçsuz bucaksız kederi içinde erimeye devam eden bu yeni ıstırapı ancak zamanla keşfedebildik.

En çok ıstırap çektiği anda bile acısını yüreğinin en derin yerine gömüyor ve başkalarının dikkatini çekmeyi ya da kendisine acınmasını istemediği için, bu yolcuğa ilişkin en ufak bir şey bile belli etmemeye özen gösteriyordu.

Bunun içindir ki, ne hüznünü açığa vuruyor, ne yakınıyor, ne de ağlıyordu. Analık görevini sakın bir ağırbaşlılıkla yerine getiriyordu, bir keresinde bize itiraf etmişti, Tanrı'nın onu yer-yüzüne belirli bir amaç için gönderdiğine inanıyordu: çocuklarını yaşatmak ve korumakla görevliydi. Tanrı'yla ve genel olarak imanla arasındaki en sıkı ve en sağlam bağ buydu.

Annemin doğduğu memlekete yaptığı ve o kadar hayal etmiş olduğu unutulmaz yolculuğun dönüşü böyle geçmişti. Arabalarımız sınırdan hızla uzaklaşırken babamız, gelinleri ve evde olup bitenler hakkında soru üstüne soru soruyordu. Bu süre içinde biz de anılara dalmıştık. Küçük bir kayığa doluşarak, geceleyin bir kıyıdan bir başka kıyıya, bir ülkeden bir başka ülkeye geçerek, sonra da daracık raylar üzerinde güçlkle yol alan Balkan trenine binerek, Göl yakınındaki anavatanı terk ettiğimizde kalkıştığımız ve bizim için hâlâ devam etmekte olan sis bürümüş o bambaşka yolculuk, sanki rüyadaymışız gibi, belleğimizde bölüm bölüm canlanıyordu.

Babamın Batı'ya gitmeyi o kadar arzu etmesine rağmen, asla binmek fırsatını bulamadığı ünlü Balkan Ekspresi'nin acınacak bir antitezi olan bu küçümencik "Balkan Posta Treni", bu külüstür tren, biz çocuklara göre, ailemizi göğe, daha sonraları Chagall'ın bir tablosunda görür gibi olduğumuz o göklerden birine ulaştıracaktı.

Aslında anavatanımızdan ne de olsa koparılmış olduğumuz için, bu küçük kader treninin bizi nereye götüreceğini, hangi istasyonda duracağını, son istasyon şefinin, uzak ülkelere yaptığımız yolculuklarda ailemizin kaderinin bağlı olduğu bu Talih Tanrısı'nın kim olacağını pek umursamıyorduk.

O zamandan beri, bu trenin belleğimizin tünellerindeki ilerleyişini geciktirmeyi ya da hızlandırmayı kim bilir kaç defa denedik!

Uzaklarda kalmış bu yolculuk sırasında ailemin tümü bir kompartımana sığışmış, bitişikteki kompartımanı da bavulları-

mız doldurmuştu. Tren bir rampayı soluya soluya tırmanırken, bazen ağabeylerimiz, annemizin dikkatli bakışları altında, hareket halindeki trenden iniyorlardı. Şimdi, yolda hızı artırdığımızda duyduğu kaygının aynısı o zaman da beliriyordu yüzünde.

Böylece çok mutlu bir yere, Chagall'ın bazı tuvallerindeki gibi bir sürgün bulutuna doğru yol almıştık. Az eşya, fakat çok kitap götürüyorduk yanımızda. Dönüşü olmayan bu sürgün boyunca ana babamızın yürekleri kadar kocaman kuştüyü yastıkları taşımak düşüyordu biz küçüklere.

Savaş sonrasının ilk yıllarında açık olduğu halde, Tito ile Stalin arasındaki bozuşmadan hemen sonra kapanan ve o dönemde ailemiz ve benzeri aileler için Balkan duvarına, aşılması en olanaksız görülen duvara dönüşen sınıra yaklaştırıyordu demiryolu. İlerde meydana gelebilecek her şeye, ülkeler arasındaki uzlaşmalara, diğer sınırların açılmasına rağmen, bu sınır ebediyen kapalı kalacaktı: Buydu Stalin'in bıraktığı miras.

Bu sınır, çok geçmeden nerede başladığı ve nerede bittiği bilinmeyen hakiki bir Balkan labirentine dönüştü. Ve sonunda insanların bağına çöreklendi.

Çocukluğa özgü bir rüya ile sarmalanarak uyuyan biz çocuklara göre, ailemizin bu ilk ve geri dönülemez göçüne tanıklık eden tren, kumsalda, uzun yıllar önce ilk göçün başladığı yerde duracaktı hiç şüphesiz, ailemizin ilk dinini koruyan başka bir başka kolu, babamın anlattığı gibi, Batı'da çeşitli yerlere dağılırken, yeni dini kabul ettikleri için Doğu'ya hareket etmiş atalarımızın kaçınılmaz göç serüveninin başlamış olduğu yerde duracaktı.

Annem çocukluğumuzun büyük hayalinin huzur içinde yaşanmasını sağlamaya özen gösteriyordu. Ailemizin daha önce terk etmek zorunda kalmış olduğu bütün konutların anahtarlarının yer aldığı etkileyici bir anahtarlığı vardı annemin. Farklı dönemlere ve imparatorluklara ait anahtarlardı bunlar. Kullanıla kullanıla alabildiğine aşınmışlardı. Sadece sonuncusu, Göl kıyısındaki evimizin anahtarı pırıl pırıldı. Bu anahtarlardı belleklerimizde en belirgin hatıraları kazımış olan ve elbette, Göl yüzlerimizin aksini sularının mavimtrak derinliğinde ebediyen korumuştı.

Göçe adanmış ailemizin bütün analıtarlarının koruyucusu olan annem, dönüş olasılığımızın kapısını böylece açık tuttuğuna inanıyordu hiç kuşkusuz. Balkanlar'a özgü acınası bir umut!

Babamı, uzun yolculuğun sonunda, annemin hangi kitapları kurtarmayı başarmış olduğunu saptamaya çalışırken ve kurtuluş yolunda feda etmek zorunda kaldıklarımızla ilgili kendini güçlkle teselli ederken hayal ediyorum.

Ve bunca yıldan sonra, babamın tüm tahminlerinin aksine, annem sürgün yolunu ters istikamette almayı başarmıştı. Ve onun yavruları, bizler, dal budak salarak babamın şefkatinden çoktan uzaklaşmış olan büyük ailenin içinde edindiğimiz kendi sorumluluklarımızla birlikte orada bulunuyorduk.

Balkanlar'da insanlar ne kadar çabuk ihtiyarlıyor! Ve zamanla ne kadar çok hüzünleniyor! İnancını ne kadar hızla yitiriyor ve de ona tekrar ne kadar çabuk kavuşuyor! Belki de bundan dolayıdır ki, burada ideolojiler bu kadar sık değişiyor ve yıkıcı bölünmelere yol açıyor. Tanrısal, bölünmez yegâne birim olarak sadece aile direniyor tüm varlığı ile.

Annemin ruhunda neyi soldurmuş olabilirlerdi ki böylesine hayal edilmiş bu yolculuktan erken dönsün? Belki de ölüm haberlerini almış olduğu tüm yakınlarının gerçekten ölüp ölmediklerini yerinde saptamak için gitmişti sadece.

Önceki tüm göçler boyunca sürekli artan bilgeliği ne kadar büyük olursa olsun, bu defa çok derinden yaralanmış, kaderin bunca darbelerine rağmen içinde dokunulmadan kalmış bir şey zedelenmiş olsa gerekti. Babama gelince, yaşantısının en büyük kısmı boyunca kendini hazırlamış olduğu büyük yolculuğa kalkışmasına sağlığı elvermemiş, Balkan Ekspresi'ne binip gidememişti. Bununla birlikte, annemin atalarının ülkesine bu son dönüşünün iyi geçeceğine dair gizli bir umut beslemişti, inançlarının kendisini yalanlayacak olması pahasına. Bunun içindir ki, annem umduğunu bulamadan dönünce, unutuşun uçurumuna gömülmüştü o hayal.

Doğduğu ülkeden vakitsiz dönüşünden beri, ruhunda söküp atamadığı bir ağırlık taşıyor gibiydi, sanki yolculuğundan önceki yıllar bile üzerine yük olmaya başlamıştı.

Annem Arnavutluk'tan döndükten pek az zaman sonra öldü babam. Sınırın bu yakasında uzun yıllardan beri ailemizde görülen ilk ölümdü bu.

Bir yücelikten yoksun kaldık. Hayatımızın eğrisi, doruk noktasına ulaştıktan sonra düşmeye başlıyordu, uzun zaman sonra anladık bunu.

Ailemiz tekrar hızla yol kavşağında buldu kendini. Neyse ki, babamın kitaplarının dışında, annem vardı bizi birbirimize kenetleyecek. Birkaç yıl daha onun kitaplarının ve suskunluğunun saygın koruyucusu oldu. Kitaplık, annemin varlığı ile desteklenen baba ocağının hayat dolu yeri olmaya devam etti. Ve gittikçe kalabalıklaşan ailemizden birinin yeni bir yolculuğa girişmesi gerektiğinde, babamın yokluğunu barındıran bu mekânda buluyorduk kendimizi, ihtiyaç duyduğumuz o eski bilgeliği yayan bir tapmak gibiydi burası.

Babamı yitirdikten uzun yıllar sonra bile annem, Arnavutluk yolculuğu konusunda sessiz kalmakta ayak diriyordu. Fakat suskunluklarından, ağzından kaçırılmış olduğu birkaç sözden hareketle, bu yolculuğun, anavatana bu başarısız *dönüş*'ün bilin-medik öyküsünün parçaları bir araya getirilebilirdi.

Şimdi bu yolculuğu denemek bana düşüyordu, fakat babamın tavsiyelerine, kimi zaman aşırıya kaçan atılımlarımı yatıştı-rabilen bu biricik tavsiyelere başvuramıyordum artık.

Annem beni desteklemekle birlikte, bu yolculuğun mahzur-ları karşısında duyduğu derin kaygıyı da saklayamadı. Zaten iste-se bile engelleyemezdi bu yolculuğu, çünkü vaktiyle onu da doğduğu ülkeye gitmekten hiç kimse alıkoyamamıştı, gerçek olan buydu.

VI

Vaktinden önce olgunlaşan karar kendini kabul ettirdi en sonunda.

Arnavutluk'a gidiyorum.

Dönüş gerçekleşecek.

Yazıya dökülmemiş aile vasiyetindeki payımı üstleniyor, bunu kendi inançlarının ve içinde yaşadığım dönemin anlayışının ışığında, beraberinde getirdiği tüm tehlikeleri göze alarak yorumluyorum.

Sadece babamın bilgece tavsiyelerini izleyerek kesin bir çözüme ulaşılabileceğim gün gibi açıktı. Fakat bir an önce karar vermek gerekiyordu.

Vaktiyle okuduğum ve içeriğini tam olarak hatırlamadığım diğer kitapların yanı sıra, şüphesiz, okumamış olduğum daha birçok kitap vardı babamın kitaplığında. Ve gidiş düşüncesine uygun birçok önyargı, safça hayaller, yanlış inançlar ve hatta orada, atalarımın memleketinde, Stalin efsanesinin hâlâ hüküm sürdüğü ülkede henüz her şeyin yitirilmediği inancı yer etmişti içimde. Sürgündeki ailelerin hayatta kalmasını sağlayan bütün geleneksel değerleri, namus duygusunu, yüzlerce yıl nesilden nesle aktarılmış kutsal sözü, konukseverliği bir anda kim öldürebilirdi ki? Olamazdı, halkın yüzyıllar süresince yaratmış olduğu ve en felaketli dönemlerde bile ayakta kalan manevi değerler kalesini hiç kimse bir gecede yıkamazdı.

Yola koyulmadan önceki birkaç gece boyunca, sorunu enine boyuna tekrar gözden geçirmeye çabalarırken bu düşünceler-

di kafama saptanan. Durumu aydınlığa kavuşturmak için, bir adım daha atmak, hem de dosdoğru bir adım atmak gerektiği duygusundan bir türlü kurtulamıyordum. Şüphesiz kendi so-yumuzdan devraldığım bitmek bilmez bir ikilem içindeydim, fakat sonunda ataklığım üstün geldi.

Yola koyulacaktım, kararım kesindi. Başıma geleceklerin pek önemi yoktu.

Hâlâ güçlkle aşılabilen “duvar”ın öte yakasındaki ülkemi ziyaret etmeme izin veren kırmızı damgalı vizeyi öngörülenden çok daha kısa bir zamanda elde ettim. Oysa 80’li yıllarda her şeyin daha farklı olacağını umuyorduk, dileklerimiz gerçeklikle nadiren bağdaşıyordu.

Demek ki, iki yaşındayken Göl’ü aşarak sınırı gizlice geçmiş olan eski kaçak ben, aynı sınırı bu sefer elimi kolumu sallayarak, ters yönde geçecektim. Oysa orada egemen olan son derece güçlü yönetim, göçmen statümden ötürü, hakkımda yıllardan beri bir hayli kalın bir dosya tutmuş olsa gerekti –çünkü devletlerin çöktüğü, başka devletlerin kurulduğu bu savaş yılları boyunca, vatandaşlıktan çıkarılmayı istemeyi kim düşünebilir-di ki?– buna rağmen, “kırmızı vize”yi en ufak bir güçlüğe uğramadan elde etmişim. Öyle ki bu vize buradaki resmi makamlar nezdinde aleyhime bile yorumlanabilirdi, çünkü aslında onlar da bu yolculuğun gerçek sebeplerini kendi kendilerine sorgulayarak ve nihayet hakiki yüzümü açığa vuracağımı umarak benden şüphelenmiş olsalar gerekti.

Kısacası, kararımı vermiş olduğum için, sınırın her iki yakasında başıma geleceklerden kaygılananların tüm kaygılarını ister istemez dağıtmış olacağım apaçık görünüyordu.

Vizeyi alınca ve Arnavutluk’a gidecek heyetteki rolüm belirlenince, memleketime dönüşümün başarılı olacağına beni gittikçe artan bir kesinlikle inandıran coşku ve heyecanı artık hiçbir şey frenleyemezdi.

Kanıtlar arıyordum ve insanoğlunun iyi olduğu konusunda iflah olmaz, safça bir inanç beslediğimi düşünen dostlarıma meydan okumama yarayacak bu kanıtları bulmuş olduğuma inanıyordum artık. Arkadaşlarım, yurdundan koparılmış olanlara özgü bozguncu refleksler olarak gördükleri, engellenemez

kozmpolit arzularımı kınıyorlardı özellikle. Kim bilir daha neleri kınıyorlardı!

Arnavutluk'a gitme kararım, nedendir bilinmez, tam da birçok kurumun katılacağı resmi bir yolculuğun hazırlıklarının yapıldığı zamana rastlamıştı.

Bu tür bir yolculuk, iki devlet arasındaki ilişkilerini düzenlemek için içtenlikle çalışacak yöneticilerin bulunmaması nedeniyle, "ayırma duvarı" görünümünü o dönemde de hâlâ koruyan sınırın her iki yakasındaki resmi makamlar tarafından sıkı bir gözetime tabi tutulsa bile, görevin başarıya ulaşacağı umuluyordu.

Kısacası, o dönemdeki inançlarıma göre, bu seyahat, en azından dıştan bakıldığında, Yugoslavya ile Arnavutluk arasında nihayet bir yakınlaşma sağlamak için dünyanın gözü önünde gerçekleştirilmiş birçok girişimden biri olarak algılanabilirdi. Bu girişime katılanlara düşen görev, şu andaki esneklikten yoksun sınırın yerine gelecekte kurulacak köprünün sağlamlığını denetlemekten ibaretti. Bütün bunlar Balkanlar'a ilişkin hayallerimi ve kozmpolit heyecanımı büsbütün pekiştiriyordu. Yaşadığım, çalıştığım ve ailecek çok mutlu geçirdiğimiz sürgünlüğümüzün ülkesi Makedonya'yı ve iki yaşında terk ettiğim anavatanımı birbirine yaklaştırmak için bir girişim daha gerekiyordu. Balkan labirentinde, halkların birbirine karıştığı ve sınırların birbiriyle kesiştiği sayısız kavşak arasında hakiki bir dört yol ağzında bulunuyordum.

Görevim apaçık belirlenmişti. Yazar olduğum için, Üsküp'teki Arnavut Tiyatrosu'nda sergilenecek Arnavutça bir piyesin seçimine katılmakla görevlendirilmiştim. Bu tiyatronun farklı milliyetlerin tiyatroları arasında çok özel bir ünü vardı. Yerel oyuncuların çabaları sayesinde, Molière, Dostoyevski, Brecht, Strindberg, Gogol, Miller gibi dünyaca ünlü klasik ve modern yazarların piyeslerinin yanı sıra, yerli piyes yazarlarının eserleri de oynanıyordu.

O dönemde hem Yugoslavya'da, hem de Makedonya'da, edebiyata, sanata ya da dram sanatına devletin yaklaşımını simgeleyen sosyalist gerçekçilikle çok yıllar önce hesabımızı kesmiştik. Stalin ve Jdanov'un sanatçı "ruhların mühendisi" olmalıdır diyen katı kurallarını gerilerde bırakmıştık.

50'li yıllardan itibaren, Tito ile Stalin arasındaki büyük ça-

tışmadan sonra, Yugoslavya Avrupa'nın ve dünyanın değerlerini hızla benimsemiş ve modern estetik etkileri özümsemişti. Sosyalist gerçekçiliğin dar kafalı uyuşukluğu, en azından bu alanda, alt edilmişti. Sanat alanındaki yaratıcılığın, dış müdahalelerden, özellikle Parti'nin ve devletin müdahalelerinden bağımsız, özerk bir süreç olarak gelişmesine izin verilmişti.

Makedonya'daki Arnavutluk Tiyatrosu sahnesinde başarı kazanabilecek ya da hiç değilse, ilgiyle karşılanabilecek, sosyalist gerçekçi "yönelimde" bir piyes seçmek, bu heyetteki yazarlık görevim çerçevesi içinde karşıma çıkan başlıca zorluktu.

Bu ideolojik ve estetik sorunu çözmek için gene de teselli verici bir çarem vardı: Hem yerli, hem de klasik bir yazar, yani dünyaca ünlü bir yazar seçilebilir diyordum kendi kendime. Bana dayatılan zorunluluğu savuşturmanın tek yolu buydu. Sınırın öte yakasından aktarılmış bu düşüncenin, içine düştüğüm tuzağın büyüklüğü karşısında pek az bir yardımı olacağından emindim. Zaten sonunda sosyalist gerçekçi bir piyes seçmek durumunda kalsak bile, tek sorumlu ben olmayacaktım, çünkü bu görevi Makedonya başkentindeki Arnavut Tiyatrosu'nun yöneticisi, sahneye koyucusu ve başaktörü ile birlikte yerine getirecektik.

Sanatın kendine özgü ölçütlerine uygun, kaliteli bir piyes bulmak için girişilmiş yolculuğumun, sahnesi tüm ülkeyi kapsayan, son bölümü İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nde gerçekleştirilecek, başlıca rollerde müze rehberleriyle yöneticilerin, ikinci derecede rollerde gizli polis ve Parti elemanlarının bulunacağı ve bu yetmezmiş gibi, yedi yüz bin koruganla kalbura dönmüş bir ülkenin geniş sahnesinde hem anne hem de baba tarafından yakınlarımın yer alacağı kalabalık bir oyuncu kadrosuyla oynanacak bir drama dönüşeceğini kim hayal edebilirdi ki!

Tek seyircisi ve zorunlu katılımcısı olacağım, en değişik rollerini üstlenmek mecburiyetinde bırakılacağım bir oyunu, Balkan tiyatrosunun en absürd şovunu üzerime yıkmaya hazırlığı içindeydiler: Kim hayal edebilirdi, kim sezinleyebilirdi bunu, kim inanabilirdi buna! Dramın başlıca sahneleri müzelerde ve tiyatrolarda geçecekti, başka bazı sahneler de ziyaretimizin resmi programında yer alan Elbasan, Tiran, Dıraç, İşkodra, Avlonya, Saranda, Butrint, Argyrokastron ve Pogradec kentlerinde oynanacaktı.

İki sınır arasındaki tampon bölgeye, ailemizin vaktiyle anemi bırakmış, sonra da *yolculuğu* sırasında karşılaşmış olduğu yere girdiğimiz an, benim için hazırlanmış olan ve çıkış yolunu bilmeksizin adeta kendi isteğimle içine düştüğüm tuzağın boyutlarını görür gibi oldum.

Gittiğim ülke hakkında yeterince teorik bilgim olduğumu sanıyordum. Stalin coşkusunun hüküm sürdüğü dönemde Arnavutluk'a yapılan seyahatlerin, ziyaretçilere ülkenin mümkün olan en güzel görünümünü sunmak amacıyla, en ince ayrıntılarına dek, kılı kırk yararcasına hazırlandığını herkes biliyordu. Bu tür seyahatler, seçilmiş yerlerde geçiyordu zorunlu olarak. Cennet gibi manzaralara, dünyada bir benzeri bulunmayan binalara götürüyor, dağlık sarp yerlerde düzenlenmiş taraçalara açılan "tünellerden" geçiriyorlardı sizi; sevinçli, güleç işçilerle karşılaşılırdınız oralarda ve ziyaret, propagandanın doruk noktasına yükseldiği müzelerde son buluyordu. Ülkede, ideolojinin "güvenilir" takipçilerinden, parti destekçilerinden, Stalinci fraksiyonlardan ve Maocularardan, Avrupa'nın, Asya'nın, Avustralya'nın ya da Amerika'nın keskin solcu komünist parti üyelerinden, hayallerindeki cennetin bu vesileyle gerçekleştirilmiş olduğuna inanan fanatiklerden meydana gelmiş bir ya da iki heyet kalabilirdi ancak. Komünist dünyadan kimi zaman bilginler, Arnavutluk araştırmaları tutkunu ve kendilerini bütünüyle "bilimlerine" vermiş ünlü dilbilimciler de geliyordu. Fakat çok nadiren de olsa, sınırın öte yakasında ikamet eden "onlardan" biri bu taraflara gelmeyi göze alacak olursa, en etkili çarelere başvurmakta tereddüt edilmezdi. Hele bu kişi, üstüne üstlük bir göçmen ise, özel servisleri ve hatta Parti'nin ve polisin "hünerleri"ni birlikte sergiledikleri o ünlü "Merkez"i bile harekete geçirecekleri bir gerçektir.

Kim bütün bu ayrıntıları uzaktan öngörebilir ve böyle bir mekanizma ile baş edebileceğini düşünürdü? Bir başka açıdan bakıldığında, bütün bu söylentilerin içinde "emperyalist revizyonist" propagandanın da bir payı olduğu varsayılmaz mıydı?

Ne pahasına olursa olsun, zarlar atılmıştı.

Sınır kapısı açılmıştı. Bu sınırı aşmam gerekiyordu.

VII

Anavatanda ilk adımlar.

Stalin'in devasa portresindeki sert bakış karşıladı beni.

Kırmızı, taze çiçekler ortasındaki portrenin çevresinde sloganlar:

*Doğumunun yüzüncü yılı
vesilesiyle
Yüce Stalin'e saygı!
(1879-1979)*

Temel sloganın altında bir ikinci, sonra da bir üçüncü slogan:

*Yaşasın Stalin, sonsuza kadar!
Biz Stalin'e aidiz, Stalin de bize!
Stalin'den sonra, daima Stalin!*

Mümkün mü bu! Anavatanım Arnavutluk'a gelir gelmez, o zamana kadar düzenlenmiş en büyük kutlamanın, Stalin'in doğumunun yüzüncü yılı kutlamasının ortasında buluyorum kendimi. En yakın tepenin üzerinde başka sloganlar bekliyor beni:

*Stalin'le birlikte yüz yıl!
Stalin'le birlikte sonsuza kadar!
Yaşasın komünizmin kaynağı Stalincilik!*

Bizler henüz bacak kadar 40'lı yılların sonuna doğru uğursuz bir düş musallat olmuştu çocukluğumuza. Stalin'in tekrar başımıza gelebileceği düşüncesiyle uyuyorduk, şüphesiz uykusuz gecelerde ana babalarımızın fısıldanmaları sırasında kulağımıza ilişen bir düşünceydi bu. İşte şimdi bu kâbus gerçekleşiyordu, hem de doğduğum ülkede! Bütün bu sloganları ezbere biliyordum, fakat Stalin'in adı yerine Tito'nun adı geçiyordu. Evimizde Halkların Babası efsanesinden kurtulalı yıllar olmuştu ve o zamandan beri, daha birçok şey ebediyen silinmişti tarihimizden. Stalin'in adı bile kalmamıştı söz dağarcığımızda, sadece sıfat olarak kalmıştı.

Stalin 6 Mart 1953'de öldü. Fakat hayaleti bütün dünyada ve özellikle de Arnavutluk'ta yıllar sonra bile hüküm sürdü. Annem bazı kişilerden söz ederken sadece kendi gölgelerinden değil, başkasının gölgesinden de korktuklarını söylerdi. Bu açıdan bakıldığında buradaki insanların bir ölünün gölgesi nedeniyle dehşete düştükleri söylenebilirdi.

Başka yerlerde dönem değişmişti. Stalin'e tapınma sona ermişti. Kruşçev Gizli Rapor'unda kendi üstlenmişti bu işi. Stalin milyonlarca insanın ve sayısız kötülüklerinin baş sorumlusu ilan edilmişti. Dünya ona tapınmaktan ve onun yaydığı korkudan kurtularak rahat bir nefes almıştı. Bununla birlikte hayaleti son bir sığınak bulmuştu Arnavutluk'ta. Orada hâlâ saygıyla anılıyordu, hâlâ ürkütüyordu insanları ve korku yaratmakta kullanılıyordu.

Felaketlerimizin tek sorumlusu Stalin'dir dendiğini, aile içinde çok erken yaşlarda duymuştuk. Ve felaketin büyüklüğüne sınırın iki yakasında da tanık olduğumuz için, Stalin'in ve Stalinciliğin en başta gelen kurbanları olduğumuza inanıyorduk haklı olarak. Neyse ki onun korkunç sultası, sınırın öbür yakasında çok daha kısa sürmüştü.

Ve kendimi vatandaşı saydığım ülkede Stalin'in imajının bile silindiği bunca yıldan sonra burada ona tapınmanın tekrar gündemde olduğunu görüyordum.

Arnavutluk'tan bir yakınımızın öldüğünü bildiren telgrafların her gelişinde annemin attığı çığlık ebediyen kazınmıştı belleğime. Bu çığlık Stalin'in uğursuz adıyla birlikte yer etmişti

hatırimda: "Onlar, Stalinciler sorumludur bundan. Stalin öldürdü onları, başka hiç kimse değil."

Kendi vatandaşlarımla buluşmak için memlekete o kadar hayal ettiğim bu dönüşün, sınırın bu yakasına daha ilk adımları atar atmaz Stalin'e de bir dönüş olması gerekir miydi?

Böylece, mareşaller mareşalinin doğumunun yüzüncü yıldönümü vesilesiyle oynanacak dramı, henüz tam olarak anlamamakla birlikte, sezinler gibi olmuştum.

Fakat görünen tuzak karşısında gerilemek ya da tuzaktan kaçınmak, düşünce olarak bile söz konusu değildi.

Babamın kitaplarını garip bir biçimde düzenlemesinden, özellikle kutsal kitaplarla Stalin'e ilişkin kitapların yan yana sıralanışından alınacak ders, bilincimin derinliklerinden çıkıverdi o sırada. Bu yeni bakış açısından, söz konusu düzenleme bana birdenbire son derece anlamlı göründü.

Ama artık iş işten geçmişti. Babamın kitaplarından, yol boyunca önemli ve kurtarıcı başka mesajlar çıkacak diye kendimi avutuyordum.

Anavatanım Arnavutluk'un sınır karakoluna doğru ilerliyoruz. Binanın önünde karoseri iyice parlatılmış, ama yer yer pas içinde mavi bir Fiat araba duruyor. Biraz daha uzakta, Sağlık Hizmetleri'ne ait bir Rus cipi. Zaman zaman gözden kaybolursa da gezimiz boyunca bize bu cip eşlik edecek.

Yol arkadaşım olan yönetici, rejisör ve aktör ile meslektaşları, karşılıklı nezaket sözlerini sıralayarak kucaklaşıyorlar ve birbirlerini coşkuyla kutluyorlar. Bu yapmacık dostluk gösterilerine güçlükle alışıyorum; gerçekleri içinse biraz daha zaman geçmesi gerekecek kesinlikle.

Ardından gümrük işlemleri başlıyor.

Soluk yeşil üniformalı genç bir gümrük görevlisi, pasaportumun sayfalarını çeviriyor. Arap, Çin, Latin ve Kiril harfleriyle yazılı birçok vizeyi inceliyor saymak istiyormuşçasına. Evraklarımı incelemek için çok fazla zaman harcadığını düşünmemem için, fotoğrafa ve gerekli bilgilerin bulunduğu sayfaya bakarak şöyle diyor bana:

— Fakat siz burada, sınırdan iki adım ötedeki Pogradec'de

doğmuşsunuz. Ben de oralıyım. İlk defa mı geliyorsunuz bizim buralara?

— Otuz altı yıl önce gelmişim ilk defa.

— Memleketinizi o zamandan beri hiç görmediniz mi?

— En yakın tepeden dürbünle seyrettim çoğu zaman –Göl yakınında, Aziz Naum Manastırı'nın yükseldiği tepeyi işaret ettim–, gerçekten güçlü bir dürbünümüz vardı.

Sınır geçidindeki bu ilk konuşmayı sürdürmeyi umuyorum, ama gümrük görevlisi bir sonraki yolcunun pasaportunu incelemeye başlıyor.

Bir başkası küçük valizimi yokluyor. İçini dolduran eşyalar arasında, görüştüğüm takdirde yakınlarıma verilmek üzere getirilmiş birkaç hediye var valizin içinde... Annem birçok hediye daha vermek istiyordu, tanımadığı gelini için kendi eliyle işlediği canım kaşkorseler, uzun sürgün geceleri boyunca dokumuş olduğu kilimler ve bunun gibi başka değerli şeyler gönderme arzusundaydı, ama bana yük olmasın diye koymamıştı.

Başka vesilelere kaldılar. Gümrük görevlisi soru sormuyor ama besbelli ki, valizde ne varsa kaydediyor. Önemsiz bazı notlarımı ve sonradan tekrar gözden geçirilecek kısa kısa metinleri koyduğum siyah deriden küçük evrak çantam özellikle dikkatini çekiyor. Bunlar seyahatimiz boyunca rehberlerimizin aklına takılacak ve bakışlarının hedefi haline gelecekti.

Gümrük işlemleri tamamlandı.

Sınır karakolunun içinde şüphesiz yabancı ziyaretçilere, daha doğrusu resmi heyetlere ayrılmış gösterişli bir salona buyur ediyorlar bizi. Kahve, lokum ve soğuk su ikram ediliyor. Daha biz birkaç yudum içmeden, tiyatronun yönetmeni olan ev sahibimiz kısa bir konuşma yapmak için ayağa kalkıyor:

“Sevgili dostlar, Yüce Stalin'in doğumunun yüzüncü yılının törenlerle anıldığı bu günde ülkemize gelişinizi kutlamaktan şeref duyuyorum. Ülkenizde tiyatromuzu temsil edecek piyesi belirlemek için özellikle böyle bir anı seçmiş olmanızdan son derece mutluyuz. Ülkenin tüm tiyatroları ve elbette başkentte bulunan bizim tiyatromuz, yüce Stalin'e bizlere yaptığı ve gelecekte yapmaya devam edeceği tüm iyiliklere şükran duyularını dile getirmek ve kişiliğinin, yüce eserinin anısını

canlandırmak amacıyla saygısını belirtmek için bu fırsatı kaçırmayacaktır...”

Keskin bir bıçağın vücudumu bir baştan bir başa yardığını hissederek gibi oluyorum. Birden beynimin içinde iç karartıcı tahminlerde bulunan bir verici işlemeye başlıyor ve Arnavutluk’a yolculuğumun öbür, olumsuz senaryosu gözlerimin önünden bölüm bölüm geçmeye başlıyor.

Üzerime dikilmiş üç çift göz tepkilerimi ölçmeye koyuluyor. Ülke içinde öngörülmüş gezimizin dört günü boyunca bu gözler durmadan değişecek.

Tiyatronun yöneticisi konuşmasını sürdürüyor. Bir küçük kâğıt okuyor şimdi, kesin verileri açıklıyor. Böyle yapabilir ancak, çünkü kendisi de yakından gözetleniyor.

“Sevgili dostlar, tüm partimizin ve tüm halkımızın bütün dünya halkları adına Yüce Stalin’e sevgisini ve onun eserlerine saygısını göstereceği kutlamaya katıldığınızı görmekten özellikle mutluyuz. Çünkü bildiğiniz gibi, daha düne kadar kardeşlerimiz olan diğer tüm partiler, Stalin’in eserini haksız yere geride bıraktılar. Eğer Stalin hayatta olsaydı, her şey çok başka olur, dünyanın çehresi değişirdi. Şanlı Emek Partimizin siyasi bürosu, ilk olarak size açıklamaktan şeref duyacağınız bir karar almış bulunuyor: Yoldaş Stalin’in tüm eserleri on dört dilde yayımlanacak ve bu çalışma tamamen tarafımızdan finanse edilecek. Böylece Stalin’in tüm eserleri, özellikle Balkanlar’da ebediyen yaşayacak. Sınırın öte yakasındaki siz sanatçı yoldaşlar da bu eserlerden yararlanabileceksiniz...”

Seyahat arkadaşlarım, bu konuşmayı sanki başkalarına hitap ediliyormuş gibi kayıtsızlıkla dinliyorlar. Arnavutluk’a daha önce gelmiş olan bazıları buna alışkın. Her şeye rağmen, sanatçı olmak gibi bir bahaneleri var: Siyaset onların işi değil. Bu işten para kazananlar uğraşsınlar siyasetle. Bu tür karşılaşmaların adabına uyulması istenseydi, konuk tiyatronun yöneticisinin de cevap yerine geçecek birkaç söz söylemesi gerekirdi, fakat konuk yönetici, tüm konuşmayı yüzünde aynı donuk gülümsemeyle dinledi, söylenenleri onaylıyor mu, onaylamıyor mu belli değildi.

Bu tepkisizlikten cesaret alan konuşmacı daha da coşkulu sürdürüyor konuşmasını:

“Mareşaller mareşali Stalin’in Avrupa’nın kurtuluşuna, sosyalizmin ve komünizmin zaferine katkısı büyüktür. Bunun içindir ki onun eserine ebediyen bağlı kalacağız.”

Kendimi düşüncelerimin akışına kaptırdığım için:

— Bizim orada, Stalin faslı 1948’den sonra kapanmıştır. Tito... deyiveriyorum birdenbire.

Derhal boğucu bir sessizlik yayılıyor. Konuşmacının dili tutuluyor. Hiç kimsenin beklemediği bir şey bu. Konuşmacı, sorgulayan bakışını kimliği bilinmeyen üç kişiye çeviriyor. Onlardan biri cevap verirken bana sertçe bakıyor:

— Bir hataydı bu, büyük bir hataydı. Stalin eğer istemiş olsaydı, sadece küçük parmağını şöyle bir kaldırmakla hepinizi mahvederdi!

— Stalin kendi ülkesinde bile anılmaz oldu! – diye cevaplıyorum cesaretle.

— Onlar da yanıldılar, hem de çok feci yanıldılar! Stalinsiz koca Sovyetler Birliği bile sonunda parçalanacaktır. Mutlaka parçalanacaktır. Ama biliniz ki, günün birinde Stalin yeniden canlanacaktır. Bizim burada olduğu gibi, halk ondan vazgeçemez, Stalin büyük bir nesil bıraktı arkasında.

Konuşmacı konuşmasını bitirdi, ama aynı donuk gülümsemeyi sürdüren tiyatromuzun yöneticisi en ufak bir söz söylemiyor.

Engel olamadığım bu müdahaleden sonra, seyahate katılanlar arasında bir huzursuzluk yer etti, sanki gösteri perde açılır açılmaz, henüz sınırdayken berbat olmaya başlamıştı.

Muhatabım H. H. bana yaklaşıyor. Bizi ağırlamayı üstlenen Kültür Bakanlığı’nın temsilcisi olarak tanıtıyor kendini, seyahatimizin rehberliğini ve koordinatörlüğünü yapacak.

Uzun boylu ve zayıf. Kadidi çıkmış, kemikli yüzünden garip bir enerji yayılıyor. Fakat hiçbir ifade belirtisi yok bu yüzde. Sanki asla gülmemiş, hatta gülmesini bile bilmiyormuş gibi bir izlenim uyandırıyor. Durumu açıklığa kavuşturmak için onunla konuşma isteği duyuyorum, ona Stalin’le ve Stalincilikle ilgili görüşleri anlatabilir, inançlarını sarsabilirim diye düşünüyorum safça.

H. H. bakışlarımdan kaçınmaya çalışıyor ve arkamda bu-

lunan, kimliği belirsiz birine ait başka bir çift göze bakıyor, sonra da bir başkasına... Tek başına, hiç tanık yokken, üstelik bu kadar nazik bir konuda tartışmaya girmekten kaçınıyor. Ben de haklı olarak, Stalin'in yüzyılımızda yaşamış en büyük diktatörlerden biri olduğunu, milyonlarca kurban yarattığını, hatta belli bir dönemde Hitler'le bir anlaşma imzaladığını, kendi yakınları için toplama kampları, tımarhaneler kurduğunu, alfabeleri karman çorman ettiğini safça ispatlamaya hazırlanıyorum kendi kendime.

Olayların sonraki akışı, onun bu konuşmanın devam etmemiş olmasından hoşnut kaldığını gösterecektir. H. H.'nin konuşmasının önceden programlanmış olduğu, baştan beri kesin olarak bilindiğine göre, sorunları deşmek neye yarardı ki? Görevini yerine getirmişti.

En yakın telefona yöneldiğini görüyorum. İlk olumsuz tepkimi Merkez'e haber vereceğinden eminim. Seyahatimizin ilk bölümü hakkında ona emirler verildiğinden de eminim.

VIII

Anavatanımın sınırını aşar aşmaz meydana gelen olay hiç de beklenmedik bir şey değildi: Stalincilik karşıtı tepkim er ya da geç kendini gösterecekti. Fiat, bizi son hızla en yakın tepeye doğru götürürken, davranışımı tahlil etmeye çalışıyorum; H. H.'nin arkasında oturuyorum. Sınır karakolundaki bu ilk karşılaşmamız sırasında ev sahiplerimizin Stalinci gülünç duygularını açığa vurmalarına tepki göstermekten elbette kaçınabilirdim, ama ileride, bir başka durumda bunu engellemem mümkün olur muydu?

Burada, kendi ülkemde, ailemizin ele geçirilmiş evinin bulunduğu Göl kıyısında, hakiki bir Stalin labirentine girdiğimizi görüyorum; işaret panoları bizi mümkün olabilecek bir çıkış yolunun gitgide daha uzağına sürüklüyor ve ışık saçan komünist geleceğe yaklaştırıyor. Sınırın her iki yanında aynı olan manzara bile olayların doğal akışını durdurmaya ve doğanın kendisine bile ideolojik bir kılıf uydurmaya gayret edilmiş gibi Stalinci anlayışa bürünmüş burada. Karşımızdaki tepenin üzerine ve yol kenarlarına yazılmış aynı sözcükler dört bir yandan kuşatıyor bizi:

Stalin ölümsüzdür!

Araba yavaş ilerliyor, kazma kürek taşıyan değişik yaşta kadınların oluşturdukları kafilelere yol vermek için zaman zaman duruyor. Yüzler ifadeden yoksun, yüz hatlarının canlılığı

her şeyi değiştirmeye çabalamanın boşluğuna tanıklık eden manzaranın içinde kaybolmuş gibi sanki.

Arabadan iniyoruz. Gençecik kadınlar, görünmez bir emri yerine getirircesine, yumruklarını partizanlar gibi kaldırarak bizi selamlıyorlar. H. H. de aynen öyle karşılık veriyor onlara. En yaşlı olanlar, ses uyumunu sağlamakta zorlanarak devrimci bir şarkı söylüyorlar; Önder'in ya da Stalin'in adı söylenirken, sanki emredilmiş gibi, diğerleri de katılıyor şarkıya.

Kadınlar kafilesini geçiyoruz. Düşüncemde devam ediyorlar yürüyüşlerine. Bu kadınlar arasında Göl kıyısındaki kentte yaşayan yakın akrabalarımın en az biri bulunuyor olmalı. Tarlalarını, evlerini ellerinden almışlar ve hepsini emek kooperatiflerine atmışlar "iyilik olsun diye". Ve kendilerini hor gören devrimci şarkıları bağıra bağıra söylemeye zorluyorlar şimdi.

Kamulaştırılmış topraklar arasında, mutlaka bizim tarlamız, tepedeki bağ, Göl kıyısındaki ev, Çerava Irmağı üzerindeki küçük değirmen de var.

Annem ailemizin terk ettiği diğer konutların bütün anahtarlarıyla birlikte bu evin de anahtarını özenle saklıyor. Bu anahtarlık, ailenin sürekliliğinin, mümkün olabilecek bir *dönüş*'e inancı besleyen soy kütüğünün biricik simgesi olarak kalıyor...

Annem, sürgündeki Aileler Tanrısı'nın ata ocağına dönüşün gerçekleşebileceğine duyulan inancı devam ettirmekle görevli bir elçisiymiş gibi görünüyor birdenbire bana; Odysseus ruhundan, Balkanlar'da sonu gelmeyen yolculuklara sürüklenme yazısına duyduğu inançtan vazgeçmeyen babamın uzun zamandan beri inanmadığı bir şeydi bu. Çünkü sürgün hayatımızdaki mutluluğun sırrı, aslında babamın hayırlı, kurtarıcı *gidiş*'e duyduğu inançla, annemin *dönüş*'ün gerçekleşeceğine ilişkin inancının yarattığı ortak yanılısamadan kaynaklanıyordu.

Kendi kendilerinin tutsağı, ilerleme, mutluluk, inanç hakkındaki aldatici fikirlere mahkûm insanların yaşadığı bu ülkeye *dönüş*'ün imkânsız olduğu gerçeği karşısında, annemin anahtarlığından çıkarılmış ve *dönüş*'ü simgeleyen paslı anahtarlardan birini şimdi bile üzerimde taşıyorum. Başka bir döneme ait anıların kapısını açmamı sağlıyor.

Bundan çok yıllar önce annem, büyüklü küçüklü çocuklarının başında, Yunanistan-İtalya savaşında bir siper boyunca yürüyor bir çıkış yolu arayarak.

Bombaların, güllelerin patlamaları başlarımız üzerinde yankılanıyor. Siperler derin kazılmış ve güvenli. Çocukların her biri terk edilmiş evden bir şey taşıyor elinde.

Annem, çocukların en küçüğünü kucağına almış: Benim bu çocuk, birkaç aylığım henüz. Yeni patlamalar duyuluyor. Hayatla ölümün sınırında çocuk gülüşüm eşlik ediyor onlara.

Çok sonraları, ne zaman ailemizin kendine bir yurt edinmek için oradan oraya savruluşunun hikâyesini tekrar anlatsa, patlayan bombaların yankısına karşılık veren bu gülüşün tazeliğini belirtmeyi asla unutmuyordu annem.

Siperlerde karşılaştığımız İtalyan askerlerini de hatırlıyordu. Tanrı yardımcımız olsun diyerek, kendi dillerinde konuşuyormuş onlarla.

İtalyan askerleri, yeni patlamalara gülerek karşılık veren beni kollarına alıyorlar. Onlar da gülümsüyorlar. Tanrı yardımcımız olsun diyorlar. Sonra yeniden hızla siperlere dalıyorlar. Orada ne kadar kaldığımızı hiç kimse bilmiyor. Bereket versin, evi terk ederken, kardeşlerimden biri bir teker peynir almayı akıl ettiği için, ne zaman açlıktan kıvransak, koparıp koparıp yiyoruz.

Daha sonra Yunan askerleri geliyor. Annem Yunanca konuşuyor onlarla. Bizlerin kendilerinden olduğunu sanıyorlar. Yunanlı olmadığı halde, kim bu kadar saf bir Yunanca konuşabilirdi ki bu bölgelerde? Onlar da yardım ediyor bize, yiyecek veriyorlar. Siperlerden dışarı çekiyorlar bizi. Barınacak bir yer bulmak için babam ya önden gidiyor, ya arkadan geliyor. Annem, onu yakınında hissediyor olsa gerek, aksi halde dayanacak gücü kalmazdı.

Galibi de, mağlubu da belli olmayan Yunan-İtalyan savaşından sonra sağ salim döndük eve: Bırakmış olduklarımızı bir daha bulamadık, ama önemli olan hepimizin evimizde bir araya gelmemizdi.

Her zamanki gibi barınacak yeni bir yer arayan babam henüz dönmemişti. Balkanlar'ın bu bölgelerinde tesadüfün ade-

ta bir siyacı gibi kotardığı karışimler arasında, ailesinin geleceğini sağlayacak en uygun çareyi bulmak için babam hem bir doğulu hem de bir batılı gibi düşünmeye çalışıyordu. Fakat uzun uzun düşündükten sonra, gidilecek yerlerin seçiminde son kararını vermesine etken olan ve onu hiç yanıltmamış sezgisine başvuruyordu en sonunda. Gerçekten de o dönemlerde, Balkanlar'da bir sınırdaki uykuya dalıyor ve kalktığında kendini bir başka sınırdaki buluyordun.

Annem, uygulandığındaki güçlükleri daima üstlenmek durumunda kalsa bile, babamın kararlarına boyun eğiyordu. Katlandığımız serüvenler boyunca, bir kurtuluş yolu bulmakta babam her ne kadar iyi bir strateji uzmanı olsa da, ancak annemin azmi ve davranışlarındaki incelik sayesinde güvenli bir limana varabiliyorduk. Tanrı'nın onu çocuklarını kurtarmak için yeryüzüne gönderdiğine bütün yüreği ile inanıyordu ve ona göre, babamın bile bundan daha önemli bir amacı olmaması gerekiyordu.

İki ülke arasındaki sınırı oluşturan Göl'ü ailemiz köhne bir sandalla geceleyin geçtiğinde, o derin sessizlikte bile, terk ettiğimiz kentin yarım yamalak öğrendiğim adını söyleyerek, gülmeye devam ettiğimi anlatıyordu annem. "Adep'e gidiyoruz, Adep'e gidiyoruz" diyordum.

Gerçekte, Pogradec'i ebediyen terk ediyorduk.

Oysa şimdi, otuz altı yıl sonra, kaderde aynı sınırı aşmak ve kendimi tekrar Pogradec'te bulmak varmış.

IX

Ata ocağına gidiyorum.

Gardiyanlar seyahatimi hakiki bir işkenceye, bir cehennem kâbusuna dönüştürüyorlar ve bu seyahatin son durağı da Tanrıtanımazlık Müzesi olacak, bölünmüş halkımın bir zamanlar benimsediği üç dine ait tapınakların yıkıntıları üzerine kurulan ve bu yıkıntıları kendi dogmaları lehinde inanç parçaları olarak sergileyen bu totaliter tapınakta, kıyameti bekleme odasında son bulacak yolculuğum...

Fakat ilk önce, Stalinciliğin tartışılmaz zaferinin kanıtlarını bir araya getirmek gerekti. "Komünizmin yükselişini", yani zorla kolektifleştirmeyi, sınıf düşmanlarının bozguna uğratılışım, yurt içindeki hainlerin kafalarının ezilişini kanıtlamak için müzelere doldurulan sosyalist gerçekçi tasvirler, aradığım kanıtlarla yüklüydü.

Aziz Naum Manastırı'nın bulunduğu tepeden dürbünle defalarca seyretmiş olduğumuz memleketimin kapıları önündeyim.

Nihayet gerçekleşen *dönüş*'ün başarıyla taçlandığı baba evinin önünde buluyorum kendimi...

Ana babamın, erkek kardeşlerimin, kız kardeşimin, kökenlerinden koparılmış tüm ailemizin hayali, evimizin eşliğinde duran bedenimde somutlaşıyor.

Ama bu aslında bizim evimiz mi, yoksa bir başkasının evi mi?

Sadece Göl'ün dalgaları geçmiş vefalı. Hep oldukları gibiler ve şimdi başka mesajlar yayıyorlar yeni bir zaman çevriminde. Kaçınılmaz bir uyumsuzluk yer etmiş bu dalgalarla ailemin zamanı ve bu ülkenin zamanı arasında.

Vaktiyle göç habercileri Göl'de bir fırtınayı duyurmuştu ve bilinmedik dalgalar dövmüştü kıyımızı. Bu durumda ailemizin fırtınaya rağmen göç etmesi bir çözüm yolu olarak görünmüştü.

Bu yeni göçün tek vefalı tanığı gökyüzü, sadece o sonsuz büyüklüğüne yazmıştı mutlu varışımızın sırrını. Göl'e yayılan alacakaranlığın yumuşaklığında, kader yıldızının teselli edici ışıltısını fark edebilmiştik biricik vatanımız göç takımyıldızlarında.

Zamanın birbirine karışmış boyutları içinde, Göl kıyısındaki eve ben mi geri dönüyordum, yoksa babam mı? Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden on yıl sonra, İstanbul'dan 1924'de onun dönüşü mü gerçekleşmekteydi, yoksa Stalin İmparatorluğu'nun yıkılışından yirmi yıl sonra 1979'da benim kendi dönüşüm mü söz konusuydu? Babamın dönüşü ile benim dönüşüm birbirine karışıyor zamanın kıvrımları içinde...

İstanbul'dan doğduğu kente döndüğünden beri –tam yarım yüzyıl önce– babam rahat yüzü görmemişti.

Aile ocağına henüz dönmüştü ki yeni ve –onun inancına göre– son bir yolculuk düşüncesi filizlenmişti kafasında.

Ailenin en geniş kolu, Doğu'nun ihtişamına doğru çekiyordu onu, Atatürk'ün kurduğu yeni devletin kaderini paylaşsın diye. Doğu'ya bu göç akını, geçen yüzyılın sonundan itibaren başlamıştı.

Kalabalık ailesinin diğer bireylerini yeni kurulmuş ülkeye gitmeye özendirdiği ve kendisinin de onlara katılmak için birçok sebep olduğu halde, annemin yalvarmalarını umursamaksızın, bu akımı izlemekten vazgeçti babam. Bu büyük çalkantılar döneminde Osmanlı İmparatorluğu sorununu kökten halletmeyi ve yüzlerce yıllık tutuculuğunu sarsmayı tek başına başarmış olduğuna inandığı Atatürk ile karşılaşmış, hatta aralarında kısa bir konuşma geçmişti. İmparatorluğun dayandığı dinsel te-

melleri, son derece güçlü halifeliği Atatürk tek başına yıkmıştı. Yani babam, Balkanlar'ın en büyük kısmına yayılmış bu halklar, mezhepler, töreler Babil'inin çöküşüne tanık olmuştu.

Sonunda kesinlikle terk etmişti İstanbul'u, oysa bu kent, onu tanıdığı andan itibaren, yurdundan koparılmış yüreğinde yeni uçurumlar açmıştı. Daha sonraları, İstanbul'da geçmiş bu dönemin üzerine kocaman bir asma kilit vurmuydu. Atatürk'le karşılaşması dahil, bütün bu sırlar cömert ruhunun en derin yerine gömüldü. Ve ruhuna gömdüğü bu sandığı, ömrünün geri kalan elli yılı boyunca, ne anavatanında hüküm süren faşizm döneminde, ne de Balkanlar'ın Stalincileştirilmesi döneminde bir daha asla açmadı.

Bununla birlikte kendi kimliğinin sırrını İstanbul'un çok sesli kaderinde, zamanın sonsuzluğu içinde araştırdı. Bu dönemde ömür boyu aklından çıkmayan büyük bir fikir uç vermişti genç adamın beyininde: İmparatorlukların çatışmaları ve yıkılmaları aracılığıyla Balkan tarihinin, kendi ailesinin ve kendi halkının anlamını keşfedecekti. Bunca çatışmanın ve çöküşün asla kesin olmadığını ve sözcüğün tam anlamıyla galipler ve mağluplar yaratmadığını ve bu çalkantılara önyak olanların soyundan gelenleri daha birçok çarpışmanın beklediğini çok iyi biliyordu.

Gençliğinin İstanbul'unu kâh Asya kıtasından Avrupa kıtasına uzanan ve göz alıcı mücevherlerin parıldadığı muazzam bir el, kâh Batı ve Doğu kültürlerinin, Hıristiyan, Müslüman ve İbrani geleneklerin bir arada bulunduğu, karşılıklı derin bir saygının hüküm sürdüğü bir uygarlık ve hoşgörü ocağı gibi görüyordu.

Demek ki, annemin Asya özlemi arttıkça, babamın gönlünü, artık Avrupa'nın bir taslağı olarak görmeye başladığı Balkanlar'a doğru çelen coşku gittikçe çok daha pekişiyordu.

İstanbul'u tamamen terk etmeye hazırlanırken, ilerde kendi benliğinde yeniden canlandırmak için, biçimlerini, geçirdikleri değişiklikleri belleğine ebediyen kazımak istercesine, olabildiğince sık duruyordu büyük tapınakların önünde.

Balkan imparatorlukları konusunda düşündükçe, çatışmaların, yakıp yıkmaların, hükümdarların alaşağı edilmesinin

ötesinde, her türlü yıkıma karşı korunaklı bir alanda, bütün değişimlerden payını alan büyük bir kültürler ve inançlar birikiminin olduğu sonucuna ulaşmıştı.

Yeni bir zafer kazandıklarında, yeni efendiler, boyun eğmiş dinin büyük tapınağını yıkmak şöyle dursun, muzaffer dinin yeni ganimetine dönüştürmek için genellikle onu sahiplenmeye, onu değiştirmeye, onu yeniden değerlendirmeye çalışmışlardı. İstanbul'daki tapınakların önünde babamın rastladığı Levantenlerin birçoğu için de durum aynıydı. Taşkın ruhları, tapınaklarının yüzlerce yıllık kaderini üstlenmişti; iman, üzerine çöken karışık öğelerden oluşmuş zamanı yok edemediği için, eski yaşanmışlığı unutturmuyordu.

Babam için de böyle miydi bu? İstanbul'u ebediyen terk etmeye karar verdiğinde, kendi yazgısını okuyabilmek umuduyla Ayasofya'ya gitmişti defalarca. Bu büyük kilise, değişik görünümüleriyle, halkının, ailesinin yazgısını hatırlatmıştı ona. Avrupa ile Asya'nın birbirine böylesine yakın olduğu başka bir mekân da olmasa gerek. Muazzam bir hüznün emanetçisi olan bu acı yüklü tapınak, Ayasofya, hem Asya'yı, hem de Avrupa'yı kendi cisminde yaşatmaya mahkûm edilmişti.

Yeniçeri Tapınağı.

Babam duanın geçiciliğinde ya da edilmemiş bir duada Balkanlar'ın ayrık yazgısını, diğer halkların yazgısını ve kendi yazgısını temel parçalarına ayrıştırmaya uğraşıyormuş gibi, Ayasofya'nın yarı karanlığında oyalanmıştı defalarca; ilkin pagan, sonra Yahudi, daha sonra Hıristiyan olan, daha sonra da Müslümanlığa geçen bu halklar, imansız, köklü tanrıtanımazlar olmaya adanmışlardı.

Yeni imparatorların, eski tapınakları yıkmak istememiş olmaları, onu sevindiriyordu, çünkü tapınakların yıktırılması bir felaketti, mutlak bir afetti onun gözünde. Tapınaklar tüm yazgılara sabırla katlanıyor, bütün duaları kabul ediyorlardı. Babamın kendine özgü bir dua etme tarzı vardı: Suskunluk. Sürekli bir dua gibi, varlığının en derin yerinden yükselen bir suskunluk.

Göçüp gitmiş azizlerin yazgısında, yeni müminler kendi yazgılarını görüyorlardı. Tapınakların duvarlarını kaplayan tas-

virler gibi ruhlarının yüzeyi kazanabilseydi eğer, görünen ilk yüzeyin arkasına saklanmış bir başka hakikat keşfedilebilirdi hiç kuşkusuz. Aynı şekilde, babamın ruhunun yüzeyi de kazanabilseydi eğer, başka hakikat tabakaları, hatta belki de dine karşı tevekkül ya da umursamazlık keşfedilebilirdi. En azından, onun hayatının bize gösterdiği buydu.

İstanbul'da, gençliğinde dolu dolu yaşamıştı. Orada, koca bir hayat geçirmişti şüphesiz. Geri kalan zaman, bir başka hayatın zamanıydı. Tarihin kaçınılmaz olarak hissedilen yoğunluğu, başka ülkelerde geçireceği yıllarda halledeceği birçok sorun bırakıyordu ona. Atatürk'ün tarihin akışını değiştirdiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraksayan zamanlarıyla hesaplaştığını, din ile devleti birbirinden ayırdığını, Balkanlar'ın değişmeyen yazgısı içinde en azından, olabildiği kadarıyla her şeyi yerli yerine oturttuğunu yakından görmüştü. Yeni Türkiye'nin önünde aydınlık bir gelecek beliriyordu. Oysa babam için göçmen hayatının kahırları, üzüntüleri başlayacaktı.

Eski, saydam Göl'ün kıyılarındaki memleketine dönünce, Asya ve Avrupa'dakiyle kıyaslandığında, akışı garip bir biçimde yavaşlamış bir tarihin hareketlenişini tüm yoğunluğuyla hissedecekti.

Halkı, üç dini uzlaştırmanın yolunu bulmak ya da laikleşmeyi kabul etmek zorundaydı. Bu durum, İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nde tüm dehşetiyle görülen zorla dinsizleştirmeyle sonuçlanmıştı.

Babam, Osmanlı Babil'inin yıkıntılarında, Balkan halklarını büyük bir tehlikenin beklediğini sezinlemişti. İmparatorluğun çökmesiyle birlikte ya önceki bütün değerler inkâr edilecekti ya da tam aksine, arkaik ve muhafazakâr bir gericilik baş gösterecekti, özellikle de İmparatorluğun çöktüğüne ve halifeliğin sona erdiğine ilişkin haberlerin çok geç ulaştığı dağlık bölgelerde.

İstanbul'u terk etmişti, gerçek olan buydu.

Doğduğu ülkeye geri döndü.

Ne Doğu'ya, ne de Batı'ya –Avrupa'ya va da ailesinin bir kısmının göç ettiği Amerika'ya– gitmeye ikna olmuştu. Daima eksikliğini duyduğu bir tür basit kimlik arayışı içinde orada, Balkanlar'da kalmayı tercih etmişti ve bu nedenle

sürgün olmaktan kurtulamamıştı. Elde edebileceği tek kimliği, göçmenliğin, göç serüvenlerinin rastlantılarında araması gerekiyordu.

Bu kimlik hayali, birbirini izleyen “vatanları”nın yitirilişiyle besleniyordu garip bir biçimde ve bu yitiriler tam inanmaya başladığı anlarda yaşanıyordu. Bu hayal, bulduğu ilk vatanda filizlenmiş, bir ikincisinde, sonra bir üçüncüsünde devam etmişti. Kendi beynine kazınmış halkının belleği, Yunan ve Adriyatik denizleri arasındaki kayalık bölgede bulunan ilk köklerine kadar uzanarak yeniden canlanıyor ve genişliyordu. Fakat Osmanlı istilasıyla birlikte, bu halk bölünmüştü: Bir kısmı kendi dinlerini, Hıristiyanlığı korumuş ve kaçıp Güney İtalya’ya gitmişlerdi. Memleketten ayrılmamış olan diğerleri yeni gelenlerin dinini kabul edip onlara katılmışlardı. Bu nedenle birçok kol köklerini kaybetti ve bundan sonra göçmenlik yazgısı onların ortak yazgıları oldu.

İlk ayrılanlar, evlerinden söktükleri eşikleri, terk edilmiş evlerinin anahtarlarını, aşına oldukları sesi unutmamak için kiliselerinin çanlarını ve kendilerini bekleyen yabancı toprakla karıştırmak amacıyla bir avuç toprağı, nasıl olsa bir gün geri döneriz umuduyla yanlarına alarak kocaman gemilere binmişlerdi.

Çoğunluğu yeni dini kabul etmiş olan diğerleri, kendi köklerini unutarak, henüz ilk gençliklerindeyken ruhlarını sakat bırakarak yeniçerilik yazgısını üstlenmişler, kendilerini sürekli kemirmiş olan ve ruhlarının doygun mutluluğuna tekrar kavuşmalarını önleyen bir kötülüğü içlerinde taşıyarak Osmanlı askeri hiyerarşisinin doruğunda yer almışlardı.

Babamın ailesi çok eski zamanlardan beri bu iki akım arasında bölünmüştü. Ama babam halkının yazgısının kendi ailesinin temellerini bu kadar kuvvetle sarsabileceğine inanmamıştı. Ailesinin en sağlam nüvesinde derin bölünmeler meydana gelmişti: Kendisi Doğu’yu, kardeşi ise Batı’yı seçmişti, bu durum birbirlerini tekrar görmeleri olasılığını ebediyen ortadan kaldırmıştı.

Yüzyıllar boyunca Balkan topraklarından çıkıp büyük Osmanlı okyanusuna akan ve orada yok olup giden yeniçeri nehrine karışarak kendisinin de eriyip gideceğini, gençliğinin büyüleyici kenti İstanbul’da çok erkenden sezinlemişti babam.

Ve geri dönmüştü. Kendini bu okyanusun sularına kaptıracağına, ailesini de beraberinde sürüklemiş olduğu dönüşü tercih ederek büyük nehri tersine yüzmüş, böylece farkında olmaksızın, Balkanlar'daki sürgünlüğünün anaförlerine girmişti.

Yeni ve eski birçok kitabı yanında götürerek Göl kıyısındaki memleketine geri dönmüştü. Bununla birlikte, İstanbul'a göç etmenin hâlâ mümkün olduğuna inanan ailesinin umuduna ihanet ettiği düşüncesinden kendini kurtaramamıştı. O sırada kendi ülkemizin, Arnavutluk'un vatandaşları olduk ilk defa, kısa bir süre için. 40'lı yılların başlangıcında, Göl kıyısındaki kentimizde Yunanlılar ve İtalyanlar vatanımızı ele geçirmek amacıyla savaştılar.

O sırada ülkesinde hüküm süren faşizmden kaçan babam, Göl'ü ailesi ile birlikte gizlice aşarak, sınırın öbür yakasına geçmekten başka çare bulamadı. Bütün ailenin bir İtalyan kampına sürgün edilmesini önlemenin tek yolu buydu. Fakat sığındığımız yer savaştan hemen sonra komünist bir bölge oldu. Böylece ailemizin yazgısı bir gariplikler yumağına dönüşüyordu. Şurası bir gerçek ki, daha küçük olan Makedonya'yı da kapsayan bu geniş ve yeni ülke Yugoslavya'da, vatanımızı bilinen bütün sonuçlarıyla yıllarca kasıp kavuracak olan Stalincilikten uzaktık.

Bizi kabul eden bu ülkede önce siyasi göçmen konumunda bulunduk, sonra "milli azınlık" sıfatıyla yeni Federal Devlet'in vatanı oldu ve en sonunda, yeni Makedonya Cumhuriyeti'nde "millet" olduk.

Savaştan önce Batı'ya gitmiş, sonra da Stalin döneminde anavatanına yerleşmek için dönmüş olan babamın kardeşi trajik bir kaderin kurbanı oldu. Arnavutluk'ta kalmış olsaydı, babamın yazgısı da aynı olacaktı. Bu amcamız, gencecik yaşında Tiran'daki bir İngiliz okulunda İngilizce öğrenmeye başlamıştı. Sonra 1926 yılını Londra'da geçirmişti. 1927'deki dönüşünde, o sırada Türkiye'nin Fransa büyükelçisi, daha sonra yeni Atatürk Devleti'nin başbakanı olan dayısı Fethi Okyar'la görüşmek amacıyla Paris'e uğramıştı. Ne yazık ki, dayısı onu orada bulamadı ve kısa bir süre sonra İstanbul'a döndü. Dayısıyla buluşmuş olsaydı, amcamın kaderi bambaşka bir yol izleyebilirdi. O dönemde Balkanlar'ı terk edenlerin bu tür talihsizliklerle karşılaşması kaçınılmazdı

Amcam, Londra'da İngilizcesini geliştirmiş, özellikle izcilik çevrelerinde yetkin bir kültür edinmişti. Balkanlar'ın lanetli bölgesini Avrupalılaştırmak bir tutkuydu onda ve ömrünün geri kalan yıllarını bu tutkuyu gerçekteştirmeye adanmayı düşünüyordu.

Nasıl ki babam İstanbul'da bir yuva kurmadıysa, kardeşi de savaş öncesi yıllarda birçoklarının yaptığının aksine, kendi ailesini Londra'ya getirmeyi düşünmemişti. Stalincilik Arnavutluk'u kasıp kavururken babam kardeşiyle görüşmüş ve yabancı dil bilmeleri, özellikle de İngilizce bilmeleri hoş karşılanmayan onun mizacındaki kozmopolitlerin ideallerini pahalya ödemek durumunda kalacaklarından emin olduğu için, henüz vakit varken bu memleketi terk etmesini ısrarla istemişti ondan. Kimseye kötülük etmedim ki korkacak bir şeyim olsun diyen amcam, babamın öğütlerini dinlemedi. Fakat sonraki olaylar babamın haklı olduğunu gösterdi. Çünkü babam, sadece Tito ile Stalin arasındaki bozuşmayı ve bunun ilk sonuçları olarak Yugoslavya ile Arnavutluk arasındaki sınırın kapanacağını, hakiki bir duvarla, Balkanlar'ın en aşılmaz duvarıyla ayrılmış iki ülke arasına düşmanlık gireceğini sezinlemekle kalmamış, hayatında defalarca olduğu gibi, Balkanlar'ın tüm yazgısını okumak ve açıklamak yolundaki inatçı girişimleriyle bilenmiş sürgün içgüdüüne de kulak vermişti.

Olaylar babamın öngördüğu gibi cereyan etti: Muzaffer vatandaşları, Stalin'in kendisinden daha katı Stalinci, sonra da Mao'dan daha dogmatik Maocu oldular. Bununla birlikte, bütün bu boş hayallerin ceremesini masum insanlar çekti.

Suçsuz insanlar suçlu diye yakalandı. Vur abalya yöntemi her ülkeden daha çok bu ülkede işliyordu. Herkes suçluydu. Yabancı dil bilenler casuslukla, üç dinin ruhban sınıfı hainlikle, geçmişte biraz mal mülk sahibi olanlar vurgunculukla suçlandı. Herkes mahkûm edilmeyi, gözaltına alınmayı, idam edilmeyi bekliyordu. Amcamın da şüpheli kişilerden sayılacağı gerçekte. Başlıca suçu İngilizceyi çok iyi bilmesi ve vaktiyle İngiltere'de, Fransa'da yaşamış olmasıydı. Casuslukla suçlanması, mahkûm edilmesi, idam edilmesi için "kanıtı" bunlar. Yazgısı belirlenmişti. Ailesi asla bilemedi onun başına geleni; öldürölmüş müy-

dü, yoksa karısına ve çocuklarına bildirildiği gibi intihar mı etmişti? Bu ülkede Stalinciliğin çöküşünden çok sonra kabul edildi saygınlığı ve yüceltildi.

Faşizmden kaçan babam, annemle ve biz çocuklarıyla birlikte sınırı geçtiğinde ablası da ardından geldi. Başkentteki "Ana Kraliçe" yüksek öğretmen okulunda henüz öğrenciyken antifaşist gösterilerde ön saflarda yer almakla, ülkesi boyunduruk altına girmeden önce Mussolini'nin fotoğrafını parçalamakla ünlenmişti. Tito ile Stalin arasındaki çatışma sırasında, Üsküp'te Arnavutça yayınların spikerliğine getirildi. Çatışma kızıştığı sırada, memleketine dönmek istedi. Ülkesine dönme isteği, hiç değilse uygun bir zamanı beklemesini salık veren babamın kanıtlarından daha güçlüydü. Gidişi güç durumlara sebep olacak, ailemizden şüphelenilmesine yol açacak, bizim gibi göçmenlerin yeni hükümet tarafından Avustralya'ya ve Amerika'ya gönderilmesi için uğraşanların ekmeğine yağ sürecekti. Halam gitti. Arnavutluk'ta Rusça öğrendi, merkez radyo kurumunda spiker olarak çalıştı. Babamın vaktiyle İstanbul'da satın almış olduğu tavus kuşu kuyruğunu andıran eski radyomuzdan gizlice onun sesini, zaman zaman, özellikle Parti, Milli Cephe, Önder söz konusu olduğunda daha heyecanlı vurgular yapan bu ahenkli, bildik sesi duymaya çalışıyorduk. Fakat Arnavut-Sovyet aşkı sona erip, Arnavutluk Stalin'e Sovyetler Birliği'nden daha vefalı olduğunu gösterince halamızın görevine son verildi. Bu sesi ne radyoda, ne de hayatta bir daha duyamaz olduk! Kardeşi gibi, o da yabancı diller bilmenin, Rusça bilmenin ve edebiyat doktoru olmanın ceremesini pahalıya ödemişti.

İşsiz kalınca bir çiçek gibi solmuş ve ortalıktan kaybolmuştu.

Ailemin Balkanlar'daki yazgısı böyle oldu: Yabancı dil bilgisi birilerini kurtarıyor, diğerlerini birbiri ardı sıra mahvediyordu.

Rehberimiz H. H.'nin tumturaklı sesi beni düşüncelerimden uzaklaştırmasaydı eğer, tam burada, doğduğum evin önünde kendi *dönüşüm*'ün gerçekliğini unutarak, babamın Göl kıyısındaki memleketine *dönüşü*'nü kim bilir daha ne kadar zaman düşünecektim:

— Duygularınızı anlıyorum. Otuz altı yıl sonra, doğduğunuz eve yeniden kavuşuyorsunuz. Üstelik eski harap eviniz, adamakıllı onarıldı. Savaşın sonra Parti Komitesi yerleşti buraya. Sizin için, yani eviniz için büyük bir şeref bu...

Bu kadar kısa zamanda içim öylesine duygularla dolup taşıyor ki, H. H.'nin söylediğini ancak anlayabiliyorum. Dışlerimin arasından, alay edercesine cevap veriyorum:

— Büyük bir şeref, gerçekten.

İyice belirginleşiyor artık: Ülke içindeki hareketlerimi, kurumlarla, başkalarıyla, ailemle temaslarımı baştan sona izlemek görevi H. H.'ye düşüyor. Hem ana, hem baba tarafından ailemin bütün fertlerini göz önünden uzak tutmak için her çareye başvurulduğunu ancak çok daha sonra anlayacaktım. Böylesi daha iyiydi aile fertlerim için: İçlerinden birine bir telefon etmeye kalkacak olsam, polisin sıkı gözetimi altında aşâğılık bir görevi yerine getirmelerini isteyeceklerdi.

H. H. sözlerimin ve yakınlarımla ilgili muhtemel girişimlerimin her birini gözetlemekle görevlendirilmiş olsa gerekti. Büyük ideolojik sistemin ve bu sisteme bağlı polis çarklarının tamamlayıcı bir parçasıydı o. Ülkeyle temas ettiğimde verdiğim tepkilere ilişkin elde edilmiş tüm bilgiler orada, Merkez'de incelemeden geçiriliyordu, bu inceleme sonunda Merkez uygun emirleri veriyordu. Ailemin geçmişiyle ilgili bütün ayrıntılar kılı kırk yararcasına ayıklanıyor, el konulan mektuplar okunuyor, muhbirlerin sağladıkları veriler inceleniyordu. Öte yandan, H. H.'nin belli belirsiz imaları, sık sık yaptığı telkinler ya da kışkırtmalar, bütün bunlarda polisiye alışkanlığın ve onun kendi gayretkeşliğinin payının ne kadar olduğunu kendi kendime sormama yol açıyordu.

Bir şey uyduramadığı zaman ya da nasıl bir tepki göstereceğimi beklerken, yeni kışkırtmalara girişmekten kaçınıyor, ilk rastladığı telefona doğru bir ok hızıyla seğirtiyordu. Sinirleniyor, Merkez'e bağlanmanın sabırsızlığı içinde eski telefonun kolunu hırsıyla çeviriyordu. Orada, doğduğum evde bile, her an beni şaşırtmanın yollarını aradığı için bana rahat vermiyordu.

Ama belleğin coşturucu kaçamakları beni daima daha uzaklara götürüyor, boyuna yeni anıları canlandırıyor...

Artık bu düşman mekânda sadece Göl'ün dalgaları, bu aşina dalgalar dostlarındı benim. Beyaz betonarme koruganların, tepenin yamacındaki bu korkunç yörüngelerin yanında, hatıraların mutlu takımadalarına götürüyorlardı beni.

Annemin bu kente *dönüşü*'nün, bize asla sözünü etmediği fakat şakaklarına düşen beyaz birkaç perçemin –ailenin en vefalı arşivinin– tanıklık ettiği bu başarısız *dönüş*'ün nasıl olması gerektiğini hayal ediyorum.

Yeni doğmuş çocuklarının ilk ağlayışlarının yankılanmış olduğu göl kıyısındaki bu eve ne büyük sevgi duymuş olmalı! Gençliğinde, henüz gücü kuvveti yerindeyken, Göl'ün saydam sularını andıran bembeyaz evinin güneşte parladığını görmek hoşuna gidiyordu.

Pogradec'e döndüğünde, baştan başa değiştirilmiş, üstelik Parti bayrağı asılmış evinin görünümünün onu çok üzmesinden korkan akrabaları annemi oraya götürmeyi reddetmişlerdi.

Kenti ele geçirmek için savaşmış ve birbiri ardı sıra işgal etmiş Yunanlılar ile İtalyanlar arasındaki çarpışmalar boyunca annem onlarla kendi dillerinde konuşmuş ve sonunda Yunan ve İtalyan askerleri onu kendilerinden biri sanmışlar ve bu yüzden her biri kendi bayrağını evin üzerine asmışlardı. Sonradan duruma göre hangi bayrak uygunsa, annem onu asmıştı. Evlatlarını ancak böyle kurtarabilirdi ve bu dünyada yaşamasının nedeni de buydu. Her şeyden önce çocuklarının anasıydı, onun gözünde bundan daha önemli hiçbir şey olamazdı.

Ve işte evde Parti'nin, Stalinci partinin bayrağı asılıydı şimdi.

Şu kaderin işine bak!

Ebeveynleri, nefret edilen bayrağı görmesin diye onu eski evine götürmeyi her seferinde reddettiler.

İsrar etmesi boşunaydı. Diğerleri, yeni savlar ileri sürerek gene de onu oraya gitmeye ikna etmeyi denediler, şüphesiz, bir tepki göstermesi, ağızından bir kaç söz çıkması amacıyla.

Yaklaşmayı göze alamayanlar onu bazen uzaktan takip ediyorlardı. Onların uzaktan gözyaşlarını görmek, kim olduklarını keşfetmek mümkün değildi. O civarda onların varlığını saptamak isteyen biri vardı mutlaka. Ama Balkanlar'daki bu trajik

gölge oyununda aslında kime ne rol düştüğünü hiç kimse bilemezdi.

Göl kıyısında, Stalinci bir ülkenin Parti bayrağının sallandığı evimizin önünde ne kadar kaldığımı bilmiyorum, bu manzara annemin yüreğini kim bilir nasıl parçalamıştı ki, bundan hiç kimseye asla söz etmemişti.

Her yerde hazır ve nazır H. H.'nin yolumuza devam etmenin gerektiğini hatırlatan emredici sesi, bu yeni hatıralar dalgasından uzaklaştırıyor beni. Eğer varsa bir amacı, o amaca doğru ilerliyoruz...

X

Daha seyahatin başında, sınırı geçer geçmez parça parça işlenmiş, polisiye bir entrikanın içine girdiğimi anladım. Her şey irili ufaklı tüm sürprizleriyle önceden hazırlanmıştı.

Bunu değiştirmek hiçbir şekilde mümkün değildi.

Bir kez tuzağa düşüldü mü, sezinlenmesi en güç bir tuzak bile olsa, seyahat sona ermeden bundan kurtulmak söz konusu olamazdı. Her kavşak noktasında bizi yolun bir kısmından sorumlu yeni bir rehberin beklediği labirentin dolambaçlarını takip etmekten başka bir çarem kalmıyordu.

İçlerinden her biri –müzelerden, kalıntılardan, antik sitelerden, amfiteatrlardan ya da kalelerden sorumlu olanlar– izlemek zorunda olduğumuz sosyalist gerçekçi manzaralara ek olarak, bize öğretilen büyük derse kişisel katkıda bulunmakla görevli.

H. H. tüm rehberlerimizin gizli koordinatörlüğünü üstleniyor, başkentte bir yerlerde bulunduğu şüphe götürmeyen Polisiye İdeoloji Merkezi'ne bağlı olan sadece o.

Hayali gezimiz müzeden müzeye, gösteriden gösteriye devam ediyor ve bu durumda sokaktaki insanlarla, ülkeyle, aileyle temasa geçme şansımız kalmıyor.

Rehber H. H., kendisine verilen direktiflerin dışına nadiren çıkıyor. Fakat önceden hazırlanmış kışkırtmalara tepki göstermediğim takdirde, başka çarelere de başvurması gerekiyor. Vaktini ailemizin dosyasını incelemekle geçirdiğine hiç şüphe yok. Ve göçmenlerin dosyalarının çok özel biçimde incelendiğini herkes biliyor.

Araba dik zikzakları güçlkle tırmanıyor. Kimse konuşmuyor. H. H. birdenbire sessizliği bozuyor:

— Yazılarınızı, kitaplarınızı okuduk, diyor.

— Hangilerini okudunuz? Nerede? Ne zaman?

H. H. cevap vermiyor. Duymazlıktan geliyor, sözlerimin gerisini bekliyor. Devam etmek, en ufak bir açıklama yapmak niyetinde değil.

Seyahatin başından beri, aynı biçimde ifade edilen bu gözlemi birçok defa duymuştum: “yazılarınızı, kitaplarınızı okuduk”. Başka hiç bir yorum yok. Bu sözcükler, her seferinde biraz daha ısrarla, gitgide daha belirgin bir tehdit havasında söyleniyor. Kısa konuşmanın ardında sapık bir strateji keşfediyorum.

Stalin ve takipçileri tarzında yazmayı hiçbir zaman istememiş olduğumu söylemek geliyor içimden. Fakat beynimi şüpheler kemiriyor. İşte nihayet kitaplarımı, derin düşüncemi deşmeye çalışarak, ibret alınacak bir dikkatle okumuş biri var karşımda. Üstelik yazılarını okuduğu kişi, sınırın öte yakasından gelmiş. Başka şartlarda olsa, bundan kendime bir gurur payı bile çıkarabilirim. Burada metinlerimi böylesine kılı kırk yarararak okuyan birinin bulunacağını kim hayal edebilir ki!

H. H., kışkırtmasına o kaçınılmaz tepkiyi vermeme beklerken, beni bu kadar tehlikeli kılan ve sadece kendi vatandaşlarının ruhlarını değil, aynı zamanda başka ülkelere göçmüş olanların ruhlarını da didik didik etmek hakkını kendilerinde gören sadık bekçileri nezdinde gözden düşüren nedir diye hızla düşünüyorum. Bu yaratıklar, burada kontrollerinden kaçan tüm sözlerden korkuyorlar, özellikle sınırın öte yakasından gelenlerin sözlerinden!

Bu rejimi azıcık da olsa rahatsız edebilecek ne yaptığımı bulmak için belleğimi zorluyorum.

Ailemizden herhangi birinin ani ölümünü bildiren telgraf lar aldığımızda harekeye geçmek için, sonuçlarına katlanmak zorunda bırakıldığımız saçmalıkları açıklamak için yeterince sebebimiz vardı şüphesiz. Yazmak, suçlamak istedim bu yüzden. Bütün bu acılar, içime bastırdığım bütün bu isyanlar, bir başka biçimde mi su yüzüne çıkmıştı? Memleketimizde meydana gelmiş olayların hiçbirinin, hatta en dehşet verici olanının

bile sarsamadığı babamın muazzam suskunluğuna bürünüyordum bu dönemde.

Babamın hayatında *dönüş* olasılığı kesinlikle söz konusu değildi. Kahramanca bir haysiyetle katlanıyordu uğradığı felakete. Ama onun hayatı bambaşkaydı benimkinden.

— Yazılarınızı okuduk.

— Hangilerini okudunuz?

Cevap yok.

Nasıl olmuştu da düşünmemiştim daha önce? Elbette okumuşlardı benim "*Guillaume Apollinaire'in Şiirlerinde Kozmopolit fikirler*" adlı edebi denememi.

Kozmopolitizmden insanlık için, özellikle komünist Arnavutluk için büyük bir kusur diye söz edildiğini sık sık duymuştum. Oysa Guillaume Apollinaire'in hayatı ve eserleri üzerinde çalışırken, Arnavutluk'taki Stalinci Enver Hoca rejiminde "bir numaralı halk düşmanı" ilan edilen çok yönlü Arnavut yazar Faik Konitza ile ilişkilerini keşfetmiştim.

"Kozmopolit heyecanlarımın" etkisiyle, "*Çok Yönlü Arnavut Yazar Faik Konitza'nın Fransızca Eserleri ve Guillaume Apollinaire'le İlişkileri*" başlıklı Fransızca bir deneme yazmış ve doktora tezi olarak savunmuşum.

Arnavut kültürü ve edebiyatında arılık taraftarı olanlara göre, Konitza ve "kozmpolit" Guillaume Apollinaire'le ilişkileri konusunda bir tezi savunarak cinayetlerin en büyüğünü işlemiş oluyordum. Konitza ise, altmış yedi yıllık hayatının altmış yılını sürgünde geçirmiş, doğduğu memlekette sadece yedi yıl yaşamıştı.

Faik Konitza, Boston'da 1942 yılının sonuna doğru, öleceğini hissedince, Arnavutluk başpiskoposu ve devlet adamı, sabık başbakan, fakat aynı zamanda yazar ve çevirmen büyük dostu Fan Noli'den ilginç bir ricada bulundu.

— Kardeşim Noli, dedi. Ölümüm yakın. Cesedimin dondurulması ve savaş sonuna kadar Boston morgunda korunması için sana para bırakıyorum. Savaştan sonra, naaşımı anavatanıma yollayınız ve beni oraya gömünüz. Bedenim ancak orada toprağa karışacaktır.

Hıristiyan Noli, Müslüman yurttaşına sadık kaldı. Ama dileğini tastamam gerçekleştiremedi. Önder, Konitza'nın cesedinin anavatanına gömülmesini reddetti. Sadece reddetmekle kalmadı, Stalinci dönem boyunca, hiç şüphesiz Arnavutluk'un en büyük aydını olan Faik Konitza'nın şahsına karşı kitle propagandasını da körükledi.

Konitza'nın cesedi, ölümünden beş yıl sonra Boston'da bir mezarlığa gömüldü. Fan Noli bu vesileyle, unutulmaz bir konuşma yaparak, Konitza'nın son arzusunun bir gün gerçekleşeceği umudunu dile getirdi. Dediği oldu, fakat ancak Arnavutluk'ta Stalinciliğin çöküşünden, Stalin'in ve Önder'in dev heykellerinin parçalanışından sonra.

Tüm bunlardan sonra, sınırın öte yakasında yaşayan, zorlu bir geçmişi omuzlamış bir göçmen olarak ben, kalkıp Faik Konitza'nın hayatını ve eserlerini, "kozmpolit" Guillaume Apollinaire'le kurduğu ilişkiler aracılığıyla ele alarak yorumlamaya kalkışıyorum! Ne küstahça bir kışkırtma! Ben tek başıma, totaliter bir devlete kafa tutuyorum! Gerçekten de mahkûmiyet kararımın altına imzamı atmıştım çok öncesinden. Bu kararın uygulayıcılarıyla buluşmaya gidiyorum şimdi. Sanırım, arabamız başkente yol alırken, suskun H. H. de böyle düşünüyor olsa gerektir.

XI

Araba dik yolu çıkmakta zorlanıyor. O kadar zorlanıyor ki, her an duracakmış gibi bir hisse kapılıyoruz. Nihayet tepeye ulaştı. İki yanını kır çiçekleri bürümüş Krab Dağı yolunda bizler varız sadece. Uzaklara bakarken terk edilmiş dev bir şantiye dikkatimizi çekiyor: Sessizliğe gömülmüş ve terk edilmiş eğri fabrika bacaları, açık hangarlar...

H. H., biz sormadan açıklıyor: Burası Elbasan, ağır sanayimizin eski gözdesi. Balkanlar'da bundan daha büyük kombina yoktur. Eski dostlarımız Çinliler tarafından kuruldu. Revizyonizm kampına geçerek onlar bile bizi terk etti. Sonuna kadar dayanmak cesaretini gösteremediler. Ayak direyen biz kaldık sadece. Kombina onların makineleri, imkânları sayesinde kuruldu. Ve şimdi bizi tek başımıza bıraktılar. Yedek parçalarıımız yok. Kombina faaliyetini durdurdu. Ama uzun sürmeyecek bu. Partimiz bu darboğazdan çıkmanın bir yolunu bulacak.

Manzara kasvet verici. Terk edilmiş makineler altında toprak paslanmış gibi. H. H., ne kadar tımtırlı konuşursa konuşsun, durumu hiçbir şekilde değiştiremiyor. Çinlilerle bozuşmanın sebeplerinden, Parti'nin doğru yolda olduğundan, Önder'in şaşmaz ileri görüşlülüğünden söz etmeyi sürdürüyor. Sesi daima daha çok yükselse bile, sözlerle dolup taşan bir gündenden sonra onu dinlemeye kim devam edebilir? Dönemin yazısı, alt edilemez hakikati ile birlikte manzaraya kazınmıştı.

Yanı başımızdaki betonarme koruganlardan gözlerimizi alamıyorduk. H. H., Kombinadan söz ederken yüzlerimizi gö-

zetliyor. Konuyu değiştirmek gerektiğini fark etti en sonunda. Onun yanında oturduğum için bana hitap ediyor:

— Bakışlarınızı koruganlardan ayıramıyorsunuz.

— Karşımda hep onlar var, diyorum taşı gediğine koyarak.

— Terk edilmiş kombina ile bu koruganlar arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışıyorsunuz şüphesiz.

Cevap vermiyorum. H. H., yeni bir kışkırtmaya baş vuruyor. Tepkimi beklemeksizin sürdürüyor konuşmasını.

— Önderimiz, tarihte tek başımıza, dostsuz ve düşmanlarla çevrili kalacağımızı vaktinde anladı ve ebedi korunma içgüdüğü uyandı içinde. Halk, bu yolda, onun izinde yürümekte tereddüt etmedi. Günün birinde düşmanın bize saldıracağından emin olabilirdik. Eli kolu bağlı kalmamız mümkün değildi! Önder'in zihninde bu dâhiyane fikir doğdu. Tüm arazinin büyük bir korugana dönüşmesi gerekecekti. Tek başımıza savunacaktık kendimizi. Her vatandaş bir koruganın yapıcısı ve savunucusu olacaktı. Böylece koruganlar bizim Birliğimizi oluşturacaklardı. Bizi bir araya getireceklerdi.

“Ne yazık ki!” diyorum içimden.

H. H., iç tepkilerimi bile sezinyebiliyor. Yüzümdeki ufacık bir ifadeyi bile gözetliyor.

— Muazzam fedakârlıklar pahasına, hatta insanların hayatları pahasına inşa ettik bu koruganları. Bir Çin Seddi kurduk Balkanlar'da. İnsanlardan ve betondan yapılmış bir koruganlar seddi...

Sessiz kalışım, “dersini” sürdürmek konusunda yüreklen-dirmişe benziyor H. H.'yi. Olası cevaplar olarak görülebilecek düşünceler geçiyor aklımdan. Fakat insan, H. H.'nin kendiliğinden mi konuştuğunu, yoksa uzaktaki Merkez'in direktiflerine mi körü körüne uyduğunu bilemiyor. Kâh tehdit eder, kâh yalvarır gibi bakıyor. Genellikle, cevap vermek yerine, acıyarak bakıyorum ona. Yapabildiğim tek şey bu. Gerçekten de, ben burada muazzam bir duvarın, Balkanlar duvarının mazgalları gibi beliren koruganların beyaza çalan sınırlarıyla deforme olmuş ufuk çizgisine sessizce bakarken, o düşüncelerimi okuyabilmeyi kim bilir ne kadar isterdi!

Aptallığın, çok büyük bir aptallığın işaretleri zalimce kazın-

miş manzaraya. Bütün bir halkın enerjisi, akıl almayacak kadar çok boşa harcanmış zaman, geri dönülemez bir biçimde bu beton yığınına gömülmüştü. Halkın ruhu dahil, her şeyi betonlaştırmak son amaç olmuştur sanki!

Manzara suçları öyle apaçık ortaya seriyor ki, zavallı H. H. bu felaketi haklı gösterecek bir cevap bulmakta yetersiz kalıyor. Bir başka konuya geçiyor bu yüzden, ama aynı tutumu sürdürüyor. Emir büyük yerden! Halkın sonsuz fedakârlığını abartılı bir coşkunlukla övmeye başlıyor. Köprülerin, kalelerin yapımında can veren insanları anıyor. Avrupa'ya yetişmek tutkusunun gerektirdiği kaçınılmaz fedakârlıklardan, geleceğin inşası uğruna verilen kurbanlardan söz ediyor.

Onu dinlerken, bu üç dinli halkı zorla tanrıtanıamaz yapma konusundaki gayretkeşlikle, tüm ülkeyi koruganlara dönüştürerek kendini yabancı ülkelerin saldırısından koruma iradesi arasındaki bağlantıyı bulmaya çalışıyorum zihnimde. Bir halk için feci sonuçlar yaratan tüm yanlış düşünceler, genellikle bir diktatörün kafasında filizleniyor. Aynı şey ülkeyi koruganlar inşa ederek korumak düşüncesi için de geçerli. Sırf kendi iktidarını korumak amacıyla yedi yüz bini aşkın korugandan meydana gelmiş, adeta kolektif bir korugan inşa etmek, böylece kendi sınırsız gücüne iyice inanmak ve ideolojik bir piramit oluşturarak sonsuza dek yaşamayı ummak gibi sapık bir düşünce doğmuştu diktatörün kafasında. Bu piramidi labirent-korugan biçiminde inşa ettirmiş ve kendi halkının kaderini buraya hapsedmeyi düşünmüştü. Koruganlardan yapılmış bu labirent-piramidi tamamlamak, firavunun makamını ebediyen korumak demektir. Ancak orada sonsuz bir huzura kavuşacaktı ideolojinin firavunu.

Zavallı H. H. aklımdan geçen düşüncelere nüfuz edebilseydi, iflah olmaz vatan hainliğimin tartışılmaz kanıtlarını eline geçirecekti. Ve böylece Merkez'de daha üst bir göreve gelme yolunda önemli bir adım atmış olacaktı. Düşüncelerimi okuduğuna inandığı için, tepkilerimi büyük bir dikkatle gözlüyor, uzun bir sessizlikten sonra kendini ele veriyor.

— Koruganlarımızın anlamı hakkında hemen bir sonuca varmaya kalkışmayın. Onları inşa etmenin hakiki sebebinin ve

gerekliliğini birazdan anlayacaksınız. Ülkemizin çiçekli yollarla, fabrikalarla, okullarla, otellerle bezenmiş, halkının da dinin köleliğinden kurtulmuş olduğunu göreceksiniz ve koruganlarımızın savunacakları bir şeyin bulunduğunu anlayacaksınız.

Sözlerini yorumlamaktan kaçınıyorum bir kere daha. Artık ısrar bile etmiyor, konuyu değiştiriyor hemen.

— Acele ediniz, başkente kadar daha bir hayli yolumuz var; vaktinde varmamız gerek...

XII

Başkente yaklaşıyoruz. Akdeniz'in ılıman havası yüzümü yalıyor. Manzara değişiyor. Uzakta, yol boyundaki ilk palmiyelerin arasından güneşin batışı görünüyor. Kentin girişinde Stalin'in, Parti'nin, Önder'in adlarının göze batıcı bir biçimde yer aldığı sloganlarla dolu muazzam afişler karşılıyor bizi.

Araba Tiran'ın merkezindeki Dajti Otel'i'nin önünde duruyor. Otel, kente egemen yapılardan farklı mimarisıyla dikkat çekiyor. Mussolini döneminde kurulmuş. İtalyan faşizmi, kente, Roma'nın Balkanlar'a geri döndüğünü belirten, "Yeni Roma" tarzı bir görünüm vermek istemiş olsa gerek. Bundan dolayı Tiran yeniden kurgulanmış, her yönde kazılmıştı; Balkan-Osmanlı mimarisinin bütün izlerini silmek düşüncesiyle, Roma tarzında bir estetik uygulayarak geniş caddeler yapılmıştı.

Babam, Balkanlar'ın tarihini imparatorlukların çöküşü açısından yeniden değerlendirirken, Romalıların Balkanlar'daki mücadelesinin, yüzyıllar önce ortadan kalkmış oldukları halde, yeniden uç verdiğini görüyordu.

İtalyan işgali sona erdikten sonra bu otel ve başka birkaç bina daha kalmıştı geriye. "Yeni Roma" ve Osmanlı tarzları, sosyalist-gerçekçi tarzla rekabet edeceklerdi ve şaşılacak bir mimari garabet ortaya çıkacaktı.

Dajti Otel'i'nin önünde bizi ev sahiplerimiz, tiyatroların yöneticileri, rejisörler, tiyatro oyuncular, yazarlar ve sanat kuruluşlarının diğer temsilcileri karşılıyorlar. Karşılıklı tanıştırmalar

başlıyor, birbirlerini önceden tanıyanlar kucaklaşıyorlar. Otelin resepsiyonunda kadehleri hepimizin sağlığına kaldırıyoruz. Aynı akşam sanat etkinliklerine katılmamız gerekiyor. Bir an bile boş kalmak yok.

Yola koyulmadan önce, H. H., beni, Kent Komitesi'nin kültür temsilcisi O. O. ile tanıştırıyor. O da beni hoş bir şekilde karşılıyor ve beklenen cümleyi söylüyor: "Yazılarınızı okuduk!" Ama cevap almayacağımı önceden bildiğime göre, "Hangilerini okudunuz" diye sormaya değer mi?

Evet, gerçekten bir şey okudularsa, hangisini okudular acaba?

Bu sözde resmi kişiler beni kaygılandırmıyor değil. Şimdiye kadar yazdıklarımın hangisini okumuş olabilecekleri hakkında akıl mı yürütmeliyim, yoksa açıktan açığa kötü niyetli bu kıskırtmaları bilmezlikten mi gelmeliyim? Fakat O. O. konudan konuya geçiyor. Programımızda yer alan müzelerle ilgili her şeyden o sorumlu.

Akşam en iyi şarkıcıların ve amatör müzik gruplarının gösterisine katılmamız gerekiyor. Bu etkinlikler Parti'nin sıkı denetimine gerçekleştiriliyor elbette ve sosyalist gerçekçiliğe uyarlanmış folklorun yüceltilmesiyle son buluyor daima, amacın propaganda yapmak olduğu çok açık.

Otelden çıkıyoruz. Şaşılacak şey, meydan bomboş. Yoldan geçenler emir almış gibi ortadan kaybolmuş. Bir dizi polisle kuşatılmış Kültür Sarayı'na yaklaşıyoruz. Şimdiye kadar rastlamış olduklarımdan çok farklı, iyi giyimli, sağlıklı insanlar görüyorum ilk defa. Giriş kapısına yöneliyorlar. Her biri kimliğini ve davetiyesini gösteriyor. Seyirciler kesin ölçütlere göre seçilmiş. Tiyatroda sadece seçkin partililer var. Kim kimdir biliniyor.

Geniş salona giriyoruz. Herkes ayakta. Balkonda ilk sıradaki iskemlelerin ortasına doğru, Önder'e vekâleten İspanya İç Savaşı'nın ünlü bir kahramanı duruyor. Çılgınca alkışlanıyor. O da alkışlıyor, sonra alkışlar dursun diye eliyle işaret ediyor. Ama alkış devam ediyor ve ancak üçüncü işaretten sonra dinmeye başlıyor, salondakiler nihayet beşinci ya da altıncı işaretten sonra sakinleşiyor. Önder'in yardımcısının başında bir kasket var ve Çin'le ilişkiler çok uzun bir zaman önce kopmuş olduğu halde, Çin üniformasını andıran bir üniforma giymiş. Önder'in vekili

bir süre sonra Önder'in ya da muhafızlarından birinin sıkıldığı kurşunla öldürülecek: Bugüne kadar hâlâ açıklığa kavuşmamış karanlık bir hikâye bu. Ülkenin amansız düşmanı olan büyük devletlerin gizli servisleri yararına üçlü bir oyun oynamakla suçlanacak.

Başkan yardımcısının konuşmasını alkışlar izliyor. Program başlıyor. Sürekli alkışlar: Stalinciliğin sonsuza kadar devam etmesi için yaşasın Önder ve vekili! Stalin'in ve Önder'in adları hemen her şarkıda tekrarlanıyor. Her şey sosyalist gerçekçi bir senaryoya göre uygulanıyor. Uyumlu, hatta mükemmel bir biçimde şarkı söyleniyor ve dans ediliyor; mutlak bir tarz hâkim.

Gösteri sona eriyor. Önder'in yardımcısı, seyircilerin çılgınca alkışları arasında dışarı çıkıyor. Son bir işaret daha yapıyor eliyle. Salondan ayrılıyor. Polis kordonu en son seyirci çıkıncaya kadar devam ediyor. Meydana çıkılmasına izin verilmiyor henüz. Parti kadroları dağılıyor. Ancak o zaman meydana hareketlenme başlıyor. Her yandan yayalar ve bisikletliler doluyor meydana. Zaman zaman, perdeleri indirilmiş kocaman bir Mercedes araba ok gibi geçiyor meydana.

Odalarımıza çekiliyoruz. Yorgunluğum anlatılır gibi değil. Sınırın öte yakasından hareket edişimizden beri çok şeyler geçti bir tek günde. Henüz hayatta olan biricik erkek kardeşinin evine gitmemi isteyen annemin yalvarmalarını düşünüyorum uykuya dalmadan önce.

İnsanların vaktini çalmak için bu ülkede nasıl bir taktik uygulandığını zavallılığın kendi tecrübesiyle bilmesi gerekirdi. En yakın akrabalarla buluşmaları engellemek dahil her şey hesaplanmış, özellikle sınırın iki farklı yakasında yaşayan aynı ailenin fertleri söz konusu ise...

Annem yetim doğmuş. Anacığının yüzünü görmemiş. Çocukluğu Arnavutluk'la Yunanistan arasında, doğduğu köy Leskovik'le sınırın öte yanındaki Selanik ve Yanya arasında geçmiş. Göl kıyısındaki bölgeden biriyle evlenebilirmiş babam, ama iç içe olduğumuz için, dağın ötesindeki bir kızla şansını denemeyi yeğlemiş. Talihi yaver gitmiş: Anneme rastlamış. O da, bir

kolu Türkiye'ye, diğ er bir kolu İtalya'ya göç etmiş, yerinden yurdundan edilmiş bir ailenin kızıymış. İki gezgin aile, kaderlerini birleştirmişler böylece. Annem babamla birlikte Arnavutluk'u terk ettiğinde, kendi ailesi ile teması kaybetmiş. Savaştan önce İtalya'da ziraat fakültesinde okumuş ve uzun zaman evlenmemiş erkek kardeşinden başka kimse kalmamış Tiran'da. Kardeşi, savaş boyunca bir köşeye çekilmiş. Bununla birlikte benzin sağlamakla uğraşarak, dolaylı yoldan Parti'ye yardım etmiş, savaştan sonra bile, Tarım Bakanlığı'nda çalışarak geri hizmette görev almış. Biricik kız kardeşinden ayrı düşmüş olmanın büyük acısını yüreğinden atamamıştı.

Tam elli yıl birbirlerinden ayrı yaşamışlar... Bu defa annem, hiç değilse onu mutlaka görmemi istemişti benden. Ama o gün başıma gelenleri düşününce ne dayımın huzurunu, ne de çok geç kürmuş olduğu ailesinin huzurunu bozmamanın daha iyi olacağını düşündüm.

Bununla birlikte, hem annemin arzusunu yerine getirmek, hem de kendi duygularımı tatmin etmek için böyle bir girişimde bulunmanın uygun olup olmayacağını bütün gece uzun uzun düşünüp durdum. Annemin kardeşine telefon edersem, babamın merhum kardeşinin çocuklarına da haber vermem gerekecek. Benim kendi ülkelerinde olduğumu öğrenirlerse, iş daha büyüyecek. Buluşmalarımızın her birinin Merkez'in doğrudan gözetimi altında tutulacağı kesin.

Geceleyin defalarca uyanıyorum, görmem ya da görmemem gerekenlerin listesini tutacağım diye uykumdan oluyorum...

Sabahleyin erkenden terk ediyorum odamı ve otel kâtibinin nazik gülümseyişiyle karşılandığım resepsiyona iniyorum, kâtip orta yaşlı, yüzü bakımlı, uzun bıyıklı bir adam. Meslekten olmadığı belli. Önemli bir görev üstlendiği güvenlik servisinde yarbay olduğunu ancak daha sonra öğreneceğim.

Yerli ahali arasında onun kim olduğunu bilmeyen yok. Zaten kendisiyle temas edince kolayca anlaşılıyor bu. Ama onun hakiki kimliğini bize açıklamaya kim cesaret edebilir ki? H. H., O. O. ve diğ erleri, özellikle sınırın öte yakasından gelen davetliler söz konusu olduğunda kesinlikle ona tabi oluyorlar.

Anahtarı ona bırakıyorum, kibarca teşekkür ediyor bana, en ufak bir fırsat versem, çene çalmaya daima hazır bir hali var. Hatta bir an derdimi ona açmak, akrabalarımı görmek istediğimi söyleyecek oluyorum, çünkü böyle bir şeyden asık suratlı H. H.'ye söz etmek imkânsız görünüyor. Böylece kurda yem olmaktan kaçarken, kendimi ayının ağzına atmak tehlikesiyle karşılaşıyorum. Neyse ki hiçbir şey yapmıyorum, başka bir strateji arayarak, bu kaygıları ertesi güne bırakıyorum.

Restorana yöneliyorum. Kâğıtların üzerine eğilmiş H. H. ile O. O.'yu görüyorum hemen. Orada olduğumu ilk fark eden H. H. beni selamlıyor. O. O. da aynı şeyi yapıyor. H. H. erken kalktığımı belirtiyor. Umarım rahat bir uyku çekmişsinizdir diyor. Evet, diye yanıtlıyorum. Vatanıma kavuşmaktan gerçekten heyecan duyuyor muyum? Evet diyorum ona, ama daha fazla konuşmuyorum.

Onun açısından iş gününün hakikaten başladığını belirtebilen daha önemli hiçbir şey söylemeyeceğimi görerek, kahvaltımın getirileceği masayı işaret ediyorum bana.

Başımın arkasında yer alan Stalin'in ve Önder'in büstleri hariç, salonda sadece ben varım. Az sonra diğerleri geliyor. Kahvaltıdan sonra, bizleri Milli Tiyatro Müdürlüğü'ne götürmek için O. O. da yanımıza geliyor.

Coşkuyla karşılanıyoruz orada. Yol arkadaşlarım, dostlarıyla, meslektaşlarıyla karşılaşıyorlar. Birbirlerini selamlayarak heyecanla kucaklaşıyorlar. Dostça ve kardeşçe bir ortam sağlamayı şahsen üstlenmiş gibiler.

Bu buluşma O. O.'nun, Parti içindeki polisiye hiyerarşide önemsiz biri olmadığını açıkça gösteriyor. Ne zaman ağzını açacak olsa, diğerleri susuyor ve onu onaylıyorlar, hatta gereksiz bir şey bile söylese kafa sallıyorlar. Yüce Stalin'in doğumundan tam yüz yıl sonra, sosyalist gerçekçiliğin doruklarda olduğu ülkede en iyi sanat etkinliklerine katılabilmemizin bizim için çok büyük bir şeref olduğu, bir kere daha tumturaklı sözlerle tekrarlanıyor. Ülkenin çeşitli yerlerinde katılabileceğimizin söylendiği on tiyatro oyunu arasında bir seçim yapmamızın bizim için elbette zor olacağı da belirtiliyor, çünkü bu on oyunun hepsi olağanüstüdür ve özenle seçilmiştir deniyor. Tabii, piyeslerin kalitesini,

ideolojiye uygunluğunu Yazarlar Birliği ile işbirliği yapan Emek Partisi Merkez Komitesi garanti ediyor. Bundan daha büyük bir garanti olabilir mi? Kendimizi sanatın çağrısına bırakmaktan başka bir şey kalmıyor bize. Bu arada tepkilerimizi, özellikle benim tepkilerimi merak ediyorlar.

Yüzünden hiç eksilmeyen o zoraki nazik gülümsemesiyle ilk sözü yöneticimiz alıyor. Alçak sesle konuşuyor, zar zor duyuluyor söyledikleri. Minnettarlığını dile getiriyor, işbirliğimizin devamını umuyor. Rejisörümüz not defterine sürekli bir şeyler çiziktiriyor –şüphesiz ev sahiplerimiz onun nasıl bir kişi olduğunu bilsinler diye bir şaşırtmaca bu– ve komedyen, yanındaki aktрисin kulağına fısıldıyor. Yazar olarak piyeslerin seçiminin beni de ilgilendirdiğini bildiğim halde, hiçbir şey söylemeyerek sıramı savuşturuyorum. Fakat H. H. ve O. O. gözlerini benden ayırmıyorlar, en ufak jestlerimi bile gözlüyorlar ve benden bir tepki gelmeyince hayret etmekten kendilerini alamıyorlar. Sonunda tiyatronun yöneticisi, şerefe diyerek kadehini kaldırıyor.

Uğultu dinince tekrar O. O. söz alıyor. Ülkedeki müzeleri ziyaret planını açıklıyor: Sabah müzeleri gezeceğiz, akşama temsillere gideceğiz. Diyaletik bütünlük kusursuz!

Bu dört gün boyunca ülke hakkında edinilebilecek en iyi izlenimi edinmemizi istiyorlar. Bizim dışımızda, hiç kimse asla böyle bir şansa sahip olmamış! Üstelik ek bir ayrıcalık tanınıyor bize: Dünyadaki bütün tanrıtanımazlık müzelerinin kurulması şerefini Lenin’le birlikte paylaşan Stalin’in doğumunun yüzüncü yıldönümü vesilesiyle yenilenmiş, yeniden düzenlenmiş İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi’ni göreceğiz.

Ülkenin üç tanrıdan ve üç dinden tamamen kurtarılmış olduğunu kendi gözlerimizle saptayabileceğiz böylece. Tanrıtanımazlık Müzesi’ne düzenlenecek olan ziyaret, bu olağanüstü seyahatin en yüce ve en itibarlı bir biçimde sona ermesi için, diğer bütün ziyaretlerden sonra gerçekleşecek.

XIII

Kendi ülkemde uyurgezer edasıyla yaptığımız yolculuk, bütün ayrıntıları büyük bir titizlikle düzenlenmiş bir programa göre devam ediyor. Stalin'in doğumunun yüzüncü yıldönümü vesilesiyle ülkedeki müzelerde gerçekleştirilmiş yeni düzenlemeler hakkında bilgilendirilecek ilk ziyaretçiler bizleriz. Bundan daha büyük bir şeref olamaz bizler için ve müzeleri gezerken verdiğimiz tepkilere bakarak, ülkeyi, tarihini, iç ve dış düşmanlarını tanıtmanın ve bununla birlikte keçilerin, cahillerin, vurguncuların ve yenik düşmüş sınıfın diğer bütün kalıntılarının mümkün olduğu kadar tasfiye edilmesine ilişkin büyük projeleri duyurmanın en güzel biçiminin burada uygulandığının onayını almak istiyorlar.

Müzelerde gösterilenler, gerçekte temeldeki yanlış düşünceyi sergiliyor, hayallerin gerçek olabileceğini ispatlamayı amaçlayan aldatıcı veriler bunlar.

Öteden beri müzeler garip bir melankoli yaratır bende. Sergilenmiş ne varsa, çabucak bakmak ve kendimi hızla dışarı atmak gelir içimden. Yeryüzünün en büyük müzelerinde –Louvre, British Museum, Ermitage, Tate Gallery, Prado, Metropolitan, Guggenheim– ve Siyam'da, Çin'de atlarının yanında doğal duruşlarıyla mezardan henüz çıkarılmış kilden askerlerin önünde bile aynı şey geldi içimden. Her yerde aynı duygunun, aynı düşüncenin tutsağı oldum: Hayatın yerini hiçbir şey tutmuyor, doğayı çok uzun bir zaman kandırmamak gerekiyor, çünkü insan ona ihanet ettiğinde doğa da intikamını er geç alıyor.

Sanat müzelerinde hayata karşı geçmişi korumaya çalışmak boşuna bir çaba oluyor. Fakat müzeler yoluyla hayata ihanet edişin Arnavutluk'ta doruk noktasına ulaştığını söyleyebilirim. Bütün ülke eşi bulunmaz antika bir eşya gibi, sayısız koruganlarıyla, zorla, muazzam bir müzeye dönüştürülmüştü.

Umut edilen geleceğe ulaşmanın bir yolu vardır, mutlaka vardır, düşüncesi telkin edilmiş. Parti, ölümsüz Parti bunun güvencesi. Kesilip biçilmiş bütün bir hayat müze nesnesi olarak sergilenmiş, hakikat diye yutturulan yalanın tastamam gerçekleşmesi amaçlanarak, hepsi de birbirine bağımlı nesnelere bölünmüş.

Ağır sanayiden imalat ürünlerine ve günlük tüketim mallarına varıncaya dek her şeyi kapsayan Üretim Müzesi'ni geziyoruz ilkin. Kağnı arabasından lokomotife geçmiş halkın dehası yüceltiliyor. Buna örnek olarak, ülkede imal edilmiş tek lokomotif sergileniyor. Diğer geniş standlar aracılığıyla, bu hayal ülkesinde iğneden motora kadar her şeyin imal edildiğine inandırmak istiyorlar bizleri. Mağazaların vitrinlerinde görülemeyen her şey, ülkenin medarı iftiharını Üretim Müzesi'nde görülebiliyor.

H. H., önemli olan bütün bunları gerçekleştirebilecek kadrolara sahip olmaktır; tüketime gelince, halkın biraz beklemesi gerekecek, aydınlık gelecek çok uzak değil, diye açıklıyor bize. Şimdi ne kadar çok dayanırsak, gelecekte o kadar çok yarar sağlayacağız. O zaman hayat, aynen müzelerde görüldüğü gibi olacaktır. Zaten herkesin her aradığını bulacağı müzelerle donatıldı ülkemiz.

Bu yerin daimi rehberi T. T. devreye girdiği için, H. H. boyuna tepkilerimizi gözlüyor, sanırım özellikle benim tepkilerimi. Düşüncelerimle baş başa kalıp, kendini müzelerde teşhir etmek yoluyla beslenen tutsak bir zihinde filizlenmiş aldatıcı bir düşüncenin yarattığı örgütlü yalan sisteminin çarklarını çözümlenmeyi deniyorum. Diğer ülkelerden üstün olmak ve kolektif ruhu, üreticilik yanılısamasının atılım ve tutkusuyla oyalamayarak kayıp zamanı yeniden yakalamak, bir daha yitirmemek için başka aldatıcı fikirler arıyorlar. Böyle bir sistemi çılgınca bir bunama yaratabilir ve dayatabilir ancak.

Acılarımız tazeleniyor müzeden müzeye. Tarih Müzesi'nde Önder'in hayatı ve eserleri diğer bütün konulardan daha ağır basıyor kesinlikle. Yaptıklarının her biri bir üstün başarı olarak yüceltiliyor, kişiye tapınma doruk noktasına ulaşıyor. En büyük, en deneyimli kardeş partiden alınan kusursuz sistemi temsil eden fotoğraflarda, mahkûm edilmiş ve siyaset alanının dışına itilmiş, hayattan koparılmış çalışma arkadaşları görünmüyor, hepsi fotoğraflardan silinmiş.

Örgütlü yalan işitilmedik boyutlara ulaşmış. Sanat müzelerinde bile, Parti'nin rolü unutulmamış, sansürcülerin dört açılmış gözlerinden ve yaratıcıların kendi kendini sansür etme refleksinden hiçbir şeyin kaçması mümkün değil. Sanayi, ekonomi ve tarih alanlarında ele alınan bir konunun sanat yoluyla değerinin düşürülmesi söz konusu olamaz, buna karşın her şey nihai sonuca, varabileceği en son noktaya, yani kısacası kendi "diyalektik birliği"ne ulaşabileceği bir müzede sergilenmelidir.

...Birkaç müze daha gezince sonuna geldik demektir! Sabrımız kötüye kullanıldıkça ve zamanımız boşa harcandıkça kusacak gibi oluyorum. Fakat burada, bu sımsıkı kapatılmış ülkede zamanın hiç bir değeri yok. Bireylerin, ailelerin, halkın zamanı topyekûn ve acımasızca çalınıyor. Kim bilir kaç ailenin zamanına el konuyor böylece.

Kendi vatanımda bu kadar kısa bir zamanda bunca müze gezdikten sonra, müze yöneticisi-rehberler, güdümlü muhbirler bunca nutuk attıktan sonra ideolojik maskaralığın merkezine gitgide yaklaştığımı hissediyorum. Bazen bu iğrenç, örgütlenmiş aptallıkla daha fazla ilgilenmeye değer mi diye soruyorum kendi kendime. Derinliğine incelenecek, deşilecek bir şey var mı bunda? Sebep olduğu felaketlerin dışında hiçbir şey yok şüphesiz.

Bu kadar çok imparatorluğun yönetimi altında, özellikle sonuncusunda, Osmanlı İmparatorluğu döneminde sürekli köle gibi yaşadıkten sonra hiçbir şey kolay olmadı Balkan halklarının hiçbiri için. Osmanlı İmparatorluğu, sultası altına aldığı halkların inancını yasaklayınca, bir günah çıkartma temeli üzerinde zorla kabul ettirdi yönetim sistemini: "Ya bizden yana olacaksınız, ya da bize karşı!" Roma İmparatorluğu'nun "böl yönet"

sloganının bir başka türüydü bu. İlahi denge bu yüzden allak bullak oldu. Cennete erişmek mümkün değildi artık.

Babam bütün ömrünce ve tüm çalışmalarında Balkanlar'ın tarihini, daha kesin bir deyişle halkının tarihini, imparatorlukların çöküşü, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü açısından incelemeyi amaçlamıştı, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi kendi halkının tarihi ile çakışıyordu.

Yeni küçük ulus-devletlerin Osmanlı'nın manevi ufkundan uzaklaştıklarında, Balkanlar'ın son büyük imparatorluğunun çöküşünden uzun zaman sonra bile, geçmiş imparatorlukların ördüğü örümcek ağından kurtulmakta zorlanacaklarını çok iyi biliyordu babam. Bu küçük ulus-devletler kitle halinde din, ideoloji değiştirmelerin sonuçlarına katlanmak zorunda kalacaklar ve sahici, sürekli bir dengeye güçlükle kavuşacaklardı.

Özellikle kendi üç dinli halkı için kaygılanmakta yerden göğe kadar haklıydı, çünkü halkının bir seçim yapmak zorunda kalacağını biliyordu. Öngörülmesi mümkün olmayan tarih, en azından sahte engellere çarpacak ve görünüşte daha erişilebilir ve daha aldatıcı fikirlerin cazibesine kapılacaktı.

Babamın, okuduğu kitaplar sayesinde sezinlemiş olduğu her şeyin, bir imparatorluğun çöküşünün bir halk için yaratacağı tüm risklerin, bu müzelerde ve zorlama gösteriler aracılığıyla somutlaştığını görüyordum şimdi. Babamın bilgeliğinin bende yarattığı etkiden ve eğilimlerden sıyrıldıktan sonra, içimde büyüttüğüm donkişotça isyan, Balkanlar'daki seyahatim boyunca katlanmak zorunda kalacağım Kafkavari sonuçlar yaratacağı sadece.

Akrabalarımaya doğru, sınır nedeniyle parçalanmış, diktatörlük tarafından sakat bırakılan ailemin diğer yarısına doğru, kökenlerime doğru girdiğim bu trajik *dönüş* yolculuğu boyunca, kendi yanılsamalarının müzelerinde, ruhu kesinlikle felce uğratan gümbür gümbür sloganlarla dolu sosyalist gerçekçi gösterilere sürüklüyorlar beni. Halkımın yüce hakikatini, karmaşık ve özgün kimliğimizi buram buram ideoloji kokan müzelerin ve tiyatroların bu ortak mekânında keşfedeceğim varsayıyor.

Hayatın hapsedildiği bu müzelerde birbiri ardı sıra gelen müze müdürü-rehberlerde sadece bir tek kişiyi, her şeyin ve her-

kesin uymak zorunda olduğu şaşmaz normlarının zaferini ilân eden bu çok güçlü ideolojik merkezden gönderilen bir tek mesajı görüyordum.

Beni beklemekte olan şey, Tanrıtanımazlık Müzesi'ndeki cehennem azabıdır ve sonrasında da Rehberler Konseyi labirent-müzenin kapılarını aralamaya razı olduğu takdirde, muhtemel bir Araf'a geçerim. Müze müdürü-rehberler ortaklıktan kaybolduktan sonra, bize şimdiye kadar cehennemi yalnızlıkları içinde gösterilmiş olan nesnelere, tanıtıcılarının tumturaklı sözlerinde bunca aldatıcı dönüşüme uğrayarak, kendi gerçek varlıklarına kavuşmuş olduklarını hayal ediyorum. Bu tumturaklı laf kalabalığından kurtulunca, ebedi uykusuzluklarına sarmalanarak, bu cansız mekânlarda terk edilmiş bir halde kalıyorlar. Bir müzede hiçbir şey eskimemeli ya da yok olmamalıdır. Acımasızca geçen zaman, heykelleri aşındırmamalıdır. Zamanın örümcek ağlarına takılıp kaldıkları için, genç ve yaşlı ziyaretçilerin duru bakışları onların kederlerini azaltmamalıdır.

Kayıp sanatçıların yaratıcılarına, onların yüceliklerine ya da pek nadiren yoksulluklarına ilişkin aynı nakarat, rehberler tarafından bininci defa tekrarlandığında, bu heykeller daha da çok acı çekiyorlar.

Heykellerle müze müdürü-rehberler arasındaki ilişki son derece karmaşık ve eğreti. Bu adamlar aynı yalanı, Stalin hayranlığı altında ezilmiş bütün bir ülkenin gözle görülür yenilgisini gizleyen, muzaffer bir edaya bürünmüş bu sözde arınmayı, dilsiz heykellere her gün tekrarlamaya mahkûm edilmişler.

Müzelerdeki tanrıların sergiledikleri ölüm dansında rehberlerin yüzler birer maskeye dönüşüyor. Bir daha yüzlerinden çıkaramayacakları maskelere.

Rehberler, heykellerin yüzlerinden adamakıllı nefret ediyorlar, sanki bu yüzleri kendilerinin birer suretiymiş gibi.

Heykellerin taştan varlığı ile beslenen ruhun derinliklerinde sessiz nefretin yarattığı umutsuzluk görülüyor. Bir heykel hakkındaki anlamsız sözleri tekrar tekrar anlatmaya artık katlanamayan eski bir müze müdürü-rehberin, kariyerinin sonlarına yaklaşmakta olduğu bir sırada kendinden geçip "ya o, ya ben"

diyerek heykeli paramparça ettiği kulaktan kulağa anlatılıyor burada. "Heykel öldürmekten" ömür boyu hapse mahkûm edilmiş daha sonra.

Fakat kökenlerimin ülkesinde, sanal cenneti keşfetmeden önce, müzelerdeki Araf'ta geçen bu serüven burada sona ermiyor. Bir cehennemden, Tanrıtanımazlık Müzesi'nden geçmem gerekiyor.

İKİNCİ BÖLÜM

*Dört duvar arasına kapatmak istedikleri
için yitirdiler Tanrı'yı!*

XIV

Bu ülkede hayatın, dinin, geleceğin yerini tutan müzeleri bir labirentten geçercesine gezdikten sonra, nihayet İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nde buluyorum kendimi. Şüphesiz, ideolojik felaket doruk noktasına ulaşıyor burada. Bütün ülke, kurban etme kentinin tanrıtanımazlık mihrabında öldürölmüş bir günah keçisi. Burada üç dinin en ufak izlerinin bile kökünü kazımak için zihnin geliştirdiği tüm işkence biçimleri uygulamaya konulmuş. Her tür inanç resmi kararnameyle yasaklanmış. Tanrı ruhlara, tapmaklar halka kapalı. Hiçbir şey yıldırımıyor onları: Bu amaca erişmek için, gerekirse sonuçları bilinen bir Saint-Barthélemy katliamının da Balkanlar'da düzenlenmesinden çekinilmez. Üstelik bu uzun ve yok edici taşkınlıktan sonra, tarihin görölmez sıçramaları her şeyi paramparça edecek ve baştan çıkarılmış ruhlarla birlikte masum kurbanlara da pahalıya mal olacak şiddetli ve köklü bir başka eyleme daha yol açacaktır...

Balkanlar'ın bu lanetli ülkesinde insan adına, insana karşı en saçma mücadele sürdüröldü. İstirap dolu tarihi boyunca halkın huzur verici ve kurtarıcı tek sığınağı olan insan ruhunun derinliklerinden Tanrı'yı söküp atabileceklerine inandılar.

Sabrın, zamanın uçsuz bucaksızlığının Tanrısı'nın yerine, ideolojik bir tanrı koymak gerekti elbette. Eski tanrı, müminlere görünmüş olduğu üç belirgin özelliği ile birlikte, yerle bir edilmiş tapınakların, kutsal emanetlerin, tanıklıkların kalıntılarıyla birlikte Tanrıtanımazlık Müzesi'ne kapatıldı.

Komünizmin trajikomik bir türünün ortalığı kasıp kavurduğu bu bölgelerde, üç dinli halkı kararname yayınlamak suretiyle hızlı ve kalıcı bir ideolojik dönüşüme uğratmanın mümkün olduğuna inanmakta ayak dirediler. Önyak olanların bu başarısız girişimi ve apaçık yenilgisi, bugün bütün korkunç sonuçlarıyla birlikte sergilenmektedir Tanrıtanımazlık Müzesi'nde.

Günlük hayatın her alanında sayısız yenilgiye uğrayan yeni ideoloji, tarih boyunca çekilen büyük ıstıraplara karşı en ufak bir teselli sunamadığı gibi, son umudun ve iç huzurun kaynağını, halkın ruhunda artakalan son iman pınarını da kuruttu.

Yenilgisini itiraf edemeyen bu ideoloji, kendini haklı göstermenin çaresini daha garip, daha çirkin ve daha gülünç yeni müzeler inşa etmekte buldu, Tanrıtanımazlık Müzesi bunun bir kanıtıydı. Ve ülke, sefalet ve yalnızlığa gömüldükçe, daha heybetli müzeler ve koruganlar yükseliyordu. Ülkenin tamamı, tanrıları taş duvarlar arasına kapatılmış, yedi yüz bin koruganla çevrelenmiş muazzam bir müzeye dönüşmüştü.

Evrime, geleceğe ve dine ilişkin yanlış fikirlerden esinlenen çok sert önlemlere maruz kalan anavatanımdaki bu kısa yolculuk süresince, kendimi birçok kez kadere teslim eder, umutsuzluğa kaptırır gibi oldum! Bu sefer, her zamankinden daha basıncıydı bu halim. Çıkış yolu –hâlâ bir çıkış yolu var idiyse– başka yerde, babamın görüşlerinde aranmalıydı. Kimlik muamması hakkındaki derin düşüncelerinin ürünü olan bu görüşler, hiçbir ülkede kesin çözüme ulaşamayacak sorunlar üzerine odaklanıyordu. Babamın kitapları herhangi bir dinsel mesaj barındırıyor idiyse, bu mesaj tek bir dine, sabrın dinine inanmak olabilirdi ancak.

Babamın kitaplığının, tüm hayatı boyunca böyle bir etkiyi korumuş olmasının nedeni, kitaplığını vatani gibi görmesiydi. Evlatlarının birçokları için de aynı durum söz konusuydu. Süregelen ama asla tamamlanmamış anlamlarının her türlü yoruma açık olduğu doğulu düşüncelerle batılı düşünceler arasındaki bitmez tükenmez çatışmalarla yüklüydü onun kitapları.

Kitaplığının en büyük kısmını, hayatının en acı kayıplarına uğradığı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü sırada oluşturmuştu. O dönemde ki ailesi parçalanmış ve dünyanın

dört bir yanına dağılmıştı. Kendisi de *dönüş*'ün imkânsızlığının bilincine ermiş ya da daha kötüsü, birçok "dönüşleri" bilen ebedi bir göçmen olmuştu. Bir türlü karar veremediği için, kendi mesleğinde ilerlemek, Atatürk Türkiyesi'nin hukuki yönetim hiyerarşisinde yükselmek fırsatını kesinlikle kaçırmıştı.

Ama yitirmiş olduğu her şeyi yeni kitaplar, yeni eserler edinerek dengelemişti; boş bir umuda kapılarak bu yeni kitaplarda bir çıkış yolu bulacağını sanıyordu ya da en azından bir çıkış yolunun var olabileceğini düşünerek teselli buluyordu. Önceki imparatorlukların yıkılış sebeplerini incelemiş olduğu için, son imparatorluğun (Osmanlı İmparatorluğu'nun) çöküşünün onu oluşturan farklı halklar üzerinde yaratabileceği sonuçları sezinleyebilecek kadar deneyim edinmişti. Titizlikle seçtiği kitaplar, zafer kazananları ve yenik düşenleri nasıl bir geleceğin beklediği konusunda bir fikir edinmesini sağlıyordu. Fakat bu çöküş, özellikle kendi hayatını ve yakın ve uzak akrabalarının hayatını altüst etmişti. Babam öldüğünde, ailesinin ve halkının yazgısının birbirine nasıl eklemelendiğini anlamamızı sağlayacak kitaplarından başka bir şey kalmadı bize.

Babamın kitapları *dönüş*'e ilişkin bilgiler ya da en azından bunun imkânsızlığını ispatlayan kanıtlar içeriyordu belki de. Bu yüzden bu kitapları belli bir düzene, babamın onlara verdiği düzene göre okumak gerekti, fakat ölümünden sonra hiçbirimiz bulamamıştık dönüşe ilişkin bilgiyi. Bana gelince, artık halkımın kaderinin söz konusu olduğu bu yalan ülkesinden kurtulmak için var gücümle mücadele ederken "imkânsız dönüşün" değişik biçimlerinden birini yaşamak üzereydim şüphesiz.

Bu başarısız *dönüş*'ün başkahramanı olarak ben, İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nin kapıları önündeyim şimdi.

Demek ki, burada, nesillerin belleğinden koparılmış kilise ve katedral çanlarının, gözleri oyulmuş ya da yüzleri tanınmaz hale gelmiş fresklerin, kısmen yakılmış sayfalarıyla iman ve umudun tüm biçimlerinin topluca katledildiğini hatırlatan kutsal kitapların tutsak edildiği bu "inançsızlık tapınağı"nda son bulacaktı Balkan serüvenim.

Bugün sadece boş tapınaklara, terk edilmiş ibadet yerlerine gitmeye mi mahkûm edildik? Geçmişin tapınaklarını inkâr etmiş olduğumuz için, tüm hakiki tapınaklara girmek hakkını yitirdik mi?

Nasıl ki babam, İstanbul'u terk etmeden önce, İslam dini- ne uyarlanmış ve diğer Balkan halklarının olduğu kadar kendi halkının ve aileminin de yaşamış olduğu inanç dönüşümünün en büyük simgesi haline gelmiş Ayasofya'ya gidip derin düşüncelere dalmışsa, aynı şekilde, ben de anavatanıma başarısız dönüşümün sonunda, bir inançsızlık tapınağına girmeye hazırlanıyorum.

Halkımız çok kısa bir zaman dilimi içinde komünist inancı kesinlikle kabul etmeye zorlanmış olduğu için, babamın gerçekleştiremediği dönüşü, gerçekleşmeyeceğini bile bile, yıllar sonra burada sona erdirmekten başka bir şey yapmadığıma hiç şüphe yok artık.

Tanrıtanımazlık Müzesi'nin eşliğinde, babamın İstanbul'dan Balkanlar'a dönüş hazırlığı belleğimde canlanıyor. Bir yığın görüntü hızla geçiyor gözlerimin önünden.

Kendisi ve ailesi için son derece önemli bu kararı almadan önce, İstanbul'da Ayasofya ile Sultan Ahmed Camii arasındaki mekânı dalgın dalgın arşınlarken hayal ediyorum babamı, çünkü huzursuz olduğu zaman, derin düşüncelere dalması, dindarlığın huzur verici âleminde mümkün oluyordu ancak.

Kocaman çınar ağaçlarının gölgesi yayılıyor büyük camilerin bahçelerine, sessizce mırıldanılan duaların sesi, çeşmelerden gürül gürül akan suların sesine karışıyor.

Başka hiçbir yerde bulunmayan bir ferahlık yayılıyor buralardan. Duvarları maviye boyuyor girift bezemeler, suretin kaybolmaya yazgılı olduğu labirentlerle dolup taşan doğu desenleri.

Tapınaklar, sadık inananların hayallerindeki ölçülere uygun biçimde, tanrılarının sığabilecekleri ideal yerler olarak, coşkun insanların toplandıkları ve dış dünyadaki taşkınlıklarından, anlaşmazlıklarından sonra sakinleşecekleri, geniş ibadet konutları olarak inşa edilmiş.

Babam genellikle Sultan Ahmed Camii'nin önünde duruyor. Acele etmesi gerektiği için, özellikle burada, İstanbul'da müminlerin zamanına ritmini veren ayine kendini asla kaptırmıyor. Din değiştirmiş olması mıdır ibadete karşı kayıtsız kalmasının nedeni?

Yerinden yurdundan ayrılmış olması nedeniyle dramatik olaylar yaşadığı süre içinde, ibadete yönelerek kaçınılmaz bir kaderciliği aramadı hiçbir zaman. Kişisel ve derin bir sabır görüyordu ibadette, insanın bütün benliği ile kendini Tanrı'ya adanmasıydı ibadet.

Burada, dua seslerinin mavi çeşmelerde yankılandığı bu göz alıcı yerde, insan kendini faniliğin ortasında buluyor. Babam, bütün bu ayrıntıları, dinsel bağlılığa bir çağrı, *dönüşü* ertelemeye ve en yakınlarını bu huzurlu kente getirmeye bir teşvik olarak duyumsuyor. Ama orada, Balkanlar'da güvensizlik, şiddet hüküm sürerken, yürekler acısı çarpışmalar devam ederken, her aile, her nesil, savaflara, sürgünlere maruz kalırken, barış hayal edilebilir mi, kozmopolit hayatın sakin birlikteliğine uyum sağlanabilir mi?

Ailesinden ve -imanın, vatanın yitik tapınağının yerini alan- evinden başka tapınağı yok babamın. Ailesi, zamanın saldırılarını durdurabilecek son tapınağı olacak onun.

Alacakaranlıkta bakışları Büyükada'dan başlayarak, İstanbul'un yedi camisinin gökle deniz arasında dalgalanan yüksek minareleri üzerinde dolaşiyor. Sonra zamanın sonsuzluğa karıştığı bu anda, Asya ile Avrupa'yı ayıran yilankavi çizgiyi izliyor ufukta. Orada görüşü bulanıklaşıyor, tıpkı hiçbir yere yerleşmenin mümkün olmadığını bildirerek ruhunu dalgalandıran düşünceler gibi. Ana tarafının kökleri Asya'ya, baba tarafınıninkiler Avrupa'ya çekiyor onu. Kâh Avrupalı, kâh Asyalı oluyor.

Hayatın kaynağına, anneye bağlı kalmak, ana tarafının uzak Anadolu'dan çıkmış kökler ağını genişletmeye devam etmek, yeni Türkiye'nin yazgısına bağlanmak, adını, geleceğini oraya katmak... Yüzyıllar boyunca Osmanlı okyanusuna dökülmeye devam etmiş yeniçeri nehrinin akışını niçin izlemesin? Fakat bu okyanus daralıyor, değişiyor; harabe haline gelmiş İmparatorluğu yenilemek gerekiyor. Yeniçeriler soyu, bir başka

türdeki bu yeniçeriler –anti-yeniçeriler mi demeli bunlara?– böyle bir güce sahip olacaklar mı? Üzerinde bıraktığı büyüleyici etkiye rağmen, Atatürk devriminin kendi yazgısı olmadığını çok iyi biliyor babam. Oradaki savaş, kendi savaşı değil. Görevinin ancak Balkanlar’da bir anlam kazanacağına, sürgünlüğün yol açtığı belalara rağmen, ailesini Osmanlı kalıntılarından çekip çıkaracağına kesinlikle inanıyor.

Balkanlar’da, beş yüz yıl boyunca oluşmuş Osmanlı zihniyetinin ataleti kendini hissettirmeye devam ediyor ve edecek... Babamın hesabına göre, daha en az bir yüzyıl sürecek. Yeni karışıklıklar meydana gelecek ve de –Tanrı esirgesin!– kardeş kavgaları patlak verecek.

Öte yandan, kendisi de kurtulmaya çalıştığı bu imparatorluğun çarklarından doğmuş değil miydi? Bu devasa ve sağlam yapının dayandığı hukuk düzenini incelememiş miydi? Asilerle hesaplaşma konusunda kaçınılmaz şiddeti dengeleyici bir güç olarak hoşgörüsünün nereden kaynaklandığını biliyordu. Daha sonraları bir kadersizlik elçisi gibi eski hukuk mevzuatını, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dört yüzyılı boyunca kaydedilmiş olan, güçlü Manastır Yargıçlar Kurulu’nun tutanaklarını keşfedecekti. Bu el yazmaları, kutsal kitap oldukları düşünülerek, Manastır Camii’ne bitişik *Vakıf*’ta sandıklarda saklanmıştı. Bu keşif, babamın ve ailesinin hayatında gerçek bir sarsıntıya yol açacaktı. O andan itibaren karşısında bütün hayatını dolduracak ve sürgün yerindeki ailesinin maddi refahını sağlayacak hakiki bir Osmanlı-Balkan Atlantis’i bulacaktı.

Balkanlar’da yaşama kararı, Osmanlı İmparatorluğu ile bağlarını koparmasını gerektirmedi. Geçmişin bağlarından kolay kolay kopamaz insan. Atatürk dönemi İstanbul’unda Avrupa etkisi, Asya’yı bir kenara iterek kendini büyük ölçüde göstermiş olsa da, Asya geleneği halkın ruhundaki yerini kaybetmedi. Atatürk, hukuka, törelere, kültüre yeni bir düzen getiriyordu. Yeni bir alfabe, yeni bir hayat tarzı yaratıyordu. Babam, Balkanlar’a döndükten sonra, kendisi için seçmiş olduğu kadere boyun eğdi. Ailesiyle birlikte göçmenliğin temposuna ayak uydurdu: Avrupa-Asya, Asya-Avrupa. Fakat komünizm, sürgün hayatı yaşadığı bu ülkeye yerleşince, anayurdunda olduğu gibi

saldırgan bir havaya bürünmese bile, bu tempoyu bozmaya başladı. O zaman, herhangi bir çıkış yolu bulunduğuna inanacak gücü kalmadı artık.

Babamın Doğu hayali, kitaplarında saklı kaldı sonsuza dek. Ömrünün son yıllarında, geçmişteki büyük serüvenini bizlere anlatmak ihtiyacını duydu gene de, ama kendisinden sonra gelenleri vakitsiz bir şekilde etkilemek istemediği için biraz gönülsüzce yaptı bunu. Gençliğinin derin acısını, vaktiyle hayatına egemen olan ikilemin, Avrupa-Asya ikileminin yaşandığı merkez nokta olan Büyükada'da olanları keşfetmek için onun mavi bakışlarının derinliklerine dalmak yetiyordu. Orada iki yakayı seyre dalmaktan yorulunca, Marmara'nın maviliğine, Boğaz'a ve Karadeniz'e çevriliyordu bakışları.

Denizin dalgalarının bir tarihi var mıdır? Ailesinin tarihini Osmanlı İmparatorluğu'nu yüzyıllarca sarsmış olan insan dalgalarında mı aramak gerekiyordu? Kader en şiddetli darbelerini savurduğunda bile, kaderin içinde bir görecelik bulunduğunu hissedirdi babam, ama buna rağmen her ailenin bir tarihi olduğuna, belirli bir noktadan başladığına ve belleğin vahaları içinde uzayıp gittiğine inanırdı. Ailemizin Akdeniz bölgesindeki serüveninin başlangıç noktası, insanlığın doğum yeri olan bu engin denizin kıyılarıydı. Babam, zapt edilmez bir zamanın öngörüle-meyen değişkenliği içinde, savaşlar, sayısız felaketler boyunca, Balkanlar'daki bu gidiş gelişlerin kökenini araştırmaya kalkıştığına, ailesinin göç etmek zorunda kalışının anlamını tamamen çözümlenememişcesine, her seferinde Asya ile Avrupa arasındaki bu noktaya, Akdeniz'deki bu adaya dönüp geliyordu.

Beş yüzyıllık bir gelişme sürecinden sonra bugün neredeyse harabe haline gelmiş olan bu Levanten Babilî'nin önünde, ailesinin kaderinin nereye bağlandığını anlayabiliyordu. Burada bütün dilleri duymuştu, Balkan dilleriydi bunların arasında sesleri en gür ve en tiz olanları, *hadi hadi* gibi, *yavaş yavaş* gibi sözcükler, Balkan dillerinde yankılanmaya devam ediyordu, Uzak Doğu'nun *yin* ve *yang*'ını andıran, dillerimizin kılavuz sözcükleriydi bunlar.

Balkanlar'ın dört bucağında, ailelerin bilinen ya da bilinmeyen diğer dallarından kim bilir kaç, kim bilir ne kadar kader

Osmanlı magmasına karıştı, kim bilir ne kadar sır bu magmada gömülü kaldı?

Bu soğumuş, çatlamaş magma, halkların, ailelerin göçlerine ve yeni tarihlerin girdaplarına açılıyordu şimdi. İstanbul'un Avrupa ve Asya yakalarında yer alan yedi ünlü camisinin yüksek minaresi, denizlerin derinliklerinden su yüzüne çıkacaktı gene de birçok defa. Babamın gözleri buraya dönüktü ve böyle durmakta inat ediyorlardı; düşüncesi de zamanın özünü oluşturan geçmişle boğuşarak, bir savaş meydanındaymış gibi donuklaşıyordu.

Bazen büyük camilerin, ince uzun minarelerin gölgesinde, bir güvercinin döne döne uçuşu, birden çekip çıkarıyordu onu daldığı hayalden. Güvercin, minarelerden birinin tepesine konunca, düşüncesi gene kanatlanıyor ve ailesinin, ülkesinin dinsel hakikatini araştırarak göğe yükseliyordu. Halkı iman dönüşümüne uğradığında neyin kazanılmış ya da neyin kaybedilmiş olduğunun dökümünü yapmak için son bir mücadele veriliyordu kuşun tünemiş olduğu minarenin tepesinde.

Tiyatrolardan müzelere bu iç karartıcı gezinin sonunda, halkıma dayatılmış bu zoraki iman değişiminin somut bir kanıtı olan Tanrıtanımazlık Müzesi'nin eşliğinde buluyorum kendimi. Beni babama bağlayan derin suç ortaklığı, başka her yerden önce burada çıkıyor karşıma. Zamanın bir başka boyutunda yol alırken, babamın vaktiyle yapmış olduğu seyahati, İstanbul'daki cennet yaşantısını takip ediyorum. Sonra sanki bir rüyadaymışım gibi orada, dönüş görevinin sonucunu göreceğim Tanrıtanımazlık Müzesi'nin girişinde duruyorum.

Asya'nın Avrupa kapılarına dayandığı dönemde, halkımın büyük göçüyle birlikte denize fırlatılmış olan geçmişin gizemli çanlarının, imkânsız dönüş'ün çanlarının sesi midir beni, böylece, bir başka zamana götüren? İskender Bey'in efsanevi direnme hareketinden sonra, imanını, dilini ve eskiden beri süregelen törelerini kurtararak yerleştiği güney İtalya'ya kadar denizi aşmak zorunda bırakılmıştı halkım.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, kimliğini aramaya koyulan babam, sürgünden dönüşü yeğlemiş, fakat

sonunda dönüşü olmayan bir sürgünde bulmuştu kendini. Bu çevrimi yeniden kapatmak, onun kendi ülkesine, bambaşka bir hayalin tutsakları olmuş ideoloji kölelerinin ülkesine dönüşünü gerçekleştirmek bugün bana düşüyordu.

Babam İstanbul'dayken, mesleğinin belirli bir döneminde Atatürk Türkiye'sinin başbakanı olmuş o ünlü dayısının evinde, Büyükada'da, her ay birkaç gün geçirmişti. Anlayışlı ve girişimci dayısını görmekten, yeni Türkiye'nin kaderini belirlemek üzere olan büyük olaylara katılmaktan hoşlanıyordu.

Büyükada'da geçirdiği bu günler boyunca huzuru arıyordu babam. Eski Osmanlı hukukunu ve din ile devleti birbirinden ayırmak, beş yüzyıllık egemenlikten sonra halifeliği ortadan kaldırmak amacıyla Atatürk tarafından kurulmuş yeni Avrupa hukukunu öğrendiği başkentteki yorucu günlerden sonra büyük bir ihtiyacı vardı huzura.

Bu bölgelerde tarih öyle bir hızla tortullaşıyor ki, insan vaktinden önce olgunlaşıyor. Büyükada'da uzun geceler boyunca, düşüncesi Asya yakasında batıyor ve Avrupa yakasında doğuyormuş gibi bir izlenime kapılıyordu bazen. Arada bir, bakışları İstanbul'un Avrupa yakasında duruluyor ve düşüncesi derinlere dalıyor, Beyoğlu'na ulaşıyor, Avrupa'dan Asya'ya kolayca geçiyordu. Solda Asya; sağda, Avrupa, bir beynin iki yarımküresi. İstanbul'un Avrupa yakasında bakışları ebedi Ayasofya, sonra büyük Sultan Ahmed Camii ve Aya İrini Kilisesi üzerinde dolaşıyordu. Tapınakların tanrıları ufukta birbirine karışıyordu. Vaktiyle Ayasofya'yı camiye dönüştürmüş olan yeniçeri Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş ünlü Süleymaniye Camii'ni de görüyordu. Bakışları İstanbul'un Hıristiyan mahallesi Pera'ya ulaşıyordu. Farklı milliyetler, ırklar ve dinlerden bir yığın insan orada Levanten protoplazma içinde kaynaşıyordu. Buraya bir kez dalması, tutsağı olmasına yetiyordu, sakatlanmış kimliğiyle ve yüreğindeki aynı acı ve aynı umutla birlikte. Sonra Levantenlerin mağrur *Babil*'i ünlü Galata'ya çevriliyordu bakışları.

Bazen babam, Avrupa'nın Müslüman kesiminde sessizlik yolunun son durağı olan Eyüp mezarlığının dolaylarına varmak için, Türk dostu ünlü Fransız yazar Pierre Loti'nin Haliç'in sonuna kadar çınarların ve yüzlerce yıllık servilerin gölgesinde

uzanan yolunu izliyordu. Orada bile, vermek zorunda olduğu kararın, Asya'da kalmaya ya da Avrupa'ya ilişkin kararın etkisiyle artmış hüznünü, kökenlerinden koparılmışların bu büyük hüznünü ne yatıştırabiliyor, ne de ruhunun derinliklerinden atabiliyordu. En yüksek tapınağın doruğundaymış gibi, hakiki bir kimlik baş dönmesine yakalanmış olarak kararsız kalıyordu.

Kemanların yürek paralayıcı sesi, zurnaların tiz nağmesi, davulların gümbürtüsü, zaferlerin ve yenilgilerin birbirini izleyen uzak yankısı, varlığının derinliklerinde çınlıyordu. Bir o vardı ailesinin mutlu ya da mutsuz sürgünlüğüne doğru kesin bir adımı gerçekleştirebilecek olan. Sadece Kader'in gizini çözmek kalıyordu ona. Başarıyı ya da talihsizliği dile getiren şarkılar beyninde yankılanıyordu. Kâh doğu ilâhileriydi, kâh yabancı olduğu bir zaferi önceden haber veren bir marşı onu alıp götüreren ve sınırlara sürükleyen. Asya'nın ruhu okşayan nağmeleri, çocukluğunda işitmiş olduğu dervişlerin semalarını hatırlatıyordu ona, sanki müezzinin okuduğu ezanın çağrısına katılsın diye onu kendi kendisiyle son bir hesaplaşmaya çağırıyor gibiydi bu semalar. Fakat iki çağrı ki, birinde çıkış yolu yoktu, benliğini en derin yerinden dağlamış olduğu için, cevabı bulmasını sağlayacak güç kalmamıştı yüreğinde. Suskunluğu, ilgisizliği seçmesi, tanrıtanımazlık karşısında suskun ve ilgisiz kalışı bundandı şüphesiz.

XV

Son adımı atıyorum.

İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nin eşiğini aşıyorum.

Beyaz saçlı bir kadın biz geçerken şöyle sesleniyor:

— Tanrı, Parti'yi ve başkanını korusun.

H. H. önce sertçe, sonra şaşkın bakıyor ona, fakat sözlerinin ne anlama geldiğini anlayabilecek vakti yok: Kadıncağız çoktan gözden kayboldu.

Dünyadaki son Tanrıtanımazlık Müzesi'ne giriyoruz. Birçok rehber ve müzenin müdürü A. A. tarafından karşılandık. Bu yeni rehberlerin söylevlerini, bir yarışma izlemiş gibi izliyorum. Özenle hazırlanmış ideolojik bir duayı ruhumuzun bir köşesine yerleştirip bu yolla mesajlarını bize iletebilmek amacıyla birbirleriyle yarışır gibiler; her biri diğerlerinden daha büyük bir inançla tekrar etmeye çalışıyor bu duayı. Garip siyah tulumlar giyinmiş, salonu her yönde arşınlayan, konudan konuya geçen, seslerinin tonunu birdenbire değiştiren, bağıra bağıra konuşmakta birbirleriyle rekabet eden bu rehberleri dinliyorum. Komünizmin zaferiyle birlikte dine karşı hoşgörüsüzlüğün başladığı savaş sonrasının ilk yıllarında, odamın açık penceresinden bitişik mahzende toplanmış olduklarını gördüğüm dervişleri hatırlatıyorlar bana.

Bir yanaktan girip öbür yanaktan çıkan ince şişleri kendilerine batırarak vahşi bir coşkunkluk içinde dans eden, sıçrayan bu dervişlerin hayali gözlerimin önünden gitmeyecek.

Dervişlerin kendilerinden geçtikleri bu sahnenin anlamı-

nı kavrayıncaya kadar yıllarca kafa patlattım. Daha sonra bu sahneyi Tanrı'ya bağlanmak için büyük acı çekmek gerektiği görüşüne benzettim ve bizzat Tanrı'nın varlığı ile bu sahne arasında kopmaz bir bağ olduğunu düşündüm uzun bir zaman boyunca.

Komünizmin Yugoslavya'ya yerleşmesinin ilk yıllarında yeni bilimin ilk öğrencileri olan bizlere, Tanrı'nın var olmadığı öğretilmişti, fakat bu, Arnavutluk'takinden ya da keskin komünist diğer ülkelerdekinden daha az şiddetli bir tarzda yapıldı. İstirap çekmenin Tanrı'ya ulaşmanın ayrıcalıklı bir yolu olduğuna ilişkin görüş gene de uzun zaman belleğimden çıkmadı. Ve şimdi, Tanrıtanımazlık Müzesi'nin beyni yıkanmış rehberlerine bakarken, vaktiyle görmüş olduğum dervişlerle bunlar arasında garip bir benzerlik buluyorum. Fakat, bunlar ideolojinin dervişleri; kendi tanrılarını tatmin etmek için halkın eski tanrısını inkâr ediyorlar ve kararname gereği, içler acısı bir feragatle belagat cümbüşüne dalıyorlar. Bizi bir huzursuzluk sararken, zorlama bir coşku içinde işkembelerini boşaltıyorlar. Onların hastalıklı coşkunluğu ruhu incitiyor.

Rehberlerin resitali –müzenin tarihine giriş, kuruluşunun kökenleri, genel bilgiler– sona eriyor. Şimdi sahneye, bu vesileyle kasıtlı olarak gelmiş müdür A. A. giriyor, çünkü özel bir görev üstlenmiş.

A. A., şimdiye kadar görmüş olduğumuz rehberler gibi, aynı nazik gülümsemeye selamlıyor bizleri. Yorgunluktan, ilgisizliğimizi saklamaya bile kalkışmıyoruz. Uyurgezerliği andıran bu seyahat boyunca buna benzer yerleri kim bilir kaç defa ziyaret etmiş olduk.

Akşamın geri kalan kısmı, şüphesiz, sosyalist gerçekçi bir temsile hasredildi. Bazen tiyatro sahneleri, aktörlerin bir rehber rolü oynadıkları müzeleri andırırken, müzelerin kendileri de aktörlerin rolünü rehberlerin üstlendikleri tiyatro sahnelerine benziyor, bütün bunlar Parti'nin ve polisin sıkı denetimi altında oluyor. Hatta bazen aktörlerin rolünü ve genellikle rehberlerin rolünü, özel olarak davet edilmiş ideologlar ve üst düzeydeki politikacılar üstleniyor. Fakat burada, Tanrıtanımazlık Müzesi'nde, absürd tiyatronun en garip yorumuna hazırlıyorlar bizi, konu

Tanrı'nın ve yeryüzündeki ve de göklerdeki hizmetkârlarının tasfiyesi!

Biz gösterilen nesnelere bakarken müdür A. A. yüzlerimizi dikkatle gözlüyor ve harekete geçmek için uygun anı bekliyor.

Salonların yarı karanlığında kocaman panolarda yer alan din karşıtı sloganlar fark ediliyor. Görüntü, trajik unsuru göz ardı edilebilirse, olsa olsa gülünç yanıyla hoşça gidebilir. Eski gravürlerin büyütülmüş röprodüksiyonları, din savaşlarının gülünç yanlarını gösteriyor. Yerel bir ressamın kocaman bir tuvalinde Papa ve Stalinciliği tasfiye eden Kruşçev, sarmaş dolaş bir tür polka oynuyorlar. İmalar alabildiğince acemice, yalınkat. Yer yer Voltaire'in ve diğer Fransız ansiklopedicilerin, din adamlarını yeren özdeyişleri kullanılmış propagandalarını etkili kılmak için.

Bakışlarımız ikonalarından, fresklerden koparılmış azizlerin kederli yüzleri üzerinde, sonra kiliselerden getirilip dinin yarırsızlığını göstermek için burada sergilenmiş heykeller üzerinde dolaşıyor; içlerinden bazıları plastikten yapılmış.

Katedrallerden yayılan huzur, vitrayların rengârenk parıltısında yansıyan güneş ışınları; Paris'de Notre-Dame'm, Sainte-Chapelle'in vitrayları ve evrenin sonsuzluğu içinde evrensel dindarlığın, insanlığın en yüksek ifade biçimi olarak yarattığı ve benim başka yerlerde görebildiğim sanat eserleri nereye gitti?

Tanrısallığı bu zorla gülünç düşürme, imanın ahengini, insanoglunun zamanın akışına en eski devirlerden beri inanma hakkını bu bile bile yok etme isteği beni huzursuz ediyor. Alay konusu tanrılara duyduğum sonsuz merhametin isyana dönüştüğü bu düşünce âleminden A. A.'nın gürleyen sesiyle uzaklaşıyorum.

— Ölümsüz Stalin'in doğumunun bu şanlı yüzüncü yılında, onun yaşadığı ve hiç şüphe yok ki ölümsüzlüğe kavuştuğu yüzyılın sonunda tüm köleliklerden kurtulmuş ve nihayet yabancılaşmaların en beterini, tanrısal yabançılışmayı aşmış sahici yeni bir insanın yaratılması mücadelesine büyük katkımızı sizinle paylaşmaktan mutluluk duyuyoruz...

Hemen sona ereceğe benzemiyor bu konuşma, diyorum kendi kendime. Üç pavyonun diğer rehberleri –Katolikliğin C.C,

Ortodoksluğun O. O., Müslümanlığın I. I.– tıpkı bu hapsedilmiş tanrılar gibi gün ışığını düşleyen biz yorgun ziyaretçilerinden gözlerini ayırmıyorlar. Bir gölge gibi peşimizden gelen, atlatılması mümkün olmayan H. H., heykellerin arkasına saklanmak durumunda kalacak, fakat tesadüfen talimatlarda herhangi bir eklik olduğunu hissedecek olursa, Merkez'le temas kurmak için tam zamanında ortaya çıkacak.

A. A.'nın sesi gene çınıyor:

— Dünyanın biricik Tanrıtanımazlık Müzesi'nin yeni kuralını bugün ilk öğrenecek olanlar sizlersiniz. 1976 yılı Anayasamızın 37. maddesine göre: "Devlet hiçbir din tanımaz; materyalist ve bilimsel dünya görüşünü bireylere aşılama amacıyla tanrıtanımaz propagandayı destekler ve geliştirir". İşte ilerici Anayasamızda böyle yazılıdır ve şaşmaz yasalarımız, tanrıtanımazlığa ilişkin tüm meseleleri bir düzene bağlar. Ülkemizde büyük kültür devriminin başladığı 1967'den beri din yasaklanmıştır.

A. A., sanki alkışlanmayı bekliyormuş gibi, bir an duruyor.

— Soru sormak isteyen var mı?

Kimseden ses çıkmıyor. Rehberler donmuş gibi duruyorlar yerlerinde.

A. A. devam ediyor:

— Ülkemizde bir Tanrıtanımazlık Müzesi kurup işletmek düşüncesine nasıl vardığımızı kendi kendinize sorduğunuzu varsayıyorum. İlk tanrıtanımazlık müzeleri, Stalin tarafından kurtarılan fakat ondan sonra gelenlerin kesin ihanetine uğrayan şanlı Ekim Devrimi'nde kuruldu... Bugün Sovyetler Birliği'nde, Kruşçev'in başlattığı revizyonizm nedeniyle tanrıtanımazlık müzeleri kapatılıyor. Günümüzde komünizm idealini ve onun ölümsüz özünü kurtarmak görevini üstlenen sadece biziz bütün dünyada. Mücadelemizde ayak direyeceğiz.

Rehberler hep bir ağızdan tekrarlıyorlar.

— Ayak direyeceğiz, ayak direyeceğiz.

A. A., memnun; sözlerini topluyor:

— Bizler, Balkanlar'da uzun bir zaman pagan olarak yaşadık.

I. yüzyıla doğru Aziz Donat, Aziz Asti halkımıza Hıristiyanlığı kabul ettirdi. İmparatorluğun doğu ve batı imparatorluğu diye ikiye ayrılmasından sonra Hıristiyanlar, Ortodoks ve Katolik

olmak üzere ikiye bölündüler ve Osmanlı İmparatorluğu istilasından sonra, halkın büyük bir kısmı ya zorla ya da çıkarları nedeniyle Müslüman oldu. Nüfusun eski dinini koruyan bir kısmı, inançlarını yitirmeksizin Batı'ya göç etti.

A. A., ezberlediklerini unutmuş gibi kekelemeye başlıyor.

H. H., gözlerini ondan ayırmıyor.

A. A.'nın "metnin" dışına çıktığı görülüyor, fakat onun durumunda, özellikle din söz konusu olduğunda, Parti bazı değişikliklere istisnai olarak izin veriyor.

— Bölünmeler, savaşlar, göçler... Yeni hiçbir şey yok Balkanlar'da. İnsanlar kendi aralarında bölünüyorlar ve sanal tanrılarını yardıma çağırıyorlar. Örneğin, Avusturya İmparatoriçesi Marie, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu adına Arnavut Katoliklerine kendi davasını benimsetmeyi, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadelede onları da yanına almayı başarmıştı. İki İmparatorluk barış imzalayınca, İmparatoriçe dindaşlarını yüzüstü bıraktı ve iş Katolik dinini yasaklamaya kadar vardırıldı... Halkımız bir kere daha kaybeden halk olarak geçti tarihe. Sadece burada, İşkodra'da Mirdita dağlıları, Katolik inançlarını korudular.

— Bu zamana kadar hiç kimse halkın üç boyutlu dinsel kökenlerini silip atamadı. Oysa bugün Parti bunu pekâlâ yapabiliyor. Komünizmimizi ve geleceğe dair yeni bir inancı inşa etmek amacıyla, halk inancının içerdiği muazzam enerjiyi Parti tek başına harekete geçirebildi.

— Tanrıtanımazlık Müzemiz bu nazik harekâtı gerçekleştirme tarzı hakkında sizi aydınlayabilir; 6 Şubat 1967'deki ünlü konuşmasında, Önderimiz dine şiddetle karşı çıktı ve ülkenin hakiki kurtuluşunu ilan etti. Tanrıtanımazlık Müzemizin temelleri işte o tarihte atıldı.

Önder'in adı geçti mi, rehberler alkışlamaya hazırlanıyorlar, fakat biz ilgisizliğimizi gizlemiyoruz.

A. A. konuşmasını sürdürüyor:

— Halkın inancı derinlere kök salmıştır ve bu kentte başka her yerdekinden daha derindedir. Burada, 1946'da Balkanlar'ın bu bölgesine sağlam bir şekilde yerleşmiş olan Cizvit tarikatını ortadan kaldırdık. Fransisken tarikatı aynı akıbete uğradı: Bir

yıl sonra onun da kökünü kazıdık. Diğer tarikatlarla mezhepler için de aynısını yaptık. Örneğin, Kuran'ın tamamını kabul etmeyen ve diğerlerinden daha ılımlı ve daha liberal olan Bektaşilerin de birçok taraftarı vardı burada. Kendi tarihi ikilemleri içinde, Atatürk'ün bu dini devlet dini olarak ilan etmeye kalkışması, sonradan fikir değiştirmiş de olsa, bir tesadüf değildir. Zaten sonunda Bektaşiliği yasakladı Atatürk. Başlangıçta merkezi Ankara'da olan Bektaşiler, başkentimize sığındı ve 1967'ye kadar orada kaldı. Bu ülkede, örneğin, Alevi mezhebi gibi başka İslam mezhepleri de vardı. Katolik Rum aileleri'ni ve özellikle Körçe'deki misyonerleri ve daha başka grupları da sayabiliriz bu arada, Partimiz hepsinin kökünü kazıdı.

A. A. tereddüt eder gibi oluyor, belleğini yokluyor, tasfiye edilen mezheplerin sayımını tamamladıktan sonra konuşmasının sonuna geliyor:

— Halk arasında hangi şekle bürünürse bürünsün, dinin kökünü kazımak için uyguladığı önlemlerde Partimiz hiçbir ödün vermedi... Tüm dini kitapların basımı, yayınlanması ya da elde bulundurulması yasaklandı. Parti bu alanda tam bir zafer kazandı. Tanrıtanımazlık Müzemiz bunu kanıtıyor. Buraya hoş geldiniz. Partimizin haklılığını sınırlarımızın ötesine yayacağını düşünmek, bize gurur veriyor. Yaşasın Partimiz!

A. A. konuşmasını bitiriyor. Alkışlanmayı bekliyor her zamanki gibi. Fakat müzelerde alkışlama olmaz. Bu yüzden bizlerin yanına geliyor. Belirgin ilgisizliğimize rağmen konuşmasını onaylamamızı bekliyor. Eşi bulunmaz H. H.'ye ve sonra konuşmaları kendi konuşması içinde yitip gidecek olan üç pavyonun rehberlerine bir şeyler söylüyor.

A. A. Tanrıtanımazlık Müzesi'nde sahnelenen Balkanlar'ın bu absürd oyununa katkıda bulunmuş oluyor böylece. Müze müdürü-rehberlerin üçü de A. A.'nın monologlarını ezbere biliyor, araya eklenmesi gereken diyalogları da elbette. Parti, sürekli açık olan gözüyle gösteriyi denetlerken, bu rehberler de, tıpkı çocukluğumda gördüğüm dervişler gibi, son nefeslerini verinceye kadar içlerinde hissedecekler kendilerine biçilen rolleri.

A. A. bizimle tartışıyor, yaptığı girişin etkisini onaylatmaya çalışıyor; absürd tiyatro henüz ilk aşamasında. Adına yaraşır bir

olay dizisi ve benim kendi oyunumun gerektirdiği bir son söz içeren bir gösterinin rehin alınmış seyircisi oluyorum. Bütün bunlar Parti tarafından tanımlanmış ve Gizli Polis tarafından gözden geçirilip düzeltilmiş bir taslağa göre gerçekleşiyor.

A. A.'nın sözlerinin içerdii üstü örtülü mesajların yarattığı huzursuzluğu içimden atmak isterdim. A. A., Tanrıtanımazlık Müzesi'nin varlığını haklı göstermeye kalkıştıkça, korkunç yavanlığını ortaya koyuyor; müze ruhlar için bir tür toplama kampı gibi görünüyor. Bu yorucu duygu bana sadece tek bir kaçış imkânı veriyor: Belleğe sığınmak, aile ocağına, babamın kitaplarına dönmeyi düşlemek...

XVI

Babamın kitaplığı, Balkan tarihinin en etkileyici laboratuvarlarından biriydi hiç şüphesiz. Yüce fikirlere ve bunların hareketlerine neredeyse bir simyacı gibi hâkim olan babam, Balkanlar'daki olayları önceden sezinlemesini ve ailemizin payına düşen sürekli göçler için en uygun zamanları seçmesini sağlayan bir yetenek geliştirmişti. Bugün, hayatın en berbat anlarında, içinden çıkılmaz durumlarla karşılaştığımda, bana doğru yolu göstereceğini düşündüğüm, ama ne olduğunu bilmediğim unutulmuş bir düşüncenin arayışı içinde babamın kitaplarına başvuruyorum umutsuzca.

Oysa İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nde, intikam tuzağı – asılsız nedenlerden kaynaklanan aptalca bir intikam tuzağı– işte yeniden kapanıyor üzerime: Afroz edildim, dönegin biriyim, Stalinci dine açıkça ihanet eden mutlak bir imansızım. Babamın beklenmedik olaylarla dolu göçebelik yılları boyunca korumayı başardığı ve bugün de babamdan bize miras kalmış hakiki bir hazineymiş gibi sorumluluğunu artık annemin üstlendiği kitaplarının, babamın biricik mal varlığının barındırdığı koruyucu güçleri yardıma çağırıyorum, beni suçlayan dogmanın barbarlığına karşı.

H. H. ve A. A. ile yorucu ve beni huzursuz eden cebelleşmelere çaredir diye, belleğimdeki rahatlatıcı anıları, özellikle ruh sorusu hakkında annem ve babamla yaptığım ilk konuşmalardan birinin anısını yardıma çağırıyorum. Asıl anlamını yerli

yerine oturtmayı denediğim bölük pörçük cümleler, yaralı ru-
huma merhem oluyor.

Çocukluğumda zihnimi kurcalayan bu soruları ve ilk defa karşılaştığım ruh sorusunu, ruhun ölümünün kesin bir ifadeyle ilân edildiği, hem de halkın kolektif ruhuna karşı, onu meydana getiren bireylerin her birinin ruhuna karşı ve imanın tüm tezahürlerine karşı amansız bir mücadelenin sürdürüldüğü bu yerde şimdi yeniden hatırlamama şaşmak gerekir mi?

Bu yüzyıl içinde Balkanlar'da ve bütün dünyada girişilmiş en büyük yağmadan kalandır bu sımsıkı kapalı mekân. Burada insanlar en mahrem şeylerinden yoksun bırakıldı. Onların zamanlarını, inancın zamanını çaldılar. İnsanı aşkınlık hakkından yoksun bırakmak için manevi işkencenin her türlü uygulandı.

İnsanın ta ilk çağlardan beri Tanrı'ya olan inancının yerine Stalinci komünist ideolojiyi ikame etmek gibi çılgınca bir düşünce, düşünce yeteneği katlanılamayacak derecede zayıf bir insanın beyninde filizlendi. Böylece 20. yüzyılın en iğrenç transferi gerçekleştirildi. Zor kullanarak, şiddete başvurarak yapıldı bu. Komünizmin zaferi uğruna tasarlanan bu mücadele, düşünce alanında diğer Avrupa ülkelerine hızla ulaşmak gibi zavallı bir umuttan esinlenmişti.

Bize gelince, ülkemiz Osmanlı egemenliğinin beş yüz yıllık tünelinden henüz çıkıyordu. Bu sırada, Orta Avrupa halkları dur durak bilmeden ilerlemek ve zamanın önüne geçmek zorundaydılar. Geçmiş, şimdiki zaman, gelecek üst üste biniyor ve hiçbir süreklilik tanımaksızın iç içe geçiyordu.

Doğu'da Lenin'in yerine geçmiş olan Mareşal Stalin, Sovyetler Birliği'nin Batı'ya oranla elli, altmış yıl geri olduğunu hesaplamıştı. Ülkesinin Avrupa'yı ya da Amerika'yı canını dişine takarak geçmesi için on yıllık bir süre tanımıştı: *"Gerekirse, sürülmemiş bir karış toprak bile bırakmayacağız,"* demişti, *"buz tutmuş Kuzey'i kızgın Güney'e, denizi çöle bağlayacağız kanallarla, Dünya'yı yıldızlara ulaştıracağız! Büyük zaman yarışını kazanmak için kendini feda etmeye hazır yüz milyonlarca insanımız var. Şüphesiz, yolumuz üzerinde birçok düşmanla karşılaşacağız. İnsanları ancak ve ancak büyük amaçlar çelikleştirir. İnsanlar ölür, eserler kalır. Tanrı bile ilerleye-*

ceğimiz yolda bize düşman olacaktır. Yok edeceğiz onun sözcülerini. Ruhların kurtuluşu uğruna başlattığımız büyük savaşı kazanacağız.”

“Ruhların kurtuluşu”, buydu demek Stalin’in uğraştığı! Kiliselerin kulelerinden fırlatılan çanların parçalanışında yankılandı ölüm saçan sözleri. Bazı tapmaklar dinamitle tahrip edildi; dokunulmayanlar da tanrıtanımazlık müzelerine, yani materyalizm müzelerine dönüştürüldü. İnsanın budalalığının ucubeleri gün ışığına çıktı. Tüm zamanlarda ve tüm mekânlarda var olan imanın biricik özü, o döneme kadar asla görülmemiş bir biçimde gülünç düşürüldü.

SSCB’nin Nazi Almanya’sı tarafından ablukaya alındığı, kesin bir savaşın eşiğine gelindiği şiddet yılları boyunca büyük bir kısmı tahrip edilmiş olsa da, inananları için taşıdığı saygınlığı hâlâ koruyan Ortodoks Kilisesi’nin yardımını istedi Stalin. İnananların kurtuluş ordusu saflarında seferber edilmesi, inanılmayacak kadar iyi bir sonuç verdi. Kilise, tekrar eski gücüne kavuşamamış olsa da, yitirdiği mevzileri yavaş yavaş geri kazandı. Tanrıtanımazlık müzelerinin birkaçı kapatıldı, bununla birlikte diğer birçoğu ideolojinin atalet kuvveti nedeniyle açık kaldı. Sonra onlarca yıl geçti aradan. Stalin’in ideolojik bir tanrı olarak görüldüğü dönemler geride kaldı, Stalincilik dogması terk edildi. Uyduruk hayaller uğruna milyonlarca insanın kurban edilmiş olduğu anlaşıldı. Stalin hesaplarında yanılmıştı ve diğer ülkeleri en kısa zamanda aşmak tasarısı dibe vurmuştu. Fakat Stalincilik yaşamaya devam ediyordu. Budalalık kardeş sosyalist devletlere de yayılmış olduğu için kökünü kazımak güç oldu. Özellikle tek başlarına kalmış ülkeler aptallıkta ayak dirediler; ziyaretim sırasında halkların koruyucusunun doğumunun yüzüncü yılının kutlandığı Arnavutluk, bu aptallığın en belirgin örneği idi.

Babam, anavatanını kasıp kavuran Stalincilikten tam zamanında kurtarınmayı başarmıştı ailesini. Gençlik yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüne tanık olduğu için, Balkanlar’ı bekleyen Stalinci geleceği çok önceden öngörmüştü. Osmanlı tünelinden çıkmış, din değiştirmelerin, göçlerin, savaşların izlerini taşıyan güçsüz ülkesinin Stalinciliğin muhtemel bir kurbanı olmakla kalmayıp, bu hareketi sürekli olarak yaşatacak bir vaha olacağını hissetmişti.

İstanbul'a göç eden en yakın akrabaları, laik Türkiye'nin yeni yönetim düzeni içinde önemli görevlere atandı. O ise, inançtan yalıtılmışlığa da, laikleşmeye de oldukça ilgisiz kalan ailesiyle birlikte Balkanlar'da sürgün oldu. Fakat ailesinin Arnavutluk'ta kalan ve Müslümanlığı yeni kabul eden diğer üyeleri, laikleştirme sürecinden geçmeksizin, Stalinciliğin dayattığı tanrıtanımazlığa kurban gittiler. Kendilerini dünyanın ilk tanrıtanımaz ülkesine sımsıkı kapatılmış buldular ve tanrıtanımazlık müzelerinin müdavimleri oldular.

Aynı dönemde sınırın öbür yakasında, kitaplığında kutsal kitaplarla birlikte Marksizmin din karşıtı metinlerini, Lenin'in ve Stalin'in kitaplarını bir arada bulunduran babam, ülkesini aşındıran ve kaçınılmaz olarak felakete sürükleyen Stalincilik salgınına kayıtsız değildi.

Dünyanın en iri patatesini ya da en büyük buğday tane-sini üretmeyi hayal eden, örneğin, botanik ve genetik uzmanı Lyssenko gibi çılgın birkaç insanın kafasında filizlenmiş ünlü "yüce fikirlerden" kendini sakınıyordu. Yanlış temellere dayandırılmış bu fikirlerin, insanlar üzerinde uygulandığında feci sonuçlar vereceğini çok iyi biliyordu. Muzaffer sosyalizm ülkesinin beş yıllık planlarından birinde Tanrı'nın ya da imanın kökünün kazınacağına ilan edilmesi felaketlere yol açmayacak mıydı?

Bugün İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nde böyle bir felaketin dehşetini yaşamaktayım. Babamın vaktiyle yanlış anlaşılmış ya da iyi değerlendirilememiş kaygıları burada tam anlamıyla doğrulanmış oluyor.

Maddi açıdan bakıldığında, babamdı tüm ailesi içinde en büyük kayba uğrayan. Vatanından, en yakınlarından, evinden, Göl kıyısındaki topraklarından bütünüyle ve geri dönmemesine vazgeçmek zorunda kaldı. Fakat o kaybettikçe, ruhu kazançlı çıkıyordu. Ruhu, çektiği her ıstırap aracılığıyla daha da güçleniyor, kaderin indirdiği darbeler sayesinde arınıyor, tüm bu sınavlardan yücelmiş olarak çıkıyordu. Ve konuştuğu zaman ruhu gözlerinin maviliğinde yansıyor, sözlerinin her birinde kendini gösteriyor, suskunluklarında bile, aklında kurduğu düşüncelere şekil veriyordu. Ruh diye bir şey varsa eğer, kesinlikle oradaydı; onu keşfetmeyi, ona dokunmayı bilmek bize düşüyordu.

Bazen evde, babamın açık duran kitapları önünde, varlığa, özellikle ruhun varlığına ilişkin önemli sorular sorduğumuz oluyordu; göçmenliğe yazgılı tüm aile için adeta kaçınılmaz bir soruydu bu. Sınırın öte yakasından haberler geldiğinde ruhtan söz ediliyordu ailemizde: Bu iç karartıcı zamanlarda, genellikle bir yakınımızın öldüğü anlamına geliyordu bu. İnsan, ister istemez Tanrı'ya sığındığı bu acılı günlerde kendi ruhunun çok yakınında oluyor. Küçüklüğümde, şüphesiz böyle anlarda düpedüz "ruh nedir" diye sorduğumda şaşırıyordum annemle babamı.

Hatırlıyorum: Her zamanki gibi kitaplarına dalmış olan babam birden başını kitaplarından kaldırmış ve yüzüme bakmıştı. Yanı başındaki annem örgüsünü elinden bırakmıştı.

— Ruh, yavrucuğum, biz yaşadıkça bizde var olan şeydir.

Annem bu cevaptan tatmin olmamış gibiydi. Kocasının dediklerinin aksini söylediği pek sık görülmezdi. Daha doğrusu, hemen hemen hiç yapmazdı böyle bir şeyi. Ama o gün sözünü sakınmadı:

— Ruh, içimizdeki imandır, oğulcuğum dedi.

— Peki ruh nereye götürür, anne?

— Tanrı'ya, evladım.

— Herkesin bir ruhu var mıdır, anne?

— Evet yavrum.

— İnsan ruhunu nasıl hisseder?

— Kendini iyi hissetmediği, çok acı çektiği zaman.

Babam ruh sorusunu anneme bırakarak tekrar kitaplarına dalmıştı. Annem babamdan daha çok ıstırap çekmiş olduğu için midir ki?..

Bir başka şey hatırlıyorum: Annem bir telgraf almıştı, sınırın öte yakasındaki akrabalarından birinin öldüğünü haber veren o uğursuz telgraflardandı bu.

— Ruhları yok bunların!.. diye acıyla bağırmişti annem.

— Ruhsuz bunlar diye tekrarlamıştım annemin ardından.

Hıçkırarak usulca ağlamaya başlamıştı.

Sakinleşince gene sordum.

— Anne, geçen gün herkesin bir ruhu vardır dedin.

— Evet, vardır, ama bunu hak etmişse, ona erişebilmişse.

— Ruha nasıl erişilir, anne?

— İyilik yaparak, daima iyilik yaparak yavrucuğum!

Bu arada babam kitaplarına daldığı için susuyordu, o da ruhunu böyle koruyordu demek. Bu yoksulluk yıllarında annem her şeyini paylaşıyordu bizden daha yoksul olanlarla. Karnımız her zaman doymuyordu, ama yoksul olmamıza rağmen, onun dediği gibi “ruhumuz zengindi”.

Annemle babamın, ailenin daha önceleri karşılaşmış olduğu iki farklı dinin etkisiyle biçimlenen yalın ve sıradan dindarlığı sayesinde, manevi hayatı öğrenme yolunda ilk adımlarımı atmıştım.

Yakınlarımızdan biri ölmüştü, o zamana kadar yabancı olduğu böyle bir durumla ilk defa karşılaştığım için şaşırmıştım ve birden ruh sorusu gene aklıma takılmıştı. O anda tekrar babama sordum:

— Baba, ölümden sonra, ruh nereye gider?

Her zamanki gibi, kitaplarına dalmış olan babam, sorumu duymamıştı sanki.

Tekrarladım:

— Ölümden sonra, ruh nereye gider? Yeryüzünde mi kalır, göğe mi yükselir? Ruh kaybolur mu?

Babamın bu konuda bir fikri vardı, ama anlaşılın nasıl cevap vereceğini kestiremiyordu.

— Tam olarak bilemiyorum, oğlum, ama insanlar var oldukça, ruhu hatırlayacaklar, ruh elbette ki yok olmayacaktır.

— Peki, insanları ruhu hatırlamaya iten nedir?

— Ruh ortak bir nimettir, oğulcuğum, insanları birbirine bağlayan şeydir. Ruh kendini sürekli olarak yaratır.

Belleğimin derinliklerinden kopup gelen bu sözlerin anısı, Tanrıtanımazlık Müzesi'nin ruhu yok etme girişimine karşı direnme gücümü tazeliyor.

Üç dinin tapınaklarından toplanmış kutsal nesnelere bir araya getirildiği, ruhu ve inancı hor gören sözlerle, afişlerle donatılmış ve trajik olarak mı, yoksa komik olarak mı nitelendirmek gerektiğini bilemediğim bu binada, sonuç olarak şu temel soru çıkıyor karşınıza: Ölümden sonra hayat var mıdır?

Ruh ve aşkınlıkla ilgili her şey, “bu teorik sorunların çözülmesi konusunda” Parti'nin de yardımıyla, kişisel ve “özgün” bir

katkıda bulunduğu için saygınlık kazanmış olan müze müdürü A. A.'nın yetki alanına giriyor kesinlikle. H. H.'ye göre, A. A., bu son özelliğiyle tanınmıştı ve Tanrı'ya karşı amansız mücadelede müze müdürü olarak, üç dinli halkın ruhundan dini söküp atmayı en kestirme yoldan gerçekleştirmek amacıyla, çok önemli bir göreve atanmıştı.

A. A., dünyada dine karşı biricik deneysel tapınak olan Tanrıtanımazlık Müzesi'nde tam yetkili kılınmış. Parti ve bizzat Önder, işçilerin, köylülerin, askerlerin, kooperatif üyelerinin ve ülkedeki diğer bütün vatandaşların "ruhlarını" A. A.'ya emanet etmişti, onları bir an önce tanrıtanımazlığın hakikatine yöneltsin diye. Tanrıtanımazlığa aday bir alay insan, her gün müzenin salonlarını arşınıyor böylece. A. A. onların tepkilerini not etme, inandırıcı kanıtlarını sürekli zenginleştirme, panoları yeni sloganlarla tamamlama, rehberlere boyuna yeni talimatlar verme görevini üstlenmiş.

Zaman içinde vazgeçilmez bir görevli durumuna gelen A. A., ruh ve din sorunları hakkında doğrudan doğruya Önder'le haberleşmenin yolunu bulmuş. Gayretkeşliği öyle bir noktaya varmış ki, yerel kurumlardaki ve belediyelerdeki yöneticiler onun aşırı bağnazlıktan ötürü, yetkilerinin dışına çıkmasından ve bu durumun günün birinde kendilerine pahalıya mal olmasından korkuyorlar.

Tanrıtanımazlık Müzesi'nde tam yetkili A. A.'yı dinliyorum ister istemez; sersemlemiş ve yarı dalgın bir durumda olan bizler bu uğursuz yeri bir an önce terk etmeyi düşlerken, o en etkili bir biçimde konuşmayı deniyor dikkatimizi çekmek için.

— Ölümünden sonra hayat var mıdır sorusu, insanoğlunun mağara devrinden atom bombası çağına kadar kendi kendine sorduğu temel sorudur. Aslında çok basit olan bu soruyu yanıtlamak için birçok düşünür, birçok dâhi boşuna uğraştı. Partimizin kolektif bilincinin şu basit cevaba ulaşmasını beklemek gerekti: Ölümünden sonra hiçbir şey, kesinlikle hiçbir şey yoktur...

Hiç kimse A. A.'nın sözlerini yorumlamayı düşünmüyor. Bana gelince, bu sözleri kısır bağlamından çekip çıkarmayı ve hayatın mantığı içine oturtmayı deniyorum boşu boşuna. Eğer dedikleri doğruysa, hatta bir kesinlik söz konusuysa,

Tanrıtanımazlık Müzesi neye yarar diye soruyorum kendi kendime. Son derece pahalı bütün bu mekanizma insanları apaçık bir gerçeğe inandırmak için mi tasarlandı? Babamın sözünü hatırlıyorum: “Hakikat kendiliğinden vardır; sadece yalan ihtiyaç duyar uydurulmaya.”

A. A. ciddi havalara bürünerek sürdürüyor konuşmasını:

— Partimiz hiçbir şeyi tesadüfe bırakmadı. Düşmanın tamamen yenilmediğini biliyoruz. Tanrı'nın varlığı sorusunda, başka bir deyişle, ölümden sonra hayat var mıdır sorusunda düşman yeniden karşımıza çıkıyor. Bunun içindir ki, tek başına kalmış, fakat bir eşi bulunmayan ülkemizde bir Tanrıtanımazlık Müzesi vardır. Onun tarihi görevi, ölümden sonra acınası bir yığın hareketsiz maddenin dışında, hiçbir şey, kesinlikle hiçbir şey kalmadığını çürütülmez bir tarzda göstermek ve ispat etmektir. Ruh yoktur; hangi ruh aranmak istenmektedir? Ölümden sonra, hayat herhangi kimyasal bir süreç gibi son bulur. Başka hayat yoktur! Yeryüzünde her şey hayat boyunca olur. Bundan dolayıdır ki, bir tek yol vardır insan için: İyi bir işçi, yiğit bir asker, inançlı bir komünist olmak. İnsan kendisine sunulmuş bu mümkün biricik dünyada mutlu değilse, başka hiçbir yerde teselli bulamaz. Başka dünya yoktur...

A. A. ses tonunu ustaca ayarlıyor. Bitkin düşmüş birkaç ziyaretçinin önünde değil de, kalabalığın karşısında bir kürsüye çıkmış gibi davranıyor: Zorunlu mesajın tamamen yapay ve basmakalıp bir oyun yardımıyla iletildiği sosyalist gerçekçi piyeslerdeki aktörlerle rekabet ediyor. Sanki bir timsah sürüsü, doğal hakikatin, bütün bir halkın imanının peşine düşmüş gibi.

Her türlü başkalaşıma ayak uydurabiliyor, kâh yetkili bir rehber gibi, kâh toprakları ellerinden alınmış zavallı köylüleri, kooperatiflere, bu yeni cennet bahçelerine üye olmaya ikna etmeye uğraşan küstah kışkırtıcılar gibi ya da muzır keçilerini kömün ormanlarında otlatmayı göze almış yoksul keçi çobanlarını herkesin içinde nedamet getirmeye zorlayanlar gibi konuşmaya gayret ediyor.

A. A., nutuk atmaktan, beylik sözleri tekrarlamaktan kendini alamıyor: Karşısında tanrıtanımazlık vaftizine gelmiş öğrenciler, köylüler, askerler değil, sınırın öte yakasından gelmiş

ve “sapkın bir ideoloji” ile beslenmiş bambaşka yapıda insanlar bulunduğunu unutuveriyor. Bizim üzerimizde, özellikle en dik kafalılardan biri olan benden başlayarak tam bir beyin yıkama uygulamak için gözetmek zorunda olduğu özel talimatı unutuyor. Bununla birlikte, grubun en dikkatlisi görünen benim, bu da onu tüm ikna yeteneğini göstermeye itiyor. Gerekli hitabet kurallarından ayrılıyor sürekli olarak, sonra başka türden insanlar olduğumuzun birden farkına varıyor ve sonunda özel taktiklere, her şeyden önce bizim için hazırlanmış kalıp sözlere başvuruyor:

— Dikkatinizi çekerim, Tanrıtanımazlık Müzesi proleter ülkemizde önemsiz bir kurum değildir. Onun varlığı Engels’in, Marx’ın, Lenin’in ve özellikle Stalin’in temel düşüncelerine dayanır büyük ölçüde. İlk tanrıtanımazlık müzeleri, eski kardeş ülkemiz Sovyetler Birliği’nde kuruldu. Eğer Sovyetler Marx’ın, Lenin’in ve Stalin’in öğretilerine bağlı kalmış olsalardı, Tanrı sorununu çözümlenmeyi kesinlikle başarılılardı ve bu tarihi görevi tek başımıza yerine getirmek durumunda kalmazdık. Dünyadaki son tanrıtanımazlık müzesi bizim ülkemizde. Kapıları halka açılmadan önce bu müzeyi yeni tanıtımına göre ziyaret etmek şerefine eren nadir kişilerdensiniz. Yeni eserlerle zenginleştirdik onu. Ruh bölümündekiler son derece ilginçtir. Bu bölümden tamamen ben sorumluyum. Ruhun varlığına körü körüne inananlara kesin bir darbe indirebilecek durumdayız bugün. Asla ruh diye bir şey yoktur. Bunu kesinlikle kanıtıyoruz.

Anlaşılan A. A. bir şey hazırlıyor. Peşinden gitmemizi söyleyerek bizi çıkış kapısına götürüyor. Bir projektör müzede başköşeyi işgal edecek muazzam bir nesneyi aydınlatıyor. Heykellerin açılışı sırasında yapıldığı gibi, A. A. gösterişli bir jestle yapıyor açılışını. Heykel yerine alçıdan bir insan kadavrasıyla karşılışıyoruz.

Kadavranın toplam ağırlığı: 43 kilo 430 gram diye yazılı etikette. A. A. bu nesnenin önünde şişinerek duruyor.

— Ruhun var olmadığının kesin kanıtını görüyorsunuz karşınızda. İşte bir insanın ölümünden sonra kalan şey:

0,150 kg sodyum nitrat;
0,255 kg stronsiyum;
0,800 kg magnezyum;
4,650 kg kalsiyum karbonat;
21,375 kg kalsiyum fosfat;
16,200 kg kollagen lifleri.

Yani toplam 43 kilo 430 gram. Hepsi bu. Ruh yoktur.

XVII

Tanrıtanımazlık Müzesi'nde geçen zaman bana aşırı uzun geldi. Bütün bir halkı güvenilmez bir "kimyasal deney" in kobaylarına sonsuz bir çılgınlık dönüştürebilirdi ancak. Balkanlar'da, özellikle de bu ülkede her şey beklenebilirdi demek.

A. A. Tanrıtanımazlık Müzesi ile bütünleşmiş, müze onun kişiliğinde ete kemiğe bürünmüş. Tanrıtanımazlık mücadelesi onun varlık sebebini oluşturuyor ve Parti'nin hedefleri günün birinde değışecek bile olsa, onun bağınazlığı aynı kalacak.

H. H., A. A.'yı Parti'nin en gözde üst düzey görevlilerinden biri, din işleri konusunda Önder'in sağ kolu olarak tanıtıyor. Stalinci komünizmin gerçekleştirmeyi amaçladığı yeni tip bireyler yaratma programı gereğince, bu ülkede insanların iliklerine işlemiş üç dinin kökünü kazımanın "diyalektik süreci" boyunca ruhu dönüşüme uğratma mücadelesinin ön saflarında A. A.'nın yer almış olması bir tesadüf değil. A. A. gibi yöneticiler sayesinde, sınıfsız toplum yaratma yolunda ara aşamaların bir an önce aşıldığını, A. A.'nın vakit kaybetmeksizin tek gerçek hedefe ulaşmayı, insandaki Tanrı'yı yok etmeyi amaçladığını açıklıyor H. H.

Engels, Marx, Lenin, Stalin ve Enver Hoca'nın dine, "halkın bu şeytansı afyonu"na ilişkin eserlerindeki pasajların tamamını ezbere biliyor A. A. Revizyonizme sapmamış ve bundan dolayı kurtuluş şanslarını tehlikeye atmamış olsalardı, eski kardeş partilerin ideologları bile A. A.'nın yanında eğitim görebilirlerdi.

Çıkış yolu belli olmayan bu gülünç seyahat boyunca, çok

defa olduğu gibi, rehberlerimin gök gürültüsünü andıran hitabeti, beni onların sözlerinden uzaklaştırıyor, başka yere, bir başka döneme götürüyor. Böylece belleğin kapıları bir kere daha açılıyor, bana kurtarıcı bir yardımda bulunmak için.

Evde Tanrı adı, büyük gler sırasında geçerdi genellikle. G süresince sanki Tanrı bizimle birlikteymiş gibi bir inanca kapılırdı annem. O anlarda hepimiz duada birleşiyorduk, yaşayan imandık. Hiç kimse söküp atamazdı imanımızı.

Fakat, H. H., halkın ruhundaki Tanrı'nın öldürülmesinde A. A.'nın oynadığı olağanüstü rolü övmeye devam ederken, belleğim annemle babamın ruh konusuna ilişkin bir başka cevabına götürüyor beni.

Sürgündeki ocukluğumun belli bir döneminde, yakınlarımızdan bazılarının hapse atıldığı, ailemizden birkaçının tutuklandığı, ıstıraplarla dolu  dinli kaderimizin tek Tanrı'sının da öldürüldüğü söylentisi bize kadar ulaşıyordu anavatandan. Bu söylentilere göre, kiliseler, camiler, havralar kapatılıyor, din yasaklanıyordu. Papazlar, müminler cezalandırılıyor, öldürülüyordu. Gerçi bu haberler bize sınırın öte yakasından geliyordu ve bulunduğumuz ülkede akıl egemendi, ama Tanrımızı bizden aldılar demeyi sürdürüyorduk evimizde. Bir gün babama sordum:

— Hep Tanrısız mı kalacağız, babacığım?

Babam düşüncelerine dalmış olduğu için tek sözcük çıkmadı ağzından, ama onun yanı başında yn ren annem daha rahat bir durumdaydı ve yumuşak bir sesle yanıtladı sorumu:

— Tanrı bizim içimizdedir, yavrum.

— Ya Tanrı'yı içimizden kovarlarsa?

— O zaman bile, Tanrı içimizdedir – dedi, başını örgüsünden kaldırarak; sanki böylece, bu kısa cevaptan çok daha önemli bir şeyi belirtmek istemişti ve sanki suskunluk, sözcüklerden çok daha fazlasını dile getirmişti.

Annemin gözlerinin içine baktım.

— Bizim Tanrımız hangisidir anne?

— O bütün insanların Tanrısıdır, evladım!

Babam başını sallayarak doğruladı annemin dediğini. Annemin sözleri onun da sözleriydi.

— Peki içimizdeki Tanrı ne zaman uyanır?

— Sanırım, sana bir kere daha söylemiştim, oğulcuğum: İnsan kendini iyi hissetmediği, çok ıstırap çektiği zaman!

— Bizim bir tapınağımız var mı, anne? Gerçek tapmak hangisidir?

— Bizim tapınağımız, yüreğimizdir, oğlum.

Annem böyle demişti o zaman.

H. H. ile A. A.'nın burada, Tanrıtanımazlık Müzesi'nde attıkları, bize bıkkınlık veren din aleyhtarı saldırgan nutuklarına hiç, ama hiç benzemiyordu annemin sözleri.

— İç düşmanın, bu lanet keçilerin, bu dik kafalı keçi çobanlarının hakkından geldiğimiz, halka okuma yazma öğrettiğimiz, köylüleri kendi istekleriyle katıldıkları kooperatiflerde bir araya getirdiğimiz, düşmanlarımızın her türlüşünü tasfiye ettiğimiz şu anda, yapmamız gereken tek şey Tanrı sorununu halletmektir. Doğrudan doğruya Tanrı'ya saldırmamız gerekiyor. Beş yıllık bir plan süresince bu sorunu da kökten halledeceğiz. Üstlendiğimiz görev, başta Sovyetler Birliği olmak üzere, eski kardeşlerimizin tanrıtanımazlık konusunda ödün verdikleri, Tanrı'ya karşı son savaşı kaybettikleri zamankinden daha güç olacaktır şüphesiz. Evet, bizim için çok daha çetin olacaktır bu, çünkü üç din var karşımızda ve bu üç felaketin kökünü aynı anda kazınmamız gerekecektir... Eski kiliseleri, camileri yıkacağız. Onların yerine mağazalar, okullar inşa edeceğiz, anıtlar, her şeyden önce, Stalin'in anıtlarını dikeceğiz...

Çocukluğumun kuytularından aynı sahne tekrar su yüzüne çıkarken A. A.'nın sözleri sönükleşiyor, aile mutluluğunun en çarpıcı simgesi olarak belleğime kazınmış bir sahne bu: Kitaplarının üzerine eğilmiş babamın yanında, elinden hiç bırakmadığı örgüsüyle annem beliriyor gözlerimin önünde. Çocukça sorularımı yanıtlayan sesini duyuyorum gene.

— Anne, tapınakları niçin yıkıyorlar? Tanrı kötülerini cezalandırmıyor mu?

— Tanrı her şeyin üstündedir, yavrum. Tanrı, ne yaptıklarını bilmeyenleri bağışlar.

Hangi din söyletiyor bu sözleri anneme? Babamın kitaplığındaki bütün kutsal kitaplardan yayılan inanç değil mi bu?

Annemin yüreği ne kadar enginse, babamın ruhu da o kadar engindi. Her ikisinin de benliklerinde sonsuz bir mekân ve bu kaynaktan tükenmemecesine sağlayabileceğim kadar umut vardı. Ne yaptıklarını bilmeyen bu insanlar karşısında kurban gibi durmamı gerektiren bu koşullara katlanmam için gerekli manevi gücü bugün orada buluyorum.

XVIII

A. A. gösterinin başka sahneler de içerdiğini unutmuş gibi görünüyor ve Parti'nin dine karşı mutlak ve kesin bir zafer kazandığı mesajını iletmekten başka amacı olmayan yavan sosyalist gerçekçi dramların ruhunu, hareketlerinde kusursuz bir şekilde yansıtan biricik hatip olmak istiyor. Yorulmak nedir bilmiyor, bir pavyondan başka bir pavyona gidiyor, sergilenen eserleri tanıtıyor, açıklıyor, yorumluyor... H. H., ikide bir saati ne bakıyor bir şey anlatmak istercesine, fakat A. A. neden sonra fark ediyor bunu. Sözü ancak o zaman bırakıyor Katoliklik pavyonu sorumlusu C. C.'ye.

A. A.'nın gitgide monotonlaşan sesinin etkisiyle tatlı bir uyuşukluk çöküyor üzerime, belleğimin mutluluk adalarında, annem, babam, babamın kitaplığı ve sahici kutsal kitaplar arasında gezinmeye devam ediyorum... Ama C. C.'nin konuşmasının çekiç darbelerini andırın sağırlaştırıcı ilk sözcükleri bu mutlu uyuşukluktan çekip çıkarıyor beni:

— Sayın müdürümüzün biraz önce dediği gibi, yanılmaz Partimizin yönetimindeki Stalinci devletimizde, ülkemizin dört bir yanında ve özellikle de Tanrıtanımazlık Müzesi kurulmasının gerekli görüldüğü kentimizde dinle mücadelede bize en çok sorun çıkaranlar Katolik din adamları ve inananlar oldu. Papazlar her zaman başkaldırdılar, fakat hep kötünden yana oldular. Tarih boyunca istilacıları, hatta imparatorları aldatmakta ne kadar becerikli olurlarsa olsunlar, şanlı Partimiz onların oyununa gelmedi...

C. C. kendi konuşmasıyla tamamen özdeşleşiyor. Katolik papazlardan söz edince öfkeli ya da alaycı bir edaya bürünen sesi, Parti'nin adı geçince güvenli ve kararlı bir tonda çıkıyor. Cümlelerini tonlandırırken, dile getirmek istediği fikirlere öylesine dramatik bir güç katıyor ki, uslamlamasının mantığı sanki kendiliğinden bir inandırıcılık kazanıyor.

İnandırıcılığın doruğa eriştiğinden emin olunca, söylediklerini desteklemek için fotoğraflara ve altyazılarına yöneliyor. Sonra, dile getirdiklerinin etkisini göstermesini bekliyor tekrar söze başlamadan önce.

— Faşizmin boyunduruğundan kurtulur kurtulmaz, yani 1945'den itibaren halk mahkemelerinin devrimci kararlarında tarihi adalet yerine getirildi. Şüphesiz, ilk hedef Katolik papazlar oldu. Fotoğraflarda onları İtalyan komutanların yanında fark etmiş olmalısınız. Ölüm cezasına çarptırılmış dört papazın durumunu da fark etmişsinizdir. İşledikleri suçları ispatlayan soruşturmanın belgeleri bu müzede korunmaktadır. Diğer papazlar ilk demokratik oylamamız sırasında yaptıkları propagandadan ötürü ömür boyu hapse mahkûm edildiler.

Birbiri ardı sıra savcı, yargıç ve cellat kimliğine bürünerek, daha ciddi bir sesle sürdürüyor konuşmasını:

— Dikkatinizi çekerim: Tüm ölüm cezalarının kesin deliller göz önünde tutularak verildiğini bilesiniz. Her birinin işlediği suçlar tam bir tarafsızlıkla değerlendirildi. Hepsi suçluydu. Halk mahkemeleri asla yanılmaz... Çok çarpıcı bir başka olguyu az daha unutuyordum: Papalık büyükelçisi memleketten sürüldü. Canını kurtardı böylece, ama ona eşlik eden iki piskopos kaçınmayı başaramadılar ve ele geçirilen diğer din adamlarıyla birlikte derhal kurşuna dizildiler...

C. C. bir an duruyor. Uzun bir tirattan sonraki normal bir duralama mı bu, yoksa idamlarla ilgili sözlerini sineye çekmemizi amaçlayan stratejik bir susuş mu?

Öksüz heykellerle ve en eski zamanlardan beri tapınaklarda işgal ettikleri doğal yerlerden getirilmiş ve inananların belleğinden çalınmış kutsal kalıntılarla dolu müzenin ana salonunun yarı karanlığında C. C.'nin yavan sözlerini dinlemekten duyduğumuz huzursuzluğu üzerimizden atamıyoruz.

Epeydir tek bir şey istiyoruz: Bu yeri terk etmek, bizi ezen üzücü duygudan kurtulmak, hem de bir an önce! Kaç papazın ve kaç inananın öldürüldüğünü öğrenmek için panolarda, belgelerin altında, sicillerde yer alan yazıları okumak durumunda bırakılmamız yetmezmiş gibi, işlenen suçun büyüklüğüne göre ses tonlarını değiştirmeleri, suç ne kadar büyükse seslerini de o kadar şiddetli çıkarmaları çok mu gerekliydi?

Sımsıkı kapatılmış perdelerin kıvrımları arasından ışık sızıyor. Yeri doldurulamaz H. H., C. C.'nin kurbanların fotoğraflarını göstererek söylediği sözlerin ardından tepkilerimizi, özellikle benim tepkilerimi izlemeye devam ediyor.

Diğer müze müdürü-rehberler O. O. ve I. I., dövüşmeye başlamadan önceringde ısınma temrini yapan boksörlere benziyorlar; vaktiyle dervişlerin kendilerini vecde getiren o yorucu dansa başlamadan önce yaptıkları gibi ayaklarının ucunda sıcıyorlar.

Panoları incelememiz için verilen kısa bir aradan sonra, şüphesiz, aklımızın başka yerde olduğunu fark eden C. C. daha az güvenli bir sesle konuşuyor:

— Nerede kalmıştım...

— İdam edilen papazlar listesinde – diye tamamlıyor, daima tetikte bekleyen H. H.

— Teşekkür ederim – diyor C. C. Evet, papalık büyük elçisinin tutuklanmasından ve bundan üç yıl sonra iki piskoposun idam edilmesinden sonra –panolara bakarken bunun böyle olduğunu gözlemlemiştinizdir– 1943 yılında görev yapan doksan üç papazdan sadece on üçü kaldı 1952 yılında, bunlar da rejime uyum sağladılar, bunun dışında yirmi beş Cizvit, elli iki Fransisken rahip ve iki yüz din adamı tasfiye edildi. Tüm dini kurumlar kapatıldı. İmanın zincirlerinden ve binlerce yıllık önyargılardan kurtulma yolunda ilerleyen Partimiz her alanda başarılı oluyordu.

Tanrıtanımazlık Müzesi yavaş yavaş karanlığa gömülüyor. C. C., konuştuğuça coşuyor, çocukluğumdaki dervişler gibi kendinden geçiyor adeta: Son dönemde öldürülenleri anlatırken coşkunluk doruk noktasına ulaşıyor. Söylediklerini onaylıyor muyum diye üzerime çevirdiği bakışlarını görmezlikten geliyorum.

İşkodra'nın eski katedraline ait bir vitray parçasının mavim-

si parlaklığından gözlerimi ayıramıyorum. Bu yerlerde inancın ışığını parçalamaktan başka bir işin yapılmadığını, bundan daha iyi, daha çarpıcı bir biçimde ifade eden bir görüntü olmaz. Bunu düşünmüş olsalardı, eski katedralin göz bebeği olan bu mavi cam parçasını, uzak tanrısal ışığın kaynağını tuzla buz ederlerdi.

Ortodoksluk pavyonunun rehberi O. O.'nun gür, talimli sesi uyandırıyor beni bu mavi vitray parçasının yitik ışığı hakkındaki hayallerimden. Ortodoks papazların, dindarların idamlarını uzun uzun anlatıyor: İhbarlar, tutuklamalar, idamlar... Konuşmasının C. C.'ninkinden hiçbir farkı yok. A. A. ve H. H., onu dikkatle dinliyorlar. O. O.'nun son sözleri belleğime kazınıyor:

— Ülkenin güney bölgesinde, tarihi ve sanatsal bir önemi olan kiliseler genellikle korundu ve kapılarına kilit vuruldu. Sadece birkaçında, oyuk gözlü azizlerin freskleri işaretlendi.

Gene kusasım geliyor. İslamiyet pavyonunun rehberi I. I.'yi de dinlemek zorundayız, ancak ondan sonra, rahatlayacağız ve müzeden çıkabileceğiz.

I. I. din adamlarından ve dindarlardan kurban gidenlere ilişkin diğer istatistikleri sıralıyor. Ülkedeki Müslümanlar büyük bir çoğunluk oluşturduğu için onun katkısı çok daha ilginç. İç karartıcı listesini okumayı bitirince, rahat bir nefes alabileceğimizi sanıyoruz. Ama o gene sürdürüyor konuşmasını:

— İslamiyet, ülkemizin kaderinde kök saldı. Yüzyıllar boyunca halkımız Roma ve Bizans gibi imparatorlukların saldırılarına katlanmak zorunda kaldı, ama hiçbiri bizim hayatımızda Osmanlı İmparatorluğu kadar yer etmedi. Müslümanlığı kabul ettirme girişimlerine rağmen, kendimizi sıyırdık bundan. İlk uygulamalar İskender Bey'in Osmanlı İmparatorluğu'na büyük direnişine kadar uzanıyor. O dönemde halk bölündü: Bir kısmı eski dinlerini bırakmaksızın Avrupa'ya gittiler; diğerleri Asya'ya yöneldiler. Böylece kimileri Hıristiyan, Katolik ya da Ortodoks olarak kaldılar, diğerleri Müslüman oldular. Din değiştirme uygulamasının ikincisi XVII. yüzyılda oldu. Ağır haraçlar altında ezilen çok sayıda Hıristiyan haç yerine hilali yeğledi. Yeniçeri olarak yetiştirilecek erkek çocukların toplanmasına dayanan kan haracı –*devşirme*– daha zalimceydi. Böylece tarih

bizi üç dine ayırdı. Ama bu çok uzun sürmedi. Bu halkı üç dinlilik felaketinden kurtarınayı başarabilen Partimiz İslamiyet'in hakkından gelme konusunda büyük güçlüklerle karşılaşmasına rağmen, bu konuda dünyada tektir... Osmanlı İmparatorluğu'nun dayattığı İslamiyet, Sünni idi. Daha sonra, sayın müdürümüz A. A.'nın daha önce sözünü etmiş olduğu Bektaşî tarikatı aracılığı ile Şiiler geldi. Bunlar Kuran'ı kısmen kabul ediyorlar, içki içiyorlar, Ramazan'da sadece üç gün oruç tutuyorlar: Bazı dervişler bu tarikata mensuptur. Savaş boyunca Bektaşiler saflarımızda mücadele ettiler, fakat sonradan başka yola saptılar. Devlet yönetiminde yer almak istiyorlardı. Parti'nin dediği oldu... Kiliselerin ve katedrallerin yanı sıra, onlarca cami yıkıldı ve camilerin taşları stadyumların ve spor tesislerinin altyapılarının inşaatında kullanıldı. Başkentteki büyük bir cami halk mitinglerine yönelik afişler ve propaganda malzemesi için antrepo olarak kullanıldı. Güney kentindeki bir camiye sirk binasına dönüştürüldü.

Alaycı bir gülümseme beliriyor yüzünde. Bizden de aynı tepkiyi bekliyor. Ama hiç kimse gülmek niyetinde değil. Hepimizin gözleri çıkış yerlerine çevriliyor. Tanrıtanımazlık Müzesi'nden ebeyen çıkamayacakmışız gibi bir duyguya kapılıyoruz.

Nihayet rehberler gidiyorlar. Kurtulduk işte! Müze'nin labirentinden bir çıkış yolu olsa gerek. Bu çıkış yolunu arıyoruz. Duvarlar kalın siyah perdelerle kaplanmış ve hiç kimse çıkış kapısının nerede olduğunu bilmiyor. Bunca konuşmadan sonra sessizlik bize bir nimet gibi geliyor. Fakat birdenbire gürültülü bir müzik başlıyor. *Enternasyonal*'den, Beethoven'in *Kahramanlık Senfonisi*'nden ve devrimci marşlardan oluşan karma bir müzik bu. Sonra müzik duruyor ve gök gürültüsünü andıran bir ses yükseliyor duvarlardan:

"Sayın ziyaretçiler, dünyada kendi türünde bir eşi daha bulunmayan ünlü Tanrıtanımazlık Müzemizin sırlarıyla tanıştınız. Şanlı Partimiz, kaderimizde iz bırakan üç başlı Tanrı'ya karşı açtığı büyük savaşı kazandı."

Ses duyulmaz oluyor. Müzik başlıyor gene. Devrimci marşlar. Sonunda perde kalkıyor, müzenin kapıları açılıyor. Gerçekten bir çıkış kapısı var. Eşiğe adımımı attığımda gökyüzüne bakıyorum.

XIX

Tanrıtanımazlık Mi'zesi'ni, bu inançsızlık tapınağını zorunlu ziyaretimin tek olumlu yanı, bazı süreçleri hem bilinçaltında hem de zihnimde işitilmedik boyutlarda çabuklaştırabilen, geçmişimle şimdiki hayatım arasında bir şok yaratabilen, ailemin unutulmuş mesajlarını kuvvetle gün ışığına çıkarabilen ve imkânsız *dönüş*'ün bilincine varmamı hızlandırabilen, anımsatıcı, olağanüstü bir güce kavuşmamdır.

Babam bütün bir halkın tanrıtanımazlığa mahkûm edildiği bir ülkede sürgün olarak yaşamak yerine, daha sakin bir sürgünlüğü yeğleyerek bizi kurtarmayı başarmıştı, oysa babamın bu sürgün sarmalının dışına çıkmış olan ben, bir yanılısamanın, sürgün ailelerin bu sürekli yanılısamalarından birinin, *dönüş* mümkündür yanılısamasının kaçınılmaz soruşturmasıyla karşı karşıyayım şimdi. Bağışlanamaz yanılıgılarımın cezasını çekeceğim ideolojik-dinsel bir mahkemenin huzuruna adeta zorla çıkarılıyorum işte. Göçmen oluşumdan ötürü, doğrudan doğruya sorumlu tutulduğum ailemin günahlarının yanı sıra kozmopolitliğim yargılanacak her şeyden önce.

Bu öldürücü seyahat boyunca, rehberlerin düzenledikleri bu trajikomik balede, beni gören ve kararsız adımlarla yaklaşmayı deneyen ana ya da baba tarafından akrabalarımı kim bilir kaç defa tanıdığım halde, bu yasak buluşmanın başlarına iş açmasından çok korktuklarını hissettiğim için, karar veremiyordum onlarla konuşmaya. Aşılmaz bir sınır –dev Balkan duvarı–

Tanrıtanımazlık Müzesi'nin hayalet gölgeleri gibi dokunulamaz bir sanal duvar dikiliyordu aramızda.

Bizi ayıran devingen, düşsel ama son derece sağlam duvarın öbür tarafındaki insanları, bir ayağı çukurda en yaşlıları bir deri bir kemik kalmış da olsa, yüz hatlarından tanıdım. İnceciktiler, en ufak bir jest yapmaksızın, mümkün olduğu kadar yakında durmak için ilerlediler, sonra ebediyen kayboldular kalabalıkta.

Bu halka aidim ben de, bu kararsız gölgelere, bir anda yaklaşmış sonra birden gözden kaybolan, eski tanrıların yerini alan yeni tanrıları tarafından uzaktan yönetilen bu hayaletlere aitim.

Ve bize, Tanrıtanımazlık Müzesi'nin tesadüfi ziyaretçilerine, özellikle bana, bu göçmene düşüyordu bu halkın hakikatini mümkün olduğu kadar uzaklara açıklamak.

Fakat nihayet özgürlüğüme kavuştuğumu, bu iç karartıcı yerden kesinlikle kurtulduğumu sandığım anda, diğerleri otele yönelirken, müdür A. A., kaçınılmaz H. H. ile birlikte, benimle konuşmaya geliyor.

Konuşmamızı duymasın diye, H. H.'den uzaklaşıyor A. A. Onun dinleme alanının dışında kaldığımızı bilmek, doğrusu ferahlatıyor beni.

— Yazılarınızı okudum!, diye fısıldıyor birdenbire.

Bildiğim nakarat bu. Ama, "hangilerini okudunuz, nerede okudunuz," diye sormaya kalkışmıyorum bu sefer. O kadar yorgunum ki, kendimi yeni söz yarışlarına, eski sistemin yeni tuzaklarına karşı koruyacak gücüm kalmadığı için, cevap vermekten kaçmıyorum. Buna rağmen, A. A. konuşmasını sürdürüyor:

— Sizinle tartışmaya değer. Çok okumuşsunuz, çok seyahat etmişsiniz, ne yazık ki sağlam ideolojik temellerden yoksunuz.

Gene ne istiyor benden, diyorum içimden, ama en ufak bir söz çıkmıyor ağızımdan. Davranışım ilgisini çektiği için, H. H. yeniden yaklaşıyor bize.

A. A. karşıdaki kahvede bir tek atmamızı öneriyor bana. Kabul ediyorum. H. H. diğerlerine yetişmek için hızlı adımlarla yürüyor. Kendisini atlatacak ya da susacak olsam, A. A.'nın başka yöntemlere başvuracağını biliyorum. Fakat diğerlerinden daha bilgili ve daha zeki olduğu görülüyor.

— Kozmopolitlikle ilgili yazılarınızı okudum, diyor, birçok defa üstü kapalı biçimde sorulmuş soruyu ilk defa açıkça soruyor ve bir cevap vermemi bekliyor.

Önce hiçbir yorumda bulunmuyorum. A. A. devam ediyor.

— Müzede seni gözlemladım. Çocukça davranıyorsun biraz, senin yaşındaki birinden beklenmeyecek bir şey bu. Hiçbir uyum yeteneğin yok. Bırak şu yanlış fikirlerini, özellikle kozmopolitliği. Aslında “kozmpolit çevrende” eksikliğini duyduğun şey, kendi anavatanına seyahat idi.

Böyle, birdenbire sen demesine şaşırdım. Konuşmasını sürdürüyor.

— Tanrıtanımazlık Müzemizin son hedefini diğerlerinden daha iyi anlamış olman gerek. Bu müzenin ülkemizde kurulmuş ve korunmuş olması bir tesadüf değil.

Nereye varmak istediği anlaşılıyor. Sanki talimat dışına çıkıyormuş gibi, bazen sevimli olabilen temkinli bir tarzda konuşuyor. Suskunluğumu devam ettiriyorum. A. A., biraz bekliyor, etrafına bakıyor –kahvede bizden başka kimse yok, rakı kadehleri önümüzde–, sonra bende kesinlikle bir tepkiye yol açmak umuduyla sürdürüyor konuşmayı:

— Bölünmüş ve kendini saklamayan düşmanlarla çevrilmiş küçük ülkemizin mutluluğu, Marksizm-Leninizmin ve günümüzde özellikle Stalinciliğin metinlerinin değişmez ve özgün bir şekilde yorumlanmasına ve günlük hayata bire bir uygulanmasına dayanmaktadır. Bu yolda din ilk engeli oluşturuyor. Marx dinin halkın afyonu olduğunu çok inandırıcı bir şekilde gösterdi. Halk için daha zararlı bir uyuşturucu ya da zehir olmadığı kesindir. Oysa halkımız yüksek dozda her türlü zehirle besleniyordu.

A. A.'nın tek amacı beni konuşturmak. Bu seyahat boyunca, bunca projektörün üzerime çevrildiğini ilk kez gördüğümde susmam, seyahatin sonuna kadar konuşmamam gerektiğini defalarca söylemiştim kendi kendime. Rehberlerin sağırlaştırıcı ve anlamsız seslerinin yankılandığı Stalinci söz düellosu alanında söyleyeceğim sözlerin her birinin geri tepeceğinden ve ruhuma bir hançer gibi saplanacağından emindim. Ama sözcükler sözcükleri davet ediyor.

A. A. "afyon"dan, dine karşı her zaman yöneltilmiş bu silah-tan, bu ağızlara sakız olmuş cümleden söz edince, tepki göstermemem mümkün değil:

— Marx'ın, 1848'de, yani gençliğinde kaleme almış olduğu Hegel'in "*Hukuk Felsefesi*"nin *Eleştirisi* adlı eserinde dinden söz ederken "halkın afyonu" deyimini kullandığı doğrudur. Ama, daha önce diğer Alman düşünürlerin, Kant'ın, Goethe'nin, Herder'in ya da Feuerbach'ın formüle etmiş olduğu şeye oranla, Marx fazladan ne eklemiştir? Aslında dinden afyon diye söz etmiş ilk kişi, Alman şair Heine'dir: "İstirap çeken insanlığın içki kadehine ruh için uyuşturucu birkaç damla afyon, sevgi, umut ve iman ilave eden dine şükürler olsun!" Heine'nin o ünlü cümlesinde dile getirdiği buydu işte. Marx, şairin temel kanıtını kopya etti sadece.

Cevabımın A. A.'yı şaşırttığı açıkça görülüyor. Ben konuşmaya başlayınca sözümü kesmek istedi, ama bu kadar uzun konuşmama yol açacak başka bir fırsat çıkacağından emin değildi.

Koca Marx, bir başkasının düşüncesini kopya etmiş ha! İmkânsız bu! Birden kahvenin kapısında H. H. beliriyor. Meraktan çatlıyor. A. A., oturmasını işaret ediyor ona ve konuşmasını sürdürüyor:

— Marx'la ya da Marx olmaksızın, ama kesinlikle Stalin'le ve şanlı Partimizin öncülüğünde, çıkmayı başaracağız ülkemizi kasıp kavuran bu din cehenneminden. Halkımızın hayatta kalması dinin kökünü kazıma politikamızla sıkı sıkıya bağlı. Balkanlar'da ve tüm dünyada tek başımıza kaldık. Herkes, istisnasız herkes bize karşı. Sebepsiz değil bu. Görevimizde, bütün dünyada son tanrıtanımaç ülke olmakta ayak dirememiz gerekiyor. Ruhları, halkın ruhunu bu üç dinden birer birer ya da topluca arındırmak zorundayız. Önderimizin başkanlığındaki Partimizin çok daha şanlı biçimde yeni zaferlere götürebileceği, arıtılmış, birleşmiş bir halkı ancak böyle oluşturabileceğiz.

A. A. öngörölmüş şemanın dışına çıkıyor. H. H. ona yaklaşıyor, kendisiyle kısacık konuşuyor ve sonra uzaklaşıyor. Benden bir yorum bekliyor A. A. Susuyorum, ama içimden "halkın ru-hundaki imanı yok ederek, ona Önder'in tanrı olduğu yeni bir din aşılamaya uğraşıyorsunuz" diyorum.

A. A., ille tepkimi bekliyor. Kahvede yalnızız. H. H. dışarı çıktı. Tüm cesaretimi toplayarak yeniden başlıyorum söze:

— Tanrıtanımazlığı, komünizme hizmet eden bir devlet dini yaptınız. İnananların ruhlarını kurtarmak için! Oysa yüzyılı aşkın bir zamandan beri insanlar, üç ayrı dinden olmalarına rağmen, tam bir uyum içinde yaşıyorlardı.

Haddimi aştım. A. A., birdenbire fırlıyor yerinden. H. H. çıkıyor. Kim çağırdı onu? A. A. tekrar oturuyor, H. H.'ye bize katılmasını işaret ediyor. Ve hiçbir şey olmamış gibi sürdürüyor konuşmasını:

— Komünizm, çağımızda kendini kabul ettirdi ve gelecekte de hüküm sürmeye devam edecektir, bunu kesinlikle aklınıza koymanız gerekir. İnsanlık komünizmden vazgeçemez. Nasıl ki tanrıtanımazlık komünizmden vazgeçemezse, komünizm de tanrıtanımazlıktan vazgeçemez. Önderimiz çok iyi anladığı bu diyalektik hakikati ülkemize uygulayabildi. Dünya tarihinin seyrine ayak uyduruyoruz. Tüm dünya bize, Tanrıtanımazlık Müzemize, geleceğimize karşı çıksa bile biz galip geleceğiz.

A. A. Tanrıtanımazlık Müzesi'nde yaptığı gibi, "gelecek" sözcüğünü bastıra bastıra söylüyor. Hayatının eserinden söz edermişçesine tuntuşarak sözler sıralamaya başlıyor yeniden. Ağır bir sessizlik çöküyor. Garson rakı dolu başka kadehler getiriyor. H. H.'ye de veriyor. A. A.'nın çok şaşırmasına aldırmaksızın devam ediyorum konuşmaya:

— Marx ve Engels geçen yüzyılın saygın filozofları idi. Marksizm, Lenin'in ve sonra iktidarı ele geçirmek için, onu militan bir ideolojiye dönüştüren Stalin'in atıfta bulunduğu felsefi akımlardan biri olarak sayılabilir. Bildiğim kadarıyla felsefi düşünce Marx'dan sonra da devam etti.

— Revizyonizm dile geldi sizin sözleriniz aracılığıyla – diye kestirip atıyor A. A., şaşkın şaşkın bakan H. H.'ye dönerek.

Çok mu ileri gittim acaba?

— Nasıl nitelerseniz niteleyin, ister revizyonizm deyin, ister başka bir şey, harekete geçirici yüce fikirlerin, düşünen Avrupa'dan Balkanlar'a kadar ulaşması çok zaman alır, A. A. yoldaş, diye yanıtlıyorum birden cesaretlelenerek, fakat başıma Merkez'in rehberlerini seferber etmekte gecikmeyecek bir sürü dert açacağımı bile bile.

— Burjuva kozmopolitizmine batıyorsunuz, mahvolmuşsunuz. Marx'dan sonra devrimci bilinçlenmenin tamamlanması uğruna, uygarlık alanında kesin bir ilerleme sağlamış olduğu için insanlığın minnettarlık duyacağı önemli filozoflar yetiştiğini gördünüz mü? Başka hiç kimse, Marx kadar devrimci bir dünya görüşüne sahip olmadı. Marksizm bütün bir insanlığı dönüşüme uğratmadı mı? Marx'dan bu yana, insanlığın minnet duyacağı bir tek düşünür adı söyleyin.

— Freud örneğin, diye başlıyorum; ama A. A. hemen sözü mü keserek ok gibi fırlıyor:

— Tam bir yozlaşmışlık, su katılmamış revizyonist, diyor.

Konuşma A. A.'nın öngördüğü çerçevenin dışına taşıyor. Aynı anda H. H. yerinden kalkıp, dışarı çıkıyor, sonra hemen dönüyor. Kahvede gene baş başa kalınca, A. A., belli bir anda bana sen diye hitap etmeye başlıyor tekrar. H. H.'nin yanında ya da o yokken, son derece bilinçli yapıyor bunu. Sır söylemiş gibi konuşuyor:

— Toparla kendini biraz, zavallı dostum! Dik başlılığın hayatına mal olur! Böyle devam edersen, hapı yutarsın. Farkında değil misin hiçbir şeyin? Herkesi harekete geçirdin!

— Farkındayım –diyorum– ama uzun zamandır artık hiç kimsenin inanmadığı fikirlere nasıl evet denir? İnsan inançlarından vazgeçerse, onlar uğruna mücadele etmezse, hayatta ne kalır geriye?

— Yakınların kalır: Seninkiler, akrabaların.

A. A.'nın neyi kastettiği belli. Bir kendini koyuverme anında başkalarıyla ilişkilerinde, en azından durumunun elverdiği kadarıyla esnek olabiliyor A. A. Ne H. H., ne de diğer rehberler ve seyahatim boyunca karşıma çıkan adsız görevliler onun gibi davrandı. Bununla birlikte, A. A., Önder'in boş fikirlerinin güdümünde ve pasif bir çevrenin dışına çıkamıyor.

Her şeye rağmen, çıkış yolu olmayan bir labirent gibi üze-rime kapanan tuzağın yeni boyutlarının bilincine daha iyi varıyorum. Işkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nin müdürü A. A., beni boş umutlarla oyalamakla birlikte, içinde bulunduğum çıkmaz konusunda uyardı.

XX

A. A.'nın sözleri gizemli mesajlarla ve her türden imalarla dolu. Kahveden çıkarken anlamları bana çok daha belirsiz görünüyor sözlerinin. Balkan labirentimin sfenksi o. Kâh sınırın bu yakasındaki ailemin henüz hayatta olan, bilinen ya da bilinmeyen fertleri karışıyor sözlerine, kâh benim iflah olmaz revizyonizmimi kınıyor ya da çaresiz bir durumda olduğumu hatırlatıyor. Her şey içinden çıkılmaz bir örümcek ağına takılmış görünüyor. Ne olursa olsun, iyi bir sonuç vermesi imkânsız bu yorucu konuşmadan sonra kahveden ayrılmamıza çok memnunuz. H. H. hâlâ orada; görünen ve görünmeyen yardımcılarının ve figüranlarla yönetmenlerin arasında. Kahveden çıkar çıkmaz, A. A., fikirlerindeki ideolojik tutarsızlığa rağmen, bilgili ve son derece kültürlü biriyle tartışmış olmaktan pek hoşnut kaldığını söylüyor bana. Tartışmayı aynı akşam sürdürmemizi öneriyor. Kabul ediyorum ister istemez.

Şu anda daha derin bir tuzağa mı düşmek üzereyim, yoksa bir çıkış yolu mu belirliyor, açık seçik göremiyorum. İki beladan en az zararlı olanını seçtiğimi sanıyorum. Zoraki bir propaganda dopingi içeren yeni bir sosyalist gerçekçi piyes yerine, A. A. ile konuşmaya devam etmeyi yeğliyorum! Şimdiye kadar olup bitenlerden sonra, A. A.'nın Merkez'le işbirliği içindeki H. H. tarafından sınırlandırılmış bir çevreden kurtulabileceğini sanmak hiç şüphe yok ki safdillik olur; bununla birlikte Tanrıtanımazlık Müzesi müdürünün Parti içinde ve Önder'in nezdinde daha

önemli bir konumu olduğu bir gerçek; bu yüzden benimle biraz farklı bir ilişki kurmak istiyormuş umuduna kapılıyorum için için.

Yorgunluktan adımlarımı sürüyerek varıyorum otele. Meslektaşlarım ağızlarını şapırdatarak yemek yiyorlar. Acık-mamışım. Asansör çalışmadığı için merdivenlerden çıkıyorum odama.

Tanrıtanımazlık Müzesi'nden çıkmış olmak ferahlatıyor beni, ama çok yorgunum; A. A. ile tartışma, H. H.'nin tehditkâr bakışları, bütün bunlar şimdi başka bir dünyaya aitmiş gibi görünüyor bana. Nihayet biraz uyumayı denemek geliyor içimden. Bir an bile olsa dinlendir beni Tanrım diyorum. Kendimi toparlamam için sadece birkaç dakika bile yeter. Çünkü şimdi yeni tehditlere ve kışkırtmalara katlanmam gerekeceğini biliyorum.

Uyandığım da, uyumuş olduğumdan tamamen emin değilim. Restorana iniyorum. Hiçbir tanıdık yüz görmüyorum orada. Buna karşılık, bilmediğim bir çift göz sürekli izliyor beni. H. H. çıkageliyor. Kaçınılmaz bir şeydi bu. Beni selamlamıyor bile, gözdağı verir gibi bakıyor sadece. Onun belirlediği "şema"nın dışına çıkıyorum yeniden. Nereye gidersem gideyim, onunla karşılaşacağım. Merkez'le doğrudan iletişim kurarak seyahatimin iplerini elinde tutan o değil mi? .

Parti içindeki gücü ve din sorunu konusunda Önder'le ilişkileri ne olursa olsun, A. A., her şeye rağmen, ikinci derecede bir rol oynuyor.

Nihayet A. A. da geliyor. H. H.'yi bir kenara çekiyor. Çaktırmadan birtakım pusulalar veriyorlar birbirlerine, usul usul konuşuyorlar. Neden söz ettiklerini tahmin ediyorum. H. H., heyetin diğer üyeleriyle birlikte olmak zorunda piyes boyunca. Fakat verilen talimata göre A. A.'nın ve benim yanımdan ayrılmaması isteniyor. Karar veremiyor yani. Sonunda bizimle birlikte olmanın bir yolunu bulacak.

Otelden ayrılıyor. A. A. Tanrıtanımazlık Müzesi'ndeki bürosuna gitmemizi öneriyor. Reddediyorum. O lanet olası yere bir daha adımımı atmak istemiyorum. Kabul etmeyişi me hiç şaşırılmamış olan A. A. başka bir çare buluyor: Bir başka kahveye gidelim, diyor. Kabul ediyorum.

Bu kahvede yalnızız. Garson bizi coşkuyla karşılayarak iki bardak rakı getiriyor.

— Müessesemizin ikramı – diyor.

A. A., yiyecek bir şeyler de ısmarlıyor, ardından rakılar tazeleniyor.

Durum sarpa saracak diyorum içimden.

A. A. doğrudan doğruya tanrıtanımazlık konusuna giriyor. Bir önceki tartışmamızda kendisini uğraştırmış olan sorunları, kozmopolitliği, Marksizmi, Freudculuğu geçici olarak bir yana bırakıyor; bu sabahtan beri okuyabildiği, gözden geçirebildiği, eksik bilgilerini tamamlayabildiği konular bunlar.

Dolayısıyla, “ana konuya” giriyor hemen:

— Yerine Parti’nin tanrısını koymak için halkın ruhundaki doğal Tanrı’yı öldürmüş olduğumuzu söylemişsiniz bana bu sabah, bu sözlerinin ilgimi çektiğini itiraf etmeliyim.

— Evet aynen öyle söyledim. Sizin dayattığınız tanrı tek bir dinin, tek bir ideolojinin tanrısıdır. Yani sizin amacınız halkımızın üç dinli kaderinin yerine yeni tür bir peygamberlik ikame etmektir.

Konuşmanın aynı minval üzere devam ettiğini görmek A. A.’yı şaşırtıyor, oysa bir önceki buluşmamızdan burnumun dikine gitmeyecek kadar ders almış olmamı bekliyordu. Ama sonuçları ne olursa olsun, düşündüklerimden vazgeçemem.

H. H., sanki öylesine gelmiş gibi giriyor kahveye. Bizi başıyla selamlayıp bir başka masaya oturuyor. Birkaç saniye sonra bilinmedik dört kişi daha geliyor ve bitişik masaya sıralanıyorlar. Önceden programlanmış olsa da, olmasa da oradalar işte. A. A.’nın ses tonunu değiştirdiğini hissediyorum, cevabı gecikiyor.

— Çok çabuk karar veriyorsunuz. Tarih boyunca halkın özdeşleştiği üç dinin, aslında diğer halklarla karışma tehlikesine, asimilasyona, tarih sahnesinden kaybolmaya açılan üç kapı olduğunu unutmayınız.

Bunu söylerken A. A. diğer “müşteriler”den gözlerini ayırmaksızın, küçümseyerek bakıyor bana. Yürürlükteki Stalinci tavırlara uygun olarak, kendi görüşünün kesin olduğunu ima etmek istiyor. Daha da ileri gidiyorum.

— Bununla birlikte, halk birçok imparatorluğun asimile edici egemenliği boyunca bu üç dinle birlikte yaşamayı başardı. Ahaliyi kendi aralarında ve yabancılarla birbirine bağlayan hoş-görü köprülerinin kurulmasını sağlıyordu bu üç din.

— Diğer halklara, özellikle kardeş halklarımıza doğru açılmayı ancak Parti başarabildi. Onlar da sonradan konformizme saplanmak tehlikesini göze almak pahasına bile olsa, dinden kurtulmak gerektiğini anlamışlardı! diyor A. A., standart yanıt-tan uzaklaşarak ve başını sallaya sallaya boyuna notlarını göz-den geçiren H. H.'ye bakarak.

Bitişik masadaki dört kişi, garson kendilerine içki getirdiğinden beri daha çok gürültü yapıyorlar.

— Ülkenin sınırlarını kapattınız! Bizi böldünüz! Tapınakları duvarlarla ördünüz. Yıktınız onları! İnananları birbirlerine düşürdünüz, papazları tutukladınız! Her yerde koruganlar inşa ettiniz!

— Susunuz, susunuz, diye gürlüyor A. A., sözümü keserek ve diğerlerine bakarak. Ancak bir şeytan böyle konuşabilir!, ve birden sesini alçaltıyor, nerede bulunduğunu anlamadın mı hâlâ?

A. A. soğukkanlılığını bir kez daha yitirdi. Susuyor. Bitişik masadakilerde bir kıpırdanma başlıyor. Konuşmalarını daha açık seçik duyabiliyoruz şimdi. Arada bir benim adım ve sınırın iki yakasındaki akrabalarımın adları geçiyor konuşmalarında. İmaları, tehditleri, iğneli sözleri duyuyorum. Tuzak tekrar üzerine kapanıyor, bu defa başka oyuncular var sahnede. Olduğu gibi davranan sadece H. H. Bitişik masadakilerin dikkatimi çekmeye çalıştıkları, beni bekleyen tehlikeleri, olabildiğince duyurmak istedikleri belli. Davranışım benim için, ailem için ne gibi sonuçlar doğuracak? A. A. bile, sonucu kestirilemeyen bu aşağılık komedide kendini rahat hissetmiyor. H. H. durmadan başını sallıyor. Kendi kontrolünden çıkan ve şimdi yoluna koymak zorunda kalacağı bir oyunda A. A.'nın kişisel davranışları şüphesiz H. H.'nin canını sıkıyordu. Artık uzun süre devam ettiremeyecekti A. A. Merkez her şeyi gözlüyor ve yeni verilere ihtiyacı var. Bana gelince, soğukkanlı olamıyorum artık. A. A. beni yanıtlamakta gecikmedi:

— Hain papazları tutuklamamış ve tapınakları kapatmamış olsaydık, hapyı yutan biz olacaktık! Parti hepimizi kurtardı ve yüce Stalin'in din karşıtı görüşlerine bağlılık...

— A. A. Yoldaş, Rus Devrimi'nin bile dinsel kökenleri olduğunu unutmayınız...

— Mümkün değil, olamaz böyle bir şey! diye atılıyor sözü mü keserek.

— Öyle bir mümkündür ki!

— İddia ettiğiniz şeyin kanıtları yok elinizde, olamaz da, diyor şiddetle ve kesin bir dille, kahvedekilerin hepsi duysun diye.

Bitişik masadaki dört kişi başlarını sallıyorlar, gizli bir anlaşma içinde olduklarını gösteriyor bu. Şimdi hepsi bekliyor ne diyeceğimi. Devam ediyorum.

— Komünizmin son hedefi dinin yerine geçmektir. Apokalipt'e, kutsal kitaplarda dile getirilen, dünyanın ve tarihin sonu görüşüne dayanması tesadüf değildir. Yeni bir Tanrı, yeni bir cennet, yeni bir yeryüzü keşfetmek gerekiyordu. Tanrı'nın ülkesi bu dünyada gerçekleşecekti... Ve de cennet yeryüzünde var olmakta devam edecekti...

— Elbette!, diyor A. A., kendinden geçercesine.

— H. H. öfkeyle bakıyor ona. Hemen toparlıyor kendini ve daha sakin bir sesle düzeltiyor:

— Elbette, azılı antikomünistler böyle düşünüyordu.

Görevli dört figüran susuyorlar ve sözlerimi tamamlamamı bekliyorlar. Fazla bekletmiyorum onları.

— Böylece, Tanrı'nın isteği yerine getirildi... Yeryüzünde yeni bir krallık kuruluyordu böylece. Bunu yeni insan gerçekleştirebilirdi ancak. Mesih-insan. Aynı zamanda yeni yasalar uydurmak, eski ütopyaları reddetmek gerekiyordu. Devrime başvurmak ya da onu icat etmek gerekiyordu.

— Devrim bir icat değildir. Kendi kendini zorunlu kılmıştır. Bütün hor görülmüşlerin, dışlanmışların, yoksulların umutlarını devrim birleştirdi, yeni bir hayat verdi onlara, Marx geleceğe doğru bir yol açtı onlara, çünkü hakikatin ta kendisiydi Marx'ın düşüncesi. Ama bu uğurda dine başvurmaya hiç ihtiyacı yoktu onun.

Açıkçası, A. A. tartışmayı bir başka alana kaydırmaya çalışıyor. Kabul ediyorum:

— Marksizm, yeni bir doktrin olarak insanın mevcut dünyayı değiştirmeyi amaçlayan sonsuz dinsel içgüdülerinden kaynaklanıyor.

— Marksizmin dünyayı değiştirmek istediği doğrudur. Fakat ne diye dinden kaynaklanacakmış, bunu anlamıyorum.

Tartışma daha sakin bir havaya bürünüyor. H. H. sabırsızlanıyor, ama sözümüzü kesmek gibi bir niyeti yok. Sınırlı sınırlı saatine bakıyor ve dışarı çıkıyor.

H. H.'nin kahveden çıktığını gören bitişik masadakiler tekrar kendi aralarında konuşmaya başlıyorlar. Nihayet A. A. bana bir şans tanıyor konuşayım diye:

— Sorunuzu yanıtlamak için kıyamete ve kutsal kitaplara dönelim. Marx'ın sözünü ettiği devrim genellikle kıyamete kadar uzanır. Fakat diyalektik materyalizmle desteklenen, tanrısal müdahaleyi reddeden devrim yeni bir Tanrı fikri, çıkış yolu fikri, kurtuluş fikri telkin eder. Marx, Engels, Lenin ve nihayet Stalin, bu yeni Tanrı fikrini ele alırlar bir kere daha.

— Din ve Marksizm konusundaki akıl yürütmelerinizde çok ileri gidiyorsunuz. İnsanın tarihteki rolünü unuttunuz mu?

— Haklısınız; insanın, proleterin, komünistin rolünü umursamamak söz konusu olamaz. Devrimin hemen öncesinde, yeni insanın esaret zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi yoktu. Bunun içindir ki devrim kıyamette bile bir çıkış yolu aramaya hazırды.

— İşte dönüp dolaşp kıyametinize geldiniz gene. Yani Marksizmin de diğerleri gibi dinsel bir doktrin olduğunu mu söylemek istiyorsunuz – diye bağırды birden.

Açıklamam gerektiğini hissediyorum:

— İncil, Kuran ve Zebur'daki kehanetlere göre, kıyamette büyük dönüşümlerin görüleceği bir dönemin yaşanacağı, her şeyin altüst olacağı ve "sondakilerin başa, baştakilerin sona geleceği" yazılıdır.

— Komünizm ile bu din hikâyeleri arasında ne gibi bir ilişki olabilir?

— Kör olmak gerekir bu ilişkiyi görmemek için! Dünyanın

bütün ülkelerinde komünistlerin devrimi yüceltmek için söyledikleri *Enternasyonal* de aynı dinsel sözlerle son bulmuyor mu: "Doğacak yeni dünyada, önceden hiçbir şey olmayan artık her şey olacak."

A. A. kınayarak bakıyor bana ve:

— Çok ileri gidiyorsunuz! – diyor yüksek sesle. Sonra fısıldar gibi konuşuyor. Zavallı dostum, biliyor musun ki, bu tür sözlerden, hatta bundan daha az zararlı sözlerden dolayı insan hayatını kaybedebilir? Ve bu yüzden çok kişinin hayatını kaybettiğini biliyor musun? Bu suç dolu düşüncelerini Parti'nin ideologları, hatta en hoşgörülü olanlarının önünde açıklamış olsaydın, hiç kimse seni kurtaramazdı. Ben başka yapıda bir insanım; din konusunda okuyorum, düşünüyorum, bütün hakikatlere erişmem mümkün değil ve benden daha üstün biri var. Ama uyarıyorum seni: Sağ salim kurtulmak istiyorsan, demin bana söylediklerini bu ülkede bulunduğun sürece tekrarlamayı düşünme. Doğrusu sana acıyorum biraz...

Bana sen demeyi sürdürmekle birlikte, bu son sözleri çok alçak sesle, neredeyse duyulmayacak bir sesle söylüyor.

A. A. bana acıyacak mı? Balkanlar'daki bu trajik mekânda, din ile ideolojinin, kabile üyeliğiyle ile yurttaşlığın, kader ile rasyonelliğin iç içe olduğu, dünyada benzeri bulunmayan bu karmaşık ülkede, kim düşünür bir başkasına acımayı?

A. A.'nın bocaladığını sezinliyorum: Bir yandan diyalogu sürdürmeyi arzu ediyor, öbür yandan köşeye sıkıştırılmış durumda; H. H.'den çekiniyor, kışkırtmalarında çok daha ileri gitmekten ve her şeyi berbat etmekten korkuyor. Gene de sürdürüyor konuşmasını:

— Komünizme ağır bir suçlamada bulundunuz. Onun yaratıcılarının dini yağmaladıklarını ileri sürüyorsunuz ve sloganlarının dinsel mesajlar içerdiğini söylüyorsunuz.

Aklımdan geçeni sezinliyorum. Kendisine, Parti'ye ve bana ilişkin son bir açıklama yapmak üzere. Fakat bu defa konuşmayı sürdürmek isteyen benim.

— Ekim Devrimi'nizin bayraklarında, Parti'nin bayraklarında ve sloganlarınızda bile, kutsal kitaba, İncil'e, Kuran'a ilişkin imalar açıkça görülüyor. Şüphesiz bu sloganlarda Tanrı adı

geçmiyor, ama bunlar Tanrı'ya dönüşen bir insan adına kaleme alınmış.

A. A., gene kınayarak bakıyor bana, onun o zamana kadarki en tehditkâr bakışı bu. Kapıyı kolluyor. Biraz önce içeri giren H. H.'yi arıyor gözleri. Kararlaştırılmış hareket tarzından bu derece ayrılacağını sanmıyordu. Din ile komünizm arasındaki ilişkinin tartışıldığı bu konuşmada elde edebileceğini sandığından daha fazlasını kaybetmek üzere olduğunu anlıyor. Durumun onun kontrolünden çıktığı görülüyor.

Cevabını beklemezsiniz devam ediyorum:

— A. A. yoldaş, böylece, komünizm tarihe sadece yeni bir siyasal sistem, yeni bir sosyal düzen olarak değil, fakat aynı zamanda diğer bütün inançların kökünü kazıyan yeni bir din olarak da girdi.

— Gene çizmeden yukarı çıkıyorsunuz. Bize göre, çok ileri gidiyorsunuz. Bu anlattıklarınız bizi ilgilendirmiyor – diyor birden düşünceli bir halle. Şüphayle karışık bir onaylama da var sözlerinde.

— Dinin yerini komünizm alacaktır gibi gerici ve yanlış bir fikri savunan tarihi kişiler olarak, bal gibi ilgilendiriyor sizleri!

A. A. hiç cevap vermiyor, kışkırtmaya kalkışmıyor. Her zamanki ifade beliriyor H. H.'nin yüzünde. Bitişik masadakiler sakın görünüyorlar. Hiç kimsenin kendi isteği ile katılmış olmadığı bu tartışmanın sonunu bekliyor herkes.

Konuşmaya yeni bir yön vermeye çalışıyorum:

— Dostoyevski'nin romanlarını okudunuz mu? Rusların koyu dindarlığından söz edildiği kadar tanrıtanımazlıktan da söz edilir bu romanlarda.

— Stalinci tanrıtanımazlığı destekleyen ilerici Rus yazarlarının birçoğunu okudum. Ama Dostoyevski okumadım. Taraftarları bile reddediyorlar onu. İtibarının iade edilmesi için uğraşanlar da var. Fakat bizim için, her zamanki Dostoyevski'dir o: Bir gericidir, revizyonizmin babasıdır. Peki ne diyor sizin Dostoyevski'niz?

— Dostoyevski'nin kendisi değil, ama *Ecinniler*'in Piyotr Verhovenski'si şöyle diyor: "Buraya, eskisinin yerini alacak yeni bir din geliyor, dostum. Bunun içindir ki askerler görüyorum, birçok asker görüyorum..."

— Ne ilgisi var bunun bizimle? Askerler mi görüyorsunuz ülkemizde?

— Askerler görmüyorum, ama her yeri koruganların kapladığını görüyorum.

— Size ne koruganlardan: Bomboş duruyorlar işte! Halkımız, kendini koruması gerekirse hemen devreye sokabilir bunları. Bizimle Dostoyevski'nin sözünü ettiği dini görüşler ve tanrıtanımazlık arasında ne gibi bir ilişki olduğunu söylemediğiniz bir gerçek.

Tanrıtanımazlık Müzesi müdürü rolüne dönünce, A. A. eskisi gibi olmaktan çıkıyor. Dünyanın tek ve biricik din aleyhtarı kurumunun yöneticisi olarak görüyor kendini ve Dostoyevski'nin tanrıtanımazlık konusundaki fikirlerini kabul etmeye, hele ülkedeki mevcut düzenin dayandığı ideolojik görüşleri sorgulamaya yanaşmıyor.

Belleğimin kapısı bir kere daha açılıyor, kutsal kitaplar ile din aleyhtarı Marksist incelemelerinin yan yana durduğu babamın kitaplığını görüyorum. Mavi ciltli Sırpça baskısından okuduğu Dostoyevski'nin bazı kitaplarının babamı çok etkilemiş olduğunu hatırlıyorum. *Karamazov Kardeşleri* ve *Ecinniler*'i okuduktan sonradır ki kitaplığının kutsal kitapları içeren bölümünü yeniden düzenlemeye kalkışmıştı.

A. A.'nın tanrıtanımazlık hakkındaki bilgilerini, Parti'nin halk kitlelerine uygulanmasını öngördüğü şemaların dışına çıkarak geliştirmeye uğraştığı hissediliyor. Dünyada bir eşi daha bulunmayan Tanrıtanımazlık Müzesi'nin müdürü olarak tanrıtanımaz ideoloji piramidinin doruğunda bulunmasına rağmen, fikirlerini denetlemekle görevli gizli sansürcüler var çevresinde. Fakat Dostoyevski'nin kahramanlarının tanrıtanımazlığını öğrenmeye can atıyor, çünkü hem Rusya'da, hem de kendi ülkesinde tanrıtanımazlığın doğuşuna ilgi duyuyor. Sözlerimin gerisini ilgiyle beklediği görülüyor:

— Rusya'da din duygusunun ve tanrıtanımazlığın zengin bir tarihi var, A. A. yoldaş. Din düşüncesi, Ekim Devrimi'ndeki görüşlere karıştı tuhaf bir şekilde. Yüzyılımızın başlangıcında Dostoyevski bu hakikati romanlarında işlemiş ve böylece onu çok daha belirginleştirmişti. Gerçekte, dinin kendisi Rus Devrimi'nin odak noktasıydı. Raskolnikov'dan İvan Karamazov'a kadar,

Dostoyevski romanlarının başlıca kahramanları Tanrı'ya gönül vermiş siyasi ve dindar büyük asilerdi, ama aynı zamanda çılgın birer tanrıtanımazdılar. Evet, Tanrı'ya gönül vermiş olmakla birlikte onu var güçleriyle inkâr ediyorlardı.

— Nasıl olur da bir tanrıtanımaz hem Tanrı'nın varlığını inkâr edebilir, hem de onun uğrunda mücadele edebilir?

— Dostoyevski'nin romanlarını okumak gerekir: Bu romanların her biri kendi cevabını sunar. Bütün bu tanrıtanımazlar, bu nihilistler, bu asiler, bu lanetliler son derece duyarlıdırlar ve yürekleri iyilik doludur. Fakat evrensel kötülükten dolayı, hor görüldüklerini, dışlandıklarını hissederler benliklerinin derinliklerinde. Acıya, acımasızlığa, insanlığın sonsuz ıstırabına karşı isyan ederler. İstirap çeken insanlığa yeterince merhametli olmadığı için Tanrı'yı inkâr ederler. İvan Karamazov Tanrı'ya karşı çıkarken şöyle der: "Bu demek değildir ki Tanrı'yı inkâr ediyorum, fakat sadece biletimi iade ediyorum ona."

— Ne bileti?

— Cennete giriş bileti! Yeryüzünde kötülük devam ettiği için "iade ediyor biletini".

— Boş laflar, edebi fanteziler, saçma sapan şeyler bütün bunlar! Odönemde Rusya'nın durumubambaşkaydı. Tanrıtanımazlık Ekim Devrimi'nden sonra kök saldı.

— Dostoyevski Ekim Devrimi'nden önceki Rus sosyalizmi çevresinde yer alır. Onun kahramanları Tanrı ile büyük çatışmalardan doğarlar. O dönem, devrim öncesi tanrıtanımazlık dönemiymiş. Bu anlayışa göre, Tanrı yoksa, insanın kendisi Tanrı'dır ve bundan dolayı, kötülükten ve ıstıraptan arınmış bir cenneti yeryüzünde yaratacak olan odur.

A. A., sözlerimi ilk defa dikkatle, sükûnetle, düşünceli bir halde dinliyor. Bana tanıklar önünde sonuna kadar konuşma fırsatı verirse, sapkınlığın devingen kumlarında gitgide derine batacağımı çok iyi biliyor.

Bitişik masadaki provokatörler bu karşılıklı konuşmanın anlamını kavrayabilselerdi, durum elbette bambaşka olurdu. Fakat kendilerine verilen talimat dışında bir şeye akılları ermiyor. Beklenmedik bir şey oluyor: A. A. daha direkt bir tarzda katılıyor konuşmaya:

— Rusya’da bir tür tanrıtanımazlığın yayılmış olduğu söylenebilir. Bunun böyle olduğunu Tanrıtanımazlık Müzemizde fark edebildiniz sanırım. Bununla birlikte, Rus sosyalistleri tanrıtanımazlığı Fransız Devrimi’nden devralmışlardır.

— Lenin’in, Rusya’ya uygulamak için Fransız Devrimi örneğinden yararlandığı doğrudur. Ama din çok daha çetin bir sorundur. Din konusunda dışardan getirilen bir şeyi aşmak ya da dayatmak çok güçtü. Buna karşılık, Dostoyevski Rus ruhunun derinliklerine inmiş kişidir. Lenin, Dostoyevski’ye tahammül edemiyordu. *Ecinniler*’de ruhun kurtuluşunun, evrime mutlak saygı duymaktan geçeceğini savunan Kirilov karakterinden özellikle rahatsız oluyordu. Kirilov, en sonunda, kurmuş olduğu sistemin dayandığı fikrin yanlış olduğunu fark edince, gerçeği kabul eder: bütün sistemi, iskambil kâğıtlarından yapılmış bir şato gibi yıkılır. Lenin, hayatının sonuna doğru Kirilov’unkine benzer bir hayal kırıklığına uğradı. O da bir yerde yanılıyordu ve sisteminin hemen yıkılacağından korkuyordu... Stalin bunu anlamadı...

— Yetti artık bu Dostoyevski’niz! Tanrıtanımazlığın birçok modeli vardır: Batı modeli, Doğu modeli. İki arasında birbiriy-le bağdaşamaz farklılıklar mevcuttur.

A. A. ilk defa yapıcı bir tarzda konuşuyor. H. H.’ye gelince, durmadan saatine bakıyor. Bitişik masadaki dört kişi sıkıldıklarını belli ediyorlar; hiçbir şey anlamıyorlar bu konuşmadan.

— Tanrı yoktur diyen batılı tanrıtanımaz ıstırap çekmiyor. Tanrı var olmadığına göre üzölmek, ona karşı ve kendine karşı mücadele etmek neye yarar. Batılı tanrıtanımazın davranışı rasyoneldir...

A. A. dikkatle dinliyor beni. Başlıyorum sıralamaya.

— Rus tanrıtanımaz boşuna inkâr eder Tanrı’yı, için için ona inanmaktadır. Hatta kimin daha güçlü olduğunu ispatlamak amacıyla onu düelloya davet eder. Bundan dolayıdır ki, Tanrı ile bir iç mücadelenin sonucu olan Dostoyevski romanlarında tanrıtanımazlar kutsal simgelere, kiliselere, ikonalara, fresklere saldırırlar.

— Anlıyorum şimdi sözü nereye getirmek istediğini – diyor A. A., yüzüme sertçe bakarak. Sonra sanki harekete geçmek için

sadece onun işaretini bekleyen bir mekanizmayı çalıştırmak istiyormuşçasına, H. H.'ye ve bitişik masadaki dört figürana doğru dönerek- aslında, Tanrıtanımazlık Müzemizin ve devrimimizin anlamsız olduğunu söylemek istiyorsun, diyor.

Derhal karşılık veriyorum:

— Tanrıtanımazlık Müzenizi düşünüyor falan değildim. Dostoyevski'nin romanlarındaki kahramanlardan söz ediyordum. Rusya'da dine ve tanrıtanımazlığa ilişkin başka görüşler de vardı. Örneğin, Rus şair Mayakovski "Din, Tanrı'yı inkâr etmekle başlayan devrimdir" demişti, ama şaire göre, din yüce bir duygudur gene de.

— Bunun bizle, müzemizle ne ilgisi olabilir – diye cevaplıyor A. A., sinirli bir sesle. Devrim öncesi gerici Rus sosyalizm geleneği ile ne diye uğraşıyorsunuz. Sadece yüce Stalin komünizmin ölümsüz önderi oldu ve hep öyle kalacak, her şeyi yerli yerine oturtmasını bilen oydu sadece.

— Hem öyle bir ilişkisi var ki, diye şiddetle itiraz ediyorum. Marksizm'den önce bile, Rus sosyalizmi dinsel potansiyelinden hiçbir şey yitirmemişti. Sonra, kişiye tapınma ortamı doğdu. Bu ortamı Stalin ele geçirdi. Dostoyevski Katoliklerle tartıştığında, kiliseyi devlete dönüştürmekle suçluyordu onları.

— Gene mi Dostoyevski!

— Buna karşılık, Dostoyevski'ye göre, Ortodoks ülkü, devletin kiliseye dönüşmesiydi. Fakat sonra ne oldu? Tanrısız Devlet, tanrısız bir kiliseye dönüştü.

— Yani Tanrı'nın yerini Stalin mi aldı demek istiyorsun? Gene sen diyordu bana.

Devam etmek için sabırsızlanıyorum:

— Devlet, kiliseye dönüşünce, Stalin birdenbire Tanrı'nın yerini almadı. Yeni kilise-devlet, tüm inananlarını –ülkeyi baştan başa kaplayan- büyük tapınağında cömertçe karşıladı. O zaman sahneye Mesih rolünü oynayan Parti girdi. Devlet ona karşı koyamadı. Parti her şeye kaidirdi. Tüm dinlerin imkânlarını ele geçirdi ve başkaldıranları boyun eğmeye zorladı. Cezalandırmalara, davalara, işkencelere de başvurabildi. Her şey Lenin'le başladı, ama kendini ideolojik tanrı olarak kabul ettiren Stalin'di. Cenneti yeryüzüne indirdi Stalin ve tanrısız yeni kilise-devlette Tanrı'nın yerini aldı!

A. A., H. H.'ye anlamlı anlamlı bakarak,

— Stalin, Stalin deyip durma, diye uyarıyor beni.

— Lenin tarihi durumun somut bir tahlilini geliştirmenin yolunu arıyordu, oysa Stalin hazır formülleri, klişeleri yeğledi. Önceden belirlenmiş şemaları benimsedi. Bu şemaların dışına çıkmayı göze alanların vay haline!

— Stalin'e haksızlık ediyorsunuz. Diğer bütün devletler bize sırt çevirdiğinde, onun tek başına bırakılmış halkımızın ve sosyalizminin büyük koruyucusu olarak kaldığını unuttunuz mu? Bizi kurtarmış olan tek şey Stalin'in görüşlerine bağlılıktı. Doğumunun yüzüncü yılında, onun şerefine yeniledik Tanrıtanımazlık Müzesi'ni.

A. A. herkes, özellikle de kuşkucu H. H. ve bitişik masada yarı uyuşuk duran provokatörler duysun diye çınlayan ve güvenli bir sesle konuşuyor şimdi. Stalin'e bağlı Tanrıtanımazlık Müzesi'ne en ufak bir atıfta bulunmam, bardağı taşıran son damla olabilir, ama kendimi tutamıyorum.

— Tanrıtanımazlık Müzenizin "yenileştirilmesinde" en gözde Sovyet mimarlarından çok daha ileri gittiniz. Fransa'da devrim boyunca, tanrıtanımazlar kutsal heykellerin başlarını uçuruyorlardı kendilerinden geçerek. Rusya'da ve burada ise, inananların ve papazların kellesini uçurmakta tereddüt edilmedi.

— Böyle olması gerekiyordu. Bunun içindir ki devrimimiz zafere ulaştı ve ilk safiyetini korudu. Tanrıtanımaz devrimimizin olumlu sonucundan kimse şüphe edemez bugün. Tanrıtanımazlık Müzesi'ni ziyaretinizden yeterince ders almadınız mı?

— Müzenizi ziyaretimi asla unutmuyacağım! diyorum alay edercesine.

— Aman ne kadar iyi! diye yorumluyor A. A.

— Tanrıtanımazlık Müzesi, diğerleri gibi bir gün elbette ortadan kalkacak, ama onun var olduğunu asla unutmamak gerekecek.

Bu defa alay edercesine konuşma sırası A. A.'nın; "aman ne kadar iyi" demiyor artık, fakat sertçe azarlar gibi karşılık veriyor:

— Gene şeytan konuşuyor sizin ağzınızdan. Masum halkımızın "üçlü Tanrı"sının faşizmle ittifak ettiğini unuttunuz mu? Şanlı Partimiz olmasaydı eğer, faşizm yerleşecekti ülkemize.

— Stalin de faşizmle ittifak yapmıştı! – demeyi göze alıyorum.

A. A., duymazlıktan geliyor; H. H., uzakta.

Bundan cesaret bularak devam ediyorum.

— Zor zamanlarda üç dinli halk az rastlanır bir hoşgörüy-
le davranmasını bildi. Bu insanlarda imanı yok ederken eleştirel düşünceyi, farklılıklar arasındaki uyumu yok ediyorsunuz. İmanından yalıtılmış bir halktan daha talihsiz ya da daha lanetli bir halk yoktur...

— Büyük laflar ediyorsun. Tumturaklı laflar bütün bunlar.

A. A. konuşmuyor artık. Bir şeyden korkuyor. H. H.'nin saldırgan varlığından mı, yoksa bilinmedik provokatörlerden mi? Bana gelince, bu belalı Balkan kahvesinde boksörlerin birbirlerini nakavt edinceye kadar yumrukladıkları bir ringde, fikir tartışması yapacakmışız gibi, birden konuşmayı sonuna dek sürdürmek geliyor içimden. Bitmek bilmeyen bu absürd dramda, kurbanlık bir aktör gibi sıvışmak için, bana son bir kurtuluş yolunun, son deyişin kaldığı ayrıcalıklı bir rol mü oynamak üzereyim? Tekrar aynı konuya dönüyorum bu yüzden:

— A. A. yoldaş, daha önce Tanrıtanımazlık Müzesi'nde belirttiğiniz gibi, halkın üç dininin kökünü kazımayı sağlayan siyasal Mesihçiliğiniz, unutmayınız ki, dinsel yanılısamlarınızın uzantısından başka bir şey değildir.

A. A. alay eder gibi mırıldanıyor dişlerinin arasından:

— İşte gene iblis Freud'unuzu bütün bu hikâyeye karıştırıyorsunuz. Freudculuk, kozmopolitizm değildir de nedir bu? Gene neler kuruyorsunuz kafanızda?

— Siz ne dersenez deyin, Sigmund Freud, insanlığın bir gündenden kurtulup kurtulamayacağını soruyordu kendi kendine.

— Dinden ilk kurtulan bizleriz – diyor A. A. şişinerek.

— Ama Freud iddialarında bu kadar kesin değildi. Dinin derin anlamını aydınlığa kavuşturabiliyordu. Tanrıların üç işlevi olduğunu kabul ediyordu: Doğal güçleri yenmek, insanı zalim kaderiyle bağdaştırmak ve ıstıraplarından kurtarmak. *Bir Yanılısamanın Geleceği*'nde bunu yazmıştı.

— Freud'un doğru söylediği tek söz, dinin bir yanılısama olduğudur. Gerisi, laf kalabalığıdır – diyor, dalga geçercesine ve böylece konuşmayı sona erdireceğini umarak.

— Yanılsamasız inanç yoktur.
— Komünizme olan inancımız yanılsamasızdır ancak.
— Aynı görüşte değilim!
— Aynı görüşte olmanızı beklemiyorum.
— Yanılsamalar vardır ve yeryüzünde insanlar oldukça var olmaya devam edecektir; Tanrı'ya giden yolun şamandıralarıdır onlar.

— Gene o gerici Freud mu konuşuyor sizin ağzınızdan?

— Niçin olmasın? – diye cevaplıyorum, alaycı bir tonda. İnsan hayatı mükemmel değildir, noksandır, asla sonuna kadar anlaşılabilir değildir, bütünüyle tanınması hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Tanrı bilinmeyendir. En eski zamanlardan beri, var olmanın gerçekliği ile kendi yanılsamaları arasında bocalamıştır insanoğlu. Bu bakımdan, Tanrı'da cisimleşen Hâkimi Mutlak, Koruyucu Baba'da bir çıkış yolu arar. Koruyucu Baba'nın vahyi imanın verdiği huzurda, ıstırapın sürekli olarak aşılmasında benimsetir kendini bazen. İman, bir çıkış yolunun var olduğuna beslenen ve insana tarih boyunca daima eşlik eden umuttur...

— Yanılıyorsunuz, boyuna yanılıyorsunuz! Bayağı bir inanan gibi konuşuyorsunuz. Burada sizin gibilerden kurtulduk uzun zamandan beri. Bu ülkede kalmış olsaydınız ya aklınızı başınıza toplardınız ya da öbür dünyayı boylardınız!

Bitişik masada provokatörler varlıklarını hissettirmeye başladılar yeniden. Yüksek sesle konuşuyorlar. Benim adım ve ziyaret etmem gereken sağ kalmış akrabalarının adları geçiyor konuşmalarında. H. H., sık sık masalarına gidip onları yatıştırma çalışıyor. Balkan kahvesinde ortalık karışıyor. A. A.'dan tartışmaya son vermesi isteniyor gizliden gizliye. Pek oralı olmuyor A. A., devam ediyor konuşmasına:

— Koruyucu Tanrı Baba dediğiniz kim? Hayalet bunlar! Duyuyor musunuz beni, hepsi hayalet. Peki, "sizin" koruyucu Tanrı Babanızın bizimle ne ilişkisi olabilir? Bağnaz dindarların ve tapınaklarının hakkından geldiğimiz gibi, onun da hakkından geldiğimizi Tanrıtanımazlık Müzesi'nde öğrenmediniz mi? Müzemizin mesajını anlamadınız mı? Burada çocuklar bile anladılar bu mesajı: Dine dönüş yok!

— Tanrıtanımazlık Müzesi'nin mesajını anlamadığımı itiraf etmeliyim, A. A. yoldaş. Çünkü mesaj diye bir şey yoktu.

— Ne? Tanrıtanımazlık Müzesi'nin mesajı yok muydu? Peki senin aklın neredeydi? Şimdi de kalkmış, müzenin mesajı olmadığını söylüyorsun!

— Üzerine iliştirdiğiniz plaketin mesaj içerdiği söylenebilir ancak.

A. A. bir kez daha fısıldıyor kulağıma:

— Bırak bu akıl yürütmeleri, başına iş açacaksın diye müzede, sonra da kahvede defalarca uyardım mı seni? –Ardından sesini yükseltiyor duysunlar diye– Müzede hangi mesajı ima etmek istedik de anlaşılmadı?

— İspatlamaya çalışılan şudur, her şeyden önce: üç dinin Tanrı'sı bütün inananların zihinlerinden kazınmıştır.

— Aynen böyledir, bu konuda hemfikiriz.

— İnsanların ruhunda önce Koruyucu Baba'yı, sonra ailenin Koruyucu Babası'nı ve nihayet Tanrı'yı öldürüp, yerine ideolojik tanrıyı koydunuz. Budur sizin en büyük felaketiniz!

— Hangi felaketten söz ediyorsun? Aklını kaçırmışsın sen! Kimden söz ediyorsun? Önderimizden mi? Stalin'den mi? Başka birinden mi?

Bu son sözleri ayağa kalkarak, yüksek sesle söylüyor. Bir volkan patlamak üzere Balkan kahvesinde; provokatörler yerlerinden fırladılar, üzerime çullanmaya hazır bekliyorlar. Ama onların rolü kesinlikle belirlenmiş: Masalarından kalkmamaları gerek. H. H., hemen dışarı çıkıyor, en yakın telefon kulübesine gideceğine şüphe yok. Bir suçlama için gerekli bütün kanıtlar var elinde şimdi.

O anda, olup bitenlerin farkına varmıyorum. Fırtınanın benim sözlerimden dolayı koptuğunu anlayamıyorum. Bana bildirmedikleri ve rolümü doğru oynamadığım bir piyes söz konusu herhalde. Bu arada H. H. geri geliyor. A. A.'ya sesleniyor ve birlikte dışarı çıkıyorlar. Ben masanın yanında ayakta duruyorum. Provokatörler gitmeye hazırlanıyorlar. Onların görevi sona erdi. Hatta beni neredeyse nazikçe selamlayacaklar. Onlara önce kuşkuyla, sonra gülümseyerek bakıyorum. A. A. biraz sonra dönüyor. Bir başka ruh hali içinde gibi, sanki aynı parçalarla onu

bambaşka bir biçimde “monte” etmişler. Yeni talimat verilmiş diyorum içimden; yeni bir hitabet işkencesi başlayacak.

H. H. ortalıkta görünmüyor. Hiçbir şey anlamıyorum olanlardan. Kim kurtardı beni onun varlığından? Şüphesiz, yeni talimat eski talimatı geçersiz kılmış.

A. A. masamızdaki yerini alıyor, yatışmış, hatta daha da rahatlamış. Ben hiçbir şey anlamış değilim hâlâ, bu şeyahat boyunca birçok defa böyle olmuştu, rehberlerin rolleri değişmiş ya da nöbeti diğerleri almıştı, ama ben hiç değişmemiştim.

A. A. gene içki ismarlıyor. Garson, yiyecek bir şeyler de getiriyor içkilerin yanı sıra. Görünüşe göre, kendini toparlamış olan A. A., nihayet şöyle diyor:

— Çok ileri gittin... Yalnız olsaydık, yakanı kurtarabilirdin... Burası genel bir yer. Alçak sesle konuşmak gerek! Söylenilen şey duyulmamalı! Ama sen sanki bir mitingdeymişsin gibi davranırsın: Neyine gerek senin bu Freud? Kime yutturmak istiyorsun bu boş lafları? Tanrıtanımazlık Müzesi’ne ve Stalin’e inanmayı reddediyorsan, kendine sakla bunu. Bizi alkışlamayı istemedik senden. Ama olacak şey değil senin yaptığın, hiçbir şeye yaramaz. Sınırın öte yakasından birçok kişi var buraya gelen, bizimkilerden, aynı milliyetten, aynı dinden –pardon, aynı milliyetten demek istiyordum sadece–, buraya geldiklerinde, her şey güllük gülistanlık onlar için! Seyrediyorlar, onaylıyorlar, alkışlıyorlar, hatta bazıları Önder’in huzuruna kadar çıkıyor ve kendi ülkelerine döndüklerinde, bambaşka bir türkü tuttuyorlar! Oysa sen, apayrı bir vakasın. Ayrı bir dosya açıldı senin hakkında. Unutma, bu ülkede dünyaya geldiğin için, burada bir başkasının sözlerinden çok daha fazla ağırlığı vardır senin sözlerinin. Başını derde sokabilir konuşmaların! Başka durumlar için bir ders olmalı bu sana. Söyleyeceğini söyledin. Önder’e ve Stalin’e ne gibi bir “bağlılık” gösterirsen göster, artık senin hiçbir işine yaramayacak bu...

A. A. alabildiğine alçak sesle konuşuyor. Sözleri şiddet içeriyor, ama samimi. Bu sefer, diğerlerinin yokluğunda daha düşmanca bir rol, dinin İago’su rolünü oynuyor olsa bile, bir maskenin arkasına gizlenmiyor. Bulduğumuz bu kahvede soruşturmadan geçmiş, suçlanmış ve hakkındaki hüküm bir başka

yerde, Merkez'de verilecek olan azılı bir suçluymuşum gibi konuşuyor benimle. Hızla, durumun bilincine varıyorum: Bu defa bu adamla, sahneyi terk etmiş, maskesini çıkarmış bir aktörle tartışır gibi tartışmak imkânım var hiç değilse.

— Tehditler savurmaya hakkınız yok. Sizin uyruklarınızdan değilim. Geçerli vizem var. Fikirlerim beni ilgilendirir ve kim olursa olsun, hiç kimse zorla değiştiremez onları. Aynı halktan olmamız pek önemli değil! Bu tür şeyler dünyanın başka hiçbir yerinde yapılmaz.

— İşte gene kozmopolit safdilliğin tuttu: Dünya, başkaları! Anlamıyor musun ki dünya bize karşı. Bunun içindir ki, biz de bütün dünyaya karşıyız.

Perde kapandı! Bu iğneleyici büyük fars bitti. Bana yorgun argın otele gitmek kalıyor, sabah erkenden kıyıya gitmeden önce bir başka sıkıntılı gece geçireceğim orada. Diğerlerinin rollerini önceden ezberledikleri bu absürd tiyatrunun, uyum sağlayamayan ve diğerlerinden farklı tek aktörü gibi hissediyorum kendimi. Gösteriye davetsiz olarak gelen ve sonu ağır tehditlere varan bir entrikanın içinde bana dayatılan rolü oynayarak tuzağa düşen tek kişi benim burada. Bu Balkan dramındaki, bu capcanlı absürd tablodaki yerimi bulmakta güçlük çekiyorum yeniden.

Adı bilinmeyen bir yönetmenin, beni kendi kaderime bırakarak, düşüncelerimi ve davranışlarımı uzaktan güdümlediğini gitgide daha da kesin bir şekilde görüyorum. İster istemez katılmış olduğum bu oyundan kendime ihanet etmeden nasıl çıkacağımı bilemiyorum. İmkânı yok başka bir kişiliğe bürünmemin, deri değiştiremem.

XXI

Müzedede geçen bu uzun gün, ardından kahvedeki sahne beni adamakıllı bitkin düşürdü. Didinip durmakla geçen bütün bir ömür bu kısacık zamanda tükenmişti sanki. Çıkış yolu belirsiz, Kafkavari bir labirentte dolandım durdum. Müzenin yarı karanlığında gölgelerin ve maskelerin sahnelediği marazi oyunu unutmuyacağım. A. A.'nın alaycı ikircikliğini, her yerde hazır ve nazır bulunan H. H.'nin ve onun denetimindeki müze müdürü-rehberlerin budalalığını, sonra bitişik masada oturan dört sivil polisin haşın yüzlerini ve de İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nde benim için hazırlanmış kaba güldürüde yer alan fiğüranları ve diğer kişileri asla unutmuyacağım.

Yorgun argın varıyorum otele. Yol arkadaşlarım: Tiyatronun yöneticisi, rejisör ve komedyen terasta oturuyorlar. Rakı içiyorlar. Kaçınılmaz H. H. aralarına oturmuş. Sadık gölgem, yalnızlığımın iç karartıcı muhafızı.

Onlara katılmak geliyor içimden, ama sonunda H. H.'le yalnız kalınca tehditkâr bir ifade bürüyecek yüzünü. Ona göre zarar çoktan atıldı: Tanrıtanımazlık Müzesi'ndeki ve daha sonraki tutumum bağışlanamaz; herkes için bir sorun oldum, akla gelebilecek her şeyin sınırlarını aştım. Şimdi daha beteri gelebilir başıma.

Rakı ikram ediliyor, daha önce A. A. ile içtiğimin aynısı. Canım istemiyor diyorum. H. H. ortadan kayboluyor. Bir an yol arkadaşlarımla kalıyorum. Rejisör defterine boyuna bir şeyler çiziktiriyor. Yönetmenin yüzünde o hiç eksilmeyen gülümseme.

Masada yalnızız, ev sahiplerimizin hiçbiri yok; seyahatin başından beri hiç böyle olmamıştı diyebilirim. Gene de meslektaşlarımla neşesine katılmak gelmiyor içimden.

Yönetmenle komedyen yüksek sesle konuşuyorlar, rejisör bir an için defterini bırakarak bana dönüyor önemli bir şey söylemek niyetiyle. Benimle konuşmak için uygun anı kolladığı görülüyor. Yardımcı olmak isteyen bir ses tonuyla konuşuyor, ev sahiplerimizin ideolojik saldırılarına karşı kalkan yerine geçen aşırı umursamazlığından sıyrılıyor nihayet. Onların düzenledikleri “senaryo”nun gözle görülen ayrıntılarının ardındaki kaba güldürünün genel kanavasının farkına vardığı açıkça görülüyor. Diğerleri duymasın diye kulağıma fısıldıyor:

— Seyahat boyunca seni gözlemledim, senin yerinde olmak istemezdim. Anlaşılması çok güç bir tipsin sen. Bomboş bir odaya bile yerleşemiyorsun. Kabına sığamıyorsun... Komediye uyum sağla biraz! Bizim için kolay olduğunu mu sanıyorsun, sence sürekli gülmek mi istiyoruz? Geremediği zaman bile alkışlıyor, konuşmak gerektiğinde susuyoruz, böylece yolunda gidiyor her şey.

Hiçbir yorumda bulunmuyorum. Fakat sözleri derin bir iz bırakıyor bende. Sonra hemen yönetmenle komedyenin konuşmalarına katılıyor. Birbirlerini iyi tanıyorlar, birlikte içiyorlar, kendi aralarında oyun oynuyorlar, oysa ben korugan değirmenlerine ve onları inşa edenlere saldıran donkişot olmaya devam ediyorum.

Tek bir şey arzu ediyorum: Odama çıkmak. Asansör gene çalışmıyor. Otel, ülkenin kuzey bölgesinde meydana gelen son depremden beri onarım görmemiş. Duvarları çatlamış ve yarıkları çimentolanmamış. Üst katlara çıktıkça daha belirgin oluyor bu çatlaklar ve yarıklar. Susuzluktan dilim damağım kuruyor. İçki etkisini gösterdi. Lavaboya yöneliyorum. Boğazımı yakan bu ateşi söndürmem gerek. Musluğu açıyorum. Kaynar su akıyor. Kendimi zorlasam da içilecek gibi değil. Elim kendiliğinden radyoya uzanıyor, üç gündür ülkemden, benimkilerden haber almadım. Radyo cızırdıyor. Telefona dokunuyorum: Parça parça oluyor...

Zaman hızla geçiyor. Tekrar lavaboya gidiyorum. Su daha sıcak. Tiyatroya gitme vakti yaklaşıyor. Bu akşam son piyesi,

ev sahiplerimizin belirttiklerine göre, en önemli olanını seyredeceğiz, Tanrıtanımazlık Müzesi'nde bir tür sanatsal gösteri olacak bu.

Salona inince, beni beklediklerini görüyorum. H. H. dikkatle bakıyor bana, memnun bir ifade var yüzünde. Kaynar sudan, kırık telefondan, cızırdayan radyodan haberdar olduğu belli... Davranışım nedeniyle verilen ceza, en ince ayrıntılarına dek düzenlenerek etkili bir tarzda uygulanmış. Kalan gücümü toplayarak alay edercesine bakıyorum yüzüne.

Tiyatroya varıyoruz. Her zamanki gibi, gürültülü karşılaşmalar, bilinmedik kişilerle kucaklaşmalar, sahte dostluk gösterileri. Hep aynı kural. İlk sıraya oturtuyorlar bizleri. Tanrıtanımazlık Müzesi'nde daha önce görmüş olduğumuz piyesin yeniden oynanışına seyirci oluyoruz.

Halkın çektiği tüm sefaletin suçlusunu olan Tanrı'nın ölümüne ve "işçi sınıfının kesin zaferine" ilişkin sosyalist gerçekçi kaba bir güldürü bu. Sonunda Tanrı "yenilmiş" oluyor. Bunu çılgınca alkışlar izliyor. Yorgunluktan ya da iğrenmeden dolayı ellerimi güçlkle kaldırıyorum.

Birçok kişi bana çevirmiş gözlerini. En yakın olanı H. H.'nin gözleri, sonra A. A.'nın ve müzedeki en yakın arkadaşlarının gözleri. Hepsini aynı piyesi daha inandırıcı ve özellikle daha trajik ve daha gülünç bir tarzda oynamıyorlar mı?

Piyesten sonra yemek ziyafeti. Bir veda yemeği mi? Her şeyin bir sonu var diyorum içimden. Başlıca oyuncular, rejisör, metnin yazarı, sonra Parti'nin temsilcisi, kültür sorumlusu, kenttin yetkilileri, hepsi gelmiş. Kaçınılmaz H. H. de burada. Buna karşılık, A. A.'nın ve çalışma arkadaşlarının gelmemiş olması şaşırtıcı: görevleri sona mı erdi? Yemekten önce, Stalin'in, Önder'in ve Parti'nin şerefine art arda kadehler kaldırılıyor. Sonra o güne kadar asla görülmemiş zengin bir yemek. Dudaklarımı değdirdiğim su mide bulandırıcı, acayip bir kokusu var. Şarabın tadına bakıyorum: İçilebilir. Bütün gün bir lokma su girmedi ağzıma. İlk meze konuyor önüme: Mayonezli yumurta. Beyazını tadıyorum, pelteleşmiş; kokusu dayanılacak gibi değil. Sarısı çürümüş. Meslektaşların lezzetli oldukları anlaşılan yemekleri gövdeye indiriyorlar.

H. H. gözlerini benden ayırmıyor. Bu kaba güldürüde şüphesiz kendi rolünü oynuyor. Önce bana sevimlice, sonra hayretle bakıyor, sanki ben gene bir terslik yapacağım gibi, sonunda bakışı tehdit edici bir hale dönüşüyor.

Tabağa, sonra da ona bakarken alaycı bir ifade beliriyor gözlerimde. Anlaşıyoruz. Burada bile, ikiyüzlü ve kalles –aynı zamanda, bön ve gülünç– cezalandırma sisteminizi uygulamaya devam ediyorsunuz! İkinci yemeğin tadı daha da acayip, bir kısmı alçı kıvamında.

Sonunda masadan kalkıyorum. Diğerleri de kalkıyor. Ziyafet sona erdi. Ayaklarımı sürüyerek gidiyorum otele. Tabii, asansör gene çalışmıyor ve bazı katlarda ışık yanmıyor. Odama girer girmez lavaboya yöneliyorum. Gene kaynar su akıyor. Bir bardak bile yok su doldurup soğumaya bırakacağım. Her şey düşünölmüş. Telefon onarılmış. Resepsiyonla konuşmayı deniyorum, fakat telefon hemen bozuluyor; radyoda aynı dayanılmaz cızırtı. Odamdaki su kasten yeniden kaynatılmış, gün gibi açık bu. Diğer odalarda sıcak su yok. Çok aşırı bir lüks olurdu böyle bir şey. Bu yakıcı suyla yüzümü bile yıkayamam. Yorgunluktan bitkin düştüğüm için bir parça uyuyabileceğimi umuyorum. Gücümü toparlamalıyım, deniz kıyısındaki bir sonraki aşamaya hazır olmam için uyumam gerek.

Uykuya dalarım umuduyla soyunmadan uzanıyorum yatağın üzerine. Ama uyur uyumaz, tavanda başlayan şiddetli bir gürültüyle uyanıyorum. Postal giymiş askerler yürüyor sanki. Gürültü birazdan kesilir ve nihayet uyuyabilirim diyorum içimden. Fakat ben uyumaya çalıştıkça postalların gürültüsü gitgide artıyor.

Kalkacak, gidip diğerlerine olanı biteni açıklayacak, resepsiyona inip şikayet edecek gücüm yok. Kocaman mekanizmayı oluşturan parçalar, sanki geride insanlar yokmuş gibi, kendi kendilerine çalışıyor. Konuşabileceğim hiç kimse yok. H. H. bile ortadan kaybolmuş. Ertesi sabah nöbeti devralacak.

Şimdi açıkça görülüyor ki, beni gündüz susuz, gece uykusuz bırakmak için uğraşıyorlar. Uyku Tanrı'nın dili hiç şüphesiz. Uykuma saldırarak içimdeki Tanrı'yı öldüreceklerini hayal ediyorlar! Absürd düşüncelerle dolu kafamın içi ve uyuyabildiğim anlarda acı veriyor bu düşünceler.

Gün ağardığında, banyoya kadar gidiyorum güç bela, su geceleyin biraz soğumuştur ve cellat-koruyucularım kendilerini dinlendirmişlerdir umuduyla. Su biraz ılımış gibi, ama musluğu açar açmaz, borulardaki yüksek basınçtan dolayı dayanılmaz bir gürültü kopuyor. Kaynar su gelmeden önce birkaç damla içmeyi başarabiliyorum, susuzluğumu bir an için bastırıyor bu. Yarın talihim yaver giderse “denetlenmeyecek” bir musluğa rastlarım belki.

Postalların gürültüsü gün doğarken dindi ancak. Üst kattaki odada bütün gece nöbetleşe yürüdüler herhalde. Topu topu bir saat kadar uyuyabildim, buna da şükür.

Kapı güm güm vuruluyor sızırarak uyanınam için. Kalkın! – diye bağılıyor biri. Kalkıyorum. Banyoya seğirtiyorum kurulu makine gibi. Su gene el yakıyor. Zar zor yıkıyorum ellerimi. Restoranın salonuna iniyorum. Diğerleri oradalar, kahvaltı ediyorlar. H. H. de. İlk defa selamlıyor beni.

— Umarım, iyi uyumuşsunuzdur! Bu kadar uzun bir seyahatten sonra dinlenebildiniz nihayet!

— Evet, dediğiniz gibi: Bir güzel dinlendim!

Ne dersem diyeyim, fark etmiyor.

İkiyüzlülük kol geziyor artık. Acıyarak bakıyorum H. H.’ye. Yüzsüzce gülümsüyor, başını biraz yana çeviriyor, ama her zamanki gözdağı veren ifadeyi görmüyorum yüzünde.

Diğerleri gibi aynı kahvaltıdan yararlanırım umuduyla yer değiştiriyorum. Yanılmışım: Önümdeki her şey kaldırılıyor ve bana bir gün önceki mide bulandırıcı aynı yiyecek getiriliyor.

Kalan pek az gücümü bu cehennem in ucuna yolculuğun sonuna kadar dayanabilmek için kullanmaktan başka çarem yok.

Tanrıtanımazlık Müzesi’ni ziyaret sırasında ve kahvede H. H.’nin ve diğer “tanıkların” önünde yaptığım uzun tartışmanın sonunda verildi hakkımdaki “karar”.

A. A. son konuşmamızda özellikle belirtmişti bunu. Son bir şans tanınmıştı bana, ama onların “hoşgörüsü”ne layık olmadığımı gösterdim.

Her şey öngörüldüğü gibi gerçekleştiği takdirde, A. A.’nın da yazarın şahsi danışmanı olarak ziyafete katılması kararlaştırılmış, bunu daha sonra öğrendim. Fakat A. A., Tanrıtanımazlık

Müzesi'nin geleceğine ilişkin raporunu vermesi için, "son anda" Önder tarafından çağrılmıştı.

Gerçekte müzenin işleyişi, ülke dışında, aşırı solun en hoşgörülü partileri tarafından bile, Sovyetler'de yapılanları kat kat aşan aşırı gayretkeşlik yüzünden eleştirilmiş.

XXII

İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'ndeki gezi boyunca gitgide artmış huzursuzluktan, ancak deniz kıyısına giden yol, kısmen de olsa, kurtarabiliyor beni. Müdür A. A.'nın ve yardımcılarının ideolojik baskısından kurtuluyorum.

En iyi yol arkadaşım olarak duyumsadığım suskunluk-tan beni çekip çıkarmaya H. H. boşuna yelteniyor yol boyunca. Suskunluğu elden bırakmamalıyım diyorum içimden. H. H.'nin gereksiz övgülerle ya da ailem hakkında beceriksiz imalarla dolu kışkırtmaları bile, çekip çıkaramıyor beni suskunluğumdan.

H. H., aklımızdan çoktan çıkmış bir soruya birkaç gün önce vermiş olduğu eksik cevabı, Merkez'e danıştıktan sonra tamamlamaya çalışarak koruganların öneminden söz ediyor. Bu arada, yol boyunca gördüğümüz dağ sırtlarındaki sekilere övgüler yağdırmayı unutmuyor. Yöneticiler, tarım üretiminde gerçekleştirilen "büyük sıçramayı" göstermek için -toprağı işlemekte kullanılan araçların acınası ilkeği gülünç bir tarzda yalanlıyor bu sıçramayı- manzaranın tam orta yerine bir tür tarım müzesi kondurmayı düşünmüşler! Bu sekilerin yanı yöresi sloganlarla doldurulmuş! H. H.'ye gelince, boyuna zaferlerden söz ediyor.

Onu gözlemliyor ve beni dahil etmeyi denedikleri farsta ne gibi bir rol oynadığını keşfetmeye çalışıyorum. Merkez'den aldığı talimat gereğince, galiplerin uğradıkları başarısızlıktan, İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nin eşsiz zaferinden, halka yeni ideolojik inancı aşılama amacıyla tüm ülkeyi bir koruganlar sahnesine dönüştürmenin zorunluluğundan, sınırları sürekli

kapalı tutmanın gerekliliğinden, Çinlilerin sözde “atılımlarına” ilişkin isterik sloganlarından, ülkelerinin kültür hayatının geliştiği yolundaki ustaca yalanlarına rağmen, edebiyat ve genellikle sanat alanında uğradıkları bozgun ve nihayet mutluluğu daha sonraya ertelemenin kaçınılmazlığından ve Parti çizgisini izlemeyi reddedenlerin tümüne karşı önceden kazanılmış zaferden söz ediyor durmaksızın.

Balkanlar’ın ve tüm Avrupa’nın eski ya da yakın tarihinde “galipler”, aynı halka ve aynı dine, hatta farklı dinlere mensup mağluplara karşı asla daha uzlaşmaz olmamışlardır. Oysa böyle bir “ideolojik” zafer, halkı kardeş kavgasına yol açacak bir ortam içinde tutuyor.

Gerçekten, yakın ya da uzak bir geçmişte asla böyle bir şeye tanık olunmamıştı. Geride bıraktığımız İşkodra’da bile. Kentin çıkışında görüş alanına giren ve mimari tarzı Tanrıtanımazlık Müzesi’ninkinin tam zıddı olan anıtsal Rosafat Kalesi belleğimde yer ediyor. Zamanla olgunlaşan ve taşları arasında yüzlerce yıllık bir tarihi barındıran binalara özgü göz alıcı bir parlıltı saçıyor hâlâ.

Birbiri ardı sıra gelen imparatorlukları, onların kanlı anlaşmazlıklarını umursamayan kent, zaferlerin ve yenilgilerin eğretiliğini açıkça ortaya koyan bir canlılığı simgeliyor. Farklılıklar arasında kendiliğinden bir denge kurulurken, tapmaklar ve inançlar derin yaralara meydan okuyarak sonsuza dek devam ediyordu. Asya yeniden canlandığı sırada bile, uzun Osmanlı gecesinin sonunda, Avrupa’ya bakan kapıların hiçbiri kapalı değildi İşkodra’da. Farklı inanışlar ve farklı tapınaklar, çeşitli yaralar almış ve bazı dönüşümlere uğramış olsalar da ayakta kaldılar ve hiçbiri Stalinciliğin yaptığına benzer, tapınakların yerine tanrıtanımazlık müzelerini koymak gibi kökten bir değişimle sonuçlanacak girişimlerde bulunmadı.

1967’de tüm ülkede, fakat özellikle İşkodra’da Katolik, Ortodoks ve İslam inanışlarına karşı, yeri göğü inleyen bir propaganda başlatıldı. Bölge halkının uzun geçmişindeki en büyük rezillikti bu. Ama din, tanrıtanımazlık müzeleri tasarımcılarının ve mimarlarının tahmin edemedikleri kadar derinlere kök salmıştı bu kentte.

Roma'nın "böl ve yönet" yaklaşımından türetilmiş olan "devşir ve yönet" sloganında dile getirilen Osmanlı egemenliğinin iradesine karşı, Katolik ve Ortodoks halklar daha önceleri hayret verici bir direnişe geçmişlerdi. Kılıcın kesemediği demir el, sonunda benimsendi. Böylece İşkodra'nın başlıca iki dini, Katoliklik ve önceleri Hıristiyan olan halkın üçte ikisinin –Balkanlar'ın hiçbir bölgesinde asla erişilmemiş bir orandı bu– kabul etmiş olduğu resmi Müslümanlık, yüzyıllar boyunca çelişkiler içinde, fakat aynı zamanda hoşgörü içinde birlikte yaşamaya devam etti.

Gerçekçilikle gizemciliğin, hakikatle efsanenin iç içe olduğu garip bir birliktelik hüküm sürüyordu kentte. Dinin kökleri derinlere indikçe, onları yok etmeye çalışan güç daha sertleşmek istiyordu. Halkın ruhunu kesip atmak için Demokles'in kılıcı gerekiyordu.

Aynı hayat şartlarını, aynı güvensizliği yüzyıllarca paylaşmış olan ve Kader'in olur olmaz indirdiği darbeleri birlikte göğüslemek zorunda kalmış Hıristiyan ve Müslüman halklar, her iki dinin farklı simgelerini, sonunda aynı uzlaştırıcı tutumla kabul ettiler. Buna karşılık tapınaklarının güzelliği ve ihtişamı, dini törenlerin ve alayların ciddiyeti konusunda birbirleriyle rekabet ettiler. Katedrallerin çanları, müezzinlerin ezanları, tarikatların davulları, dervişlerin semaları, yani Balkanlar'daki bütün bu hayhuy, bu bölgelerde hiç de merhametli olmayan Kader'e meydan okumak için, kendi yaban gizemciliği ve günlük mücadelesiyle yüzlerce yıldır bir aradaydı.

Yerine Tanrıtanımazlık Müzesi'ni ikame etmek ve hayatı propagandanın örümcek ağına hapsedmek için doğaya karşı çıkan hangi güç bu rengârenk gürültüyü bastırabilecekti ki?

Düşüncelerimin geçmiş ve yakın tarihin hangi bölgelerinde dolaşmakta olduğunu H. H. bir keşfedebilse! Aklımdan geçeni ağzımdan kaçırarak olsam, ilk telefonun önünde durmak, iflah olmazlığımın tartışılmaz somut delillerini sunmaya can atarak, doğrudan Merkez'e bağlı telefonun kolunu çevirmek için derhal bir bahane uydurur, bu da benimle ilgili yeni bir talimat verilmesine yol açardı. Ama ben, Merkez'e ek kanıtlar sağlamaya hiç niyetli olmadığım için, suskun kalmakta ayak diriyorum.

Bununla birlikte,seyahat ilerledikçe H. H.'nin katılanların hepsine karşı saldırgan tutumunda Merkez'in gücü kendini gitgide hissettiriyor. Kurbanların, tutuklamaların, entrikaların, tuzakların programlanacağı modern bir Panthéon'u andıran Merkez, kendini tüm manevi otoritelerin üstünde görüyor. Soruşturmalarla, hatta her türlü iftirayla tika basa dolduğu için, kendisine ayrılmış manevra alanlarının dışına çıkıyor ve ara sıra Önder'i bile korkutan özerk bir güç haline geliyor. Balkanlar'da dev bir kâhinin boyutlarına erişiyor, kurbanlar belirlemekle ve başka kurbanlar hazırlamakla yetkili tek kehanet yeri oluyor. Delphoi'nin tasarladığından çok daha zararlı bir irade tarafından yaratılmış bir kâhin bu. En azından, kararımı verdim artık: İplerini H. H.'nin tuttuğu Merkez'in tuzağına düşürüldüğümünden eminim.

Kıyılarında boş koruganların sıralandığı denize giden yolu izlerken ve kötü yürekli yorulmaz güçler, bu son günler boyunca birçok defa olduğu gibi, şeytanlıklarını sürdürürken, babamın kitaplığının yatıştırıcı ve teselli edici havasını soluyorum yeniden...

Daha önce belirttiğim gibi, babam ideolojik metinleri kutsal kitapların arasına katmış ve bu eşitsiz yarışmada onları zamanın hükmüne bırakmıştı. Seyahatin sonuna yaklaşıyoruz, ama gene de babamın kitaplarını düzenleyişindeki muamma, anavatana *dönüş*'ün imkânsızlığına ilişkin açıkça dile getirilmemiş mesajıyla birlikte hiç aklımdan çıkmıyor.

Annem, babamın kitaplığında gözetmiş olduğu düzenin aynen korunmasına katkıda bulunuyordu ve özellikle ömrünün sonuna doğru, Tanrı'ya giden bir kurtuluş yolu keşfedeceğine inanarak daha çok okumaya başladığı kutsal kitapların yardımıyla yeni bir düzen veriyordu kitaplığa.

Bu kurtarıcı düşünceye dalmışken, birden önümde denizin kocaman mavi kapısının, uzak umut ufkunun açıldığını görüyorum. Denizle karanın birleştiği çizgiyi, mantar gibi biten kaçınılmaz koruganlar yer yer çarpıtıyor. Orada bile koruganlar yer alıyor. Sanki Akdeniz'in manzarası da incinmiş, buna rağmen hiç kimse sonsuz maviliğe asla boyunduruk vuramayacak.

Dıraç yakınında duruyoruz; karşı kıyıdan, özgür kıyıdan gelen ilk dalgalar karşılıyor bizi. Zamanın geçiciliğini, hiçbir şey gezegenin evrensel dengesinin nabzının attığı dalgaların geçici-

liğinden daha güçlü ve daha inandırıcı simgelemiyor. Karşı kıyıdan özgürce, yasaklanmadan, engellenmeden, tüm sınırlardan arınmış olarak geliyor dalgalar...

Kıyının mavimsi ıssızlığı karşısında bir an kımıldanmadan duruyorum, dalgalar arasındaki daracık mesafeden, ardı ardına gelirlerken ne birbirleriyle birleşmelerine, ne de çarpışmalarına imkân veren bu minnacık aralıktan gözlerimi ayıramıyorum. Onlarla beraber oluyorum bir an, mutluluk, kurtulmuşluk sarıyor benliğimi, uçsuz bucaksız mavimsi sürgün yerine karışmış düşüncelerim başka yerlere kolan vuruyor...

H. H.'nin her yerde hazır ve nazır sesi, beni daldığım hayalden çekip çıkarmamış olsaydı, kumsalda uzunca bir zaman baş başa kalacaktım düşüncelerimle:

— Deniz sizi hayal alemine götürüyor.

— Çok doğal bir şey bu, diyorum gözlerimi ufuktan ayırmaksızın.

Beni inatçı suskunluğumdan uzaklaştırmanın verdiği keyifle bir başka tonda sürdürüyor konuşmayı, düpedüz bir ideolog gibi konuşuyor:

— Başkaları için deniz, güzelliklere açılan mutlu bir çıkış yolu anlamına gelebilir; oysa bizim için ciddi kaygıların taşıyıcısıdır deniz.

— Ciddi kaygılar mı dediniz?

Artık çok iyi tanıdığım bir tarzla konuşmaya devam ediyor:

— Ülkemizi etkili koruganlarla çevirdik. Betonun en kalitelisini kullandık onları inşa ederken. Kara sınırlarımız en güvenli sınırlarımızdır. Elektrik verilmiştir birçok yerde. Bir kuş, hatta bir kelebek bile uçamaz üstünden. Ama deniz sınırlarımız saldırıya açıktır: Savunulmaya daha az elverişlidir. Denizin yarattığı sorunlardan kurtulmak güç.

— Denizin yarattığı sorunlar... Ama özgürlüğün ta kendisidir deniz! – diyorum H. H.'ye, gözlerimi ufuktan ayırmaksızın.

— Bizim için değil, tekrar ediyorum, her yandan kuşatılmışız: Hem karadan, hem de denizden ve havadan!

— Üstelik, kendi içinizden kuşatılmışsınız, diyorum. Başıma yeni dertler açacağını bile bile, söylediği her şeye cevap vermeden kendimi alamıyorum.

H. H. sözümü kesiyor, aşına olduğum senaryoya göre:
— Gene başladın... Ne demek istiyorsun şimdi? Açıkla!
— İnsan başkasından kurtulabilir, ama kendisinden kurtulamaz...

— Kim söylemiş bunu.

— Jean Paul Sartre.

— Al işte, bir gerici daha.

— O da komünistti, hem de Stalin döneminde!

— Ama sonunda revizyonist oldu. Sizin gibi, sizler gibi.

Bir soğukluk giriyor aramıza.

— Niçin deniz size karşı olacakmış? – diyorum, konuşmayı başka bir alana kaydırmayı ve böylece kaçınılmaz olayı engellemeyi deneyerek:

— İşte, hakiki bir soru! Aynen böyle: Deniz bize karşıdır! Ülkemiz daracık, büyük bir bölümü denizle çevrilmiş. Ne kadar korumaya çalışırsak çalışalım, tastamam koruyamayız onu! Gerçi koruganlarımız var, ama deniz kıyısındakiler yeterli değil. Yabancıların denizden sızması her zaman mümkün.

— Fransızlar, İkinci Dünya Savaşı'nda, sınırlarını Maginot hattı ile, koruganlarla kuşattılar, ama Almanlar gene de yardılar bu çelik zırhı – diyorum sözünü kesmek için.

— Bırak şimdi İkinci Dünya Savaşı'nı... geçmişte kaldı o! Biz burada, Balkanlardayız, amansız düşmanlarımızın terör hareketlerinden çok korkuyoruz. Emperyalist patronlarıyla temas halindeler. Karşıdaki Vatikan bile bizi rahat bırakmıyor. Ağlarını tüm dünyaya germişler. Görüyorsun, burada, deniz kıyısında, halkımızı zehirlemeye ve tekrar dine döndürmeye yönelik mesajlar içeren şişeleri sürüklüyor dalgalar. Fakat bize karşı hiçbir şey yapamazlar, kutsallar kutsalı Vatikan bile! Tanrıtanımazlığımız en güçlü yanımız...

H. H. gene üstlerinin ağzından konuşuyor. Şimdi, iç ve dış düşmanların tasfiyesinde Parti'nin kaçınılmaz rolü ve onun olağanüstü önleyici gücü söz konusu. Düşmanlar, kıyı boyunca canlı koruganlar gibi mevzilenmiş nöbetçilere rağmen, çoğu zaman denizden sızmaya çalışıyorlar. Ne kadar çok askerle ya da polisle takviye edilirse, koruganlar o kadar güçlü olur...

H. H. susmak bilmiyor. Onu dikkatle dinlemeye devam etti-

ğimi var sayıyor ve konuşmasının bazı yerlerinde, sesini yükseltiyor kıyıyı döven dalgaların gürültüsünü bastırmak için.

Bir sürü martı uçuyor başlarımızın üzerinde. Bazıları bitişikteki koruganın kubbesine konuyor, diğerleri enginde gözden kayboluyor. Sanki onlar değil, ben uçuyorum.

Boşlukta kayboluyor H. H.'nın gümbür gümbür sözleri. Kıyıda çatlıyor şiddetli dalgalar. Korugandan denize doğru uçuyor martılar.

Yapayalnız bir albatros gibi kıyı boyunca ilerliyorum, koruganların ve içlerindeki fark edilemeyen nöbetçilerin yanından geçiyorum, kuşların tasasız uçuşlarını seyrederek.

Derin derin soluyorum temiz havayı, H. H.'ın dediğine göre, görünmez düşmanların mevzilendiği yöne doğru uçuşunu seyrederim son martıların.

Martılara, martıların uçuşlarına imreniyorum.

XXIII

Avrupa ile Balkanlar arasında açık kapı oluşturan antik Dıraç kentinin silueti fark ediliyor uzakta. Akdeniz bize tüm ihtişamıyla sunuyor kendini. Koruganları görmekten kurtuluyoruz nihayet! Dalgalar üzerine koruganlar inşa etme imkânı yok ne de olsa... Aslında bunu yapmayı da düşünebilirler diyorum içimden, tam bu anda H. H. sanki düşüncelerimi okuyormuş gibi dalgama taş atıyor ve denizaltı petrol işletmesinde kullanılan platformları andırır platform inşası projelerinin yürürlüğe konduğunu ve bunların üzerine koruganlar yapmanın mümkün olacağını söylüyor. Neyse ki, şimdilik sadece proje aşamasında bu, çünkü böyle bir şeyi gerçekleştirmek için, kaynak bulmak gerekiyor...

Dıraç'ı ölümsüz kılan antik çağın yazarı Lucilius, özellikle Julius Sezar'ın orada sürdürdüğü çarpışmalardan, kentten denizden istilasını hiçbir Balkan duvarının önleyemeyeceğini anlamıştı o dönemde...

Rüzgâr her mevsim yeşil kalan palmyelerin dümdüz yapraklarını sallıyor. Burada, planlamacıların ulaşamadığı bu yerde hayat doğanın bakir görünümüyle kaynaşmış. Sınırları, koruganları, tiyatroları, müzeleri, afişleri, ideolojinin sultasındaki bütün bu nesnelere geride bıraktık.

Kentin kapılarını ayırık otları bürümüş. Vaktiyle bu kapılardan giriliyordu Balkan Avrupa'sına ve ünlü *Via Egnatia*'yı takip ederek Doğu Hint Adaları'na ve Orta Asya'ya ulaşıyordu. Büyük göçler ya da talancı istilalar sırasında buralardan geçmiş-

ti yoksul kalabalıklar. Asya'nın egemenliğine tanık oldu ve art arda gelen imparatorluklardan sonra da var olmakta devam etti bu kapılar.

Adriyatik Denizi'ne açılan ve bazılarına göre insanlığın vatani olan bu kapılar karada geçirilmiş son birkaç günün hü-zün verici gerçekliğinden uzaklaştırıyor bizi. Dilimi damağımı kurutan susuzluğa rağmen, havanın yumuşaklığı ve nemliliği zihnimi diri tutuyor, düşünceme hız veriyor. Okuduğum kitapların anıları canlanıyor. Camus'nün *Sürgün ve Kralık*'ındaki Akdeniz'le ilgili çarpıcı metaforu Tipasa yolculuğumu hatırlatıyor bana: Her şeye rağmen bir ölümsüzlük kuşkusunun oydu-ğu zamanın geçiciliğini simgeleyen taştan lahitlerin muazzam silüetleri beliriyor karayı denizden ayıran ufuk çizgisinin üze-rinde. Burada koruganlar; orada lahitler. Her iki kıyı aydınlıkla karanlık arasında, çelişkilerin ve Akdeniz esrikliğinin belirgin özelliklerini yansıtıyor.

Bilinci, aydınlık ve yaklaşmakta olduğunu hissettiği karanlık arasında parçalanan Camus, en kötü anlarında, bir cevap arayarak gökyüzüne çevirmiş olmalı bakışlarını. Boşluğa fırlatılmış bir çığlık olarak kaldı sorusu.

Burada, rehberlerim tüm soruları yanıtlıyorlar. Verebilecek yanıtları olmadığı zaman, Merkez'in onlar üzerindeki sürekli baskısından dolayı, herhangi bir yanıt üretmek zorundalar. Ne mutlu ki –kısa süren bir mutluluk bu–, susmak bilmeyen H. H.'nin ağzı açılmıyor. O da yorulmuş olsa gerek. Görünüşe bakılırsa, bizi başka bir rehber, susuzluktan gebermemizin öngö-rüldüğü seyahatimizin bu aşamasına ilişkin programda yer alan binanın rehberine “teslim” etmek için sabırsızlıkla bekliyor.

Motoru tekleyen Fiat, yerden bitmiş gibi görünen büyük bir tiyatronun da bulunduğu geniş bir alanın önünde duruyor. Balkanlar'ın turist istilasından uzak kalan bu gelişmemiş bölgelerinde böyle bir tiyatronun korunmuş olması şaşılacak bir şey. Müze müdürü-rehber Z. Z. karşılıyor bizleri. Baş rehber H. H., şiirleri denizden ve antik anıtlardan esinlenen bir yazar arkeo-log olarak tanıtıyor bize Z. Z.'yi.

Z. Z.'nin diğer müze müdürü-rehberlerden, özellikle Tanrı-tanımsızlık Müzesi'nin rehberlerinden farklı bir üslubu var.

Genel ortam aynı olmadığı için mi ya da Merkez böyle olmasına karar verdiği için mi acaba?

Merak ediyorum. Dıraç'ı ziyaretimiz niçin özellikle bu amfiteatrı gezmekle başlıyor? Aslında mükemmel bir durumda korunmuş olduğu için, ziyaret edilmeyi hak ettiği kesin. İlkçağın şanlı geçmişinin canlı bir örneği. Akdeniz ülkelerini ziyaretlerim boyunca, antik sitenin formları ve renkleriyle birlikte tastamam korunmasını ancak volkan küllerinin sağlayabildiği Pompei hariç, bugüne dek ne Roma'da, ne Atina'da, ne de Kartaca'da bu kadar iyi korunmuş bir amfiteatr görmedim...

Rehber Z. Z. amfiteatr hakkında konuşmaya başladığı sırada, H. H. bir kez daha ortadan kayboluyor, yeni talimat talep etmek için gittiği belli.

Z. Z. açıklamasına şaşılacak bir rahatlıkla başlıyor ve arkeolojik verileri birçok metaforla bezemeye özen gösteriyor. Kaçınılmaz bir parlak söyleve girişiyor, ülkede belirli ideolojik çerçeve içinde gelişen yepyeni arkeoloji biliminin gerçekleştirdiği her şeyde Parti'nin katkısı olduğunu hatırlatıyor: Arkeolojinin amacı Arnavut halkının, diğer Akdeniz kültürlerine kıyasla kendi kimliğini belirlemesini sağlamaktır, diyor. Sözlerine bölgede yapılacak diğer kazı projeleri hakkında bazı bilgilerle son veriyor ve soru sormak isteyenlere bırakıyor sözü. Yol arkadaşlarım, özellikle yol yorgunu genç komedyen, en yakın kahveyi düşünüyor sadece ve Z. Z.'nin isteğine tam bir kayıtsızlıkla karşılık veriyor. Soru sormaya adanmış sadece benmişim gibi, Z. Z. bana dönüyor. Amfiteatr içindeki taş bloklardan biri üzerinde kesiksiz bir hat oluşturan uzun bir karınca sürüsüne takılıyor gözlerim. Z. Z. de ilgilediği için değil, fakat benim bakışımı ve jestlerimin her birini dikkatle izlediği için, karıncalara bakıyor ciddiyetle. Anlaşılan onun da bir rapor hazırlaması gerekecek... Nihayet sessizliği bozmaktan kendimi alamıyorum:

— Zafer kazanmışçasına arenada koşturutan bu karıncalar, hangi devirden geliyorlar – diyorum.

Z. Z., önce ne diyeceğini bilemeksizin bakıyor bana. Kısa bir an düşündükten sonra, geçmişin bilinen ve bilinmeyen bir dizi zaferden ibaret olduğunun bize kendi konuşmasında bir hokkabaz edasıyla anlatıldığını ima ettiğimi kavlıyor. Fakat açıkça

görüldüğü gibi, H. H.'den daha zeki olduğu için, sorumu şaka yollu cevaplandırmaya hazırlanıyor. Biraz geç kalmış olmakla birlikte, gülümsüyor bana. Ne yazık ki, her yerde hazır ve nazır H. H. çıka geliyor. Uzaktan yorumumu duydu ya da keşfetti. Z. Z.'ye yaklaşıyor, alçak sesle konuşuyor onunla. Sonra bana öfkeyle bakarak, defterine bir şeyler not ediyor.

En önemsiz gözlemlerime bile bir kere daha aşırı bir önem verdiğini varsayıyorum. Bu onun sadece özenle kaydetmekle kalmadığı, fakat aynı zamanda Merkez'in yardımıyla yeniden işleyip bezediği münasebetsizliklerimin listesini tamamlamasını sağlayacak; çünkü gözü yükseklerde ve bu seyahat onun terfi etmesine yol açacak kesinlikle. Memleketine dönen benim gibi hakiki bir göçmene ve üstelik alabildiğine patavatsız birine rastlaması için, normal şartlarda uzun zaman beklemesi gerekecekti.

H. H. kollu telefona seğirtiyor hızla. Z. Z. amfiteatrın çıkışına kadar bize eşlik ediyor. Şanlı antik geçmişe ve Parti'nin bu geçmişten kendine pay çıkarmakta gösterdiği olağanüstü beceriye bu dehşet verici tanıklıktan sonra içimde uyanan bozgun duygusunu önleyemiyorum. Adeta gerçeküstücü bu ortamdaki donkişotvari görevimiz, her zamankinden daha fazla, tüm acıklı absürdlüğü ve apaçık başarısızlığı içinde seriliyor gözlerimin önüne. Seferimizin özellikle trajikomik ya da düpedüz trajik yanını görmekten kendimi alamıyorum.

Gözü yükseklerde olan H. H., artık hiç kimse için bir sır olmayan görevini –son bir defa daha telefon etme işini– tamamlayıp yanımıza dönüyor ve içler acısı seyahatimizin bundan sonraki durağına doğru yola koyulabiliyoruz. Hiç yanılmamışım, H. H., her zamanki soğukkanlılığını yitiriyor ve sessizliği bozmakta gecikmiyor:

— Hep aynı davranış içindesin! Ne zamana kadar kendi bildiğini okuyacağını sanıyorsun? Şimdi az konuşuyorsun, ama aklm başka yerde. Amfiteatrda sana zafer kazanmış gibi görünen bu karıncalar kimdir? Hangi karıncalardan söz ediyorsun? Açlıktan, susuzluktan kıvranıyorsun, ama gene de başımızı ağrıtmaya devam ediyorsun. Ne demek istediğini er geç öğreneceğiz...

XXIV

Seyahatin son bölümüne katlanmak kalıyor geriye. Kıyıcı Avlonya'ya, Sarandë'ye, Butrint'e, sonra kaçınılmaz olarak Argyrokastron'a, Önder'in doğduğu ve onun adını taşıyan müzenin de bulunduğu kente kadar takip etmemiz gerekiyor. Listede yer alan son müze bu. Bu müzeyi ziyaret etmek bir zorunluluk. Nihayet seyahatin son durağı Pogradec, benim memleketim; ertesi gün bu cehennemsi gezinin kesinlikle son bulacağı sınıra doğru buradan hareket edeceğiz. Ülkede geçirdiğimiz bu kısa süre bana aşırı uzun sürmüş gibi geliyor: Tümüyle bizden çalınmış, ailemin ortaklaşa hayatından aşırılmış tam yarım yüzyıllık bir ömür bu. Ve saatler geçtikçe –susuzluğun pençesinde kıvrılırken güçlkle geçiyor saatler– bu ülkeden sağ salim çıkmayacakmışım gibi boğucu bir duyguya kapılıyorum gitgide.

Bu seyahatin görünmez programcılarının en ufak bir dalgınlığını fırsat bilip, onların denetiminin dışında kalan ilk çeşmeye seğirtiyorum susuzluğumu gidermek için. Kim bilir bir daha ne zaman çıkacak böyle bir fırsat? Ne kadar su, o kadar hayat...

H. H. bir gardiyan gibi gözetliyor beni. Ruhumun her kıvrımına süzölmeye, düşüncelerimin her birini ele geçirmeye can atıyor. Yüzümün mimiklerini doymak bilmez bir iştahla izliyor, en ufak bir davranışımı bile kolluyor. Daima emirlere uymak zorunda olduğu için kendiliğinden hiçbir şey yapamıyor. Stalinci hiyerarşideki sürekli değişiklik içinde ayakta kalabilmek uğruna her türlü kalıba gire gire düşüncesi doğallığını yitirmiş.

Yaşayabilmek için sürdürülen bu acınası mücadeleye kendini bütünüyle verdiğinden, gerçekliği kavrayamaz olmuş. Merkez'den gelen talimata körü körüne bağlılığın, onu içine ittiği çelişik ve güç durumlarla baş etmeğe uğraşırken günlerce izledim kendisini. Kurbanına karşı Merkez ne zaman ona yeni bir davranışta bulunmasını emretse, hayvanca içgüdülerinin uyanışını kendi bedenimde hissettim. H. H. böyle anlarda, insani olan her şeyden sıyrılıyor, her duruma göre özel olarak ayarlanmış, dev bir işkence aygıtının tamamlayıcı bir parçasına dönüşüyor.

Seyahat sona doğru yaklaştıkça –gitgide uzaklaşıyormuş gibi duyumsadığım bir son bu– gerçekte H. H. kimdir ve merkezinde, Tanrıtanımazlık Müzesi'nin bir Minotauros gibi saklandığı bu müzeler labirentindeki rehberler kimlerdir diye sormaktan kendimi alamıyorum. İçinde bir kurban olarak bulunduğum bu farsta, cehennem tiyatrosunun çarklarını işleten dev makinenin sürücülerinin katkısına oranla onların katılımları ve katkıları nedir? Adları, alfabedeki harfleri tüketmek istermişçesine A. A., H. H., Z. Z., C. C., O. O., I. I.'ya indirgenen bütün bu anonim uygulayıcılar, önemli ya da geçici bir rol oynayan karşılaştığımız ya da karşılaşmadığımız bu akıl sır ermez yaratıklar, çok eski bir geleneğe, Balkanlar'da hâlâ geçerli olan kurban etme geleneğinin son ve karanlık bölümüne tanıklık ediyorlar.

Herkesin Stalinci ideolojiyi zorla benimsetme yolunda kurban edildiği ve elimde olmaksızın katılmış bulunduğum bu kurban etme mekanizmasının, o eski kurumu yeni şartlara uyarlayışındaki inanılmaz gücü, bu obskürantist ideolojinin modern dünyada kendine bir yol açmakta gösterdiği şaşılabilir beceriyi uzun uzun düşünmek zorunda bırakıldım. İdeoloji hokkabazları, en ilkel içgüdüler üzerinde oynayarak akla gelmedik şeyler, gülünç karışımlar, kendi kendini yok eden yapılar yaratıyorlar.

Kendim yaşamamış olsaydım kolay kolay inanmazdım bütün bunlara. Stalin'in kendi ülkesinde lanetlendiği bir dönemde bir ülkenin Stalinciliğe kurban edilmesini, bütün bir halkı kurban etme ve kendi kendini ortadan kaldırma eğiliminin bu kadar güçlü olmasını aklım almazdı bir türlü.

Kendi kendini yok etme yolunda bu sürekli ve inatçı ayak direyiş, teknik ve kültür alanındaki ilerlemelere rağmen, insanlı-

ğın başlangıçtan beri ne kadar az değişmiş olduğunu gösteriyor. Kurban etme, bütün dönemlerin, bütün dinlerin, bütün halkların ve bütün ideolojilerin belirgin bir niteliği oldu. Başlangıçta kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere insanlar kurban edildi, daha sonra bu kurbanların yerini, bir günah keçisine duyulan sürekli ihtiyacı gidermek amacıyla, dini ayinlerin özelliklerine göre belirlenen hayvanlar aldı.

İssız Adriyatik kıyısı boyunca ilerliyoruz. Yorgun argın uçan martılar yolda bizi izliyorlar, sonra uzaklarda gözden kayboluyorlar. Deniz tüm ihtişamına bürünüyor yeniden; her yanı kaplayan koruganlar, kendi içine sınıksız kapanmış bu zavallı ülkede kitlelerin kurban edilmişinin tanıkları olan bu gülünç anıtlar zedeliyor denizin ihtişamını. Sayıları binleri bulan adsız işçilerin saadeti ve hatta boş bir amaca kurban giden tüm hayatları, bu koruganlara gömüldü.

Göçebe düşüncem, Balkanlar'daki kurban etme geleneğine tanıklık eden efsanelerin peşinde en eski zamanlara doğru yol alıyor. Gerçekte, kurban etme geleneği yüzlerce yıl değişmeden kaldı bu bölgelerde, sadece gerekçeler değişti. Bir kalenin, bir köprünün, bir kilisenin inşa edildiği yerlerde canlı varlıklar kurban edildi. Gündüz inşa edilenler geceleyin yıkılıyordu. Kalelerin duvarları, köprülerin ayakları, tapınakların temel duvarları böyle inşa edildi. İnşaat işçileri, işlerine sürekli baştan başlamaya mecbur ediliyordu. Bu gerçekten dolayıdır ki, Sisypheos efsanesi, başka hiç bir yerde değil, ancak Balkanlar'da kök salabildi.

Mistik kökenli ve nedeni belirsiz bu tahribata, akla yakın bir açıklama getiremeyen düşünüş, akıl dışı açıklamalara başvurdu. Üzerlerine duvar örülen, yapıların temellerine gömülen kurbanlara ilişkin efsaneler yaratıldı.

Devirler geçiyor, yapılar direniyor, aynı çılgınlığın yol açtığı kurban etme geleneği ile damgalanmış tüm Balkan halklarında efsaneler, bazı ayrıntılar dışında, aynı kalıyordu. Ataların eski kuralı her zaman yürürlükteydi: Yaşamak için kendini feda et, yeniden yapmak için yık! Kurban etmenin yöneticileri arasında anlaşmazlıklar ve cellatların kurban, kurbanların cellat olması, Balkan absürdlüğünün temel şartları arasında yer alıyor.

Kurban etme geleneği, eski efsanelerden kurtulmanın güç-
l¼kle gerçekleştiği Balkanlar'ı kasıp kavurmayı s¼rd¼r¼yor.
Tarihsel gerçeklik ortaya çıkmalarına olanak sağlayana kadar,
bilincin kıyısında beklemeye devam ediyor bu efsaneler.

Kurban etme uygulamasının XX. y¼zyılda, ¼zellikle Stalin
d¼neminde, geçmiş y¼zyılların efsanelerinde anlatılanlardan
daha şiddetli olarak, yeni şekiller altında dirileceğine kim ina-
nabilirdi ki?

Avrupa'da halkların, dinlerin, yazgıların kurban edileceği-
ne, eski sunakların yeni kurbanları karşılamakta yetersiz kala-
cağına kim inanabilirdi ki? Tapınakları bile kurban edip yıktılar,
amaçları değiştirildi. Yeni dinlerini, yeni azizleri ve yeni tanrıla-
rıyla birlikte, şiddete başvurarak kabul ettirdiler.

Bu sistem, Arnavutluk'ta son derece uygun bir alan ve o
zamana kadar tasavvur edilmesi m¼mk¼n olmayan ¼zg¼n bi-
imler buldu. Geleneksel kabile kurallarına dayalı kurban etme
sistemi ¼ din arasında b¼l¼nm¼ř halkın kimliğine açıldı
doğrudan doğruya. Kitlelere yayılan ve yeni rejimin dalkavuk-
larının demagojik s¼ylevlerinin cesaretlendirdiği sapık ve ¼ld¼-
r¼c¼ karışımlara da yol açan en eski mekanizmalar bilinçli ya
da bilinçsiz olarak yeniden harekete geçirildi. Yeni kurbanlar,
¼zeleřtiriye ve kendi kendini suçlamaya dayanan g¼l¼n siste-
me ¼rnek bir ¼zveri anlayışıyla boyun eğdiler. Kurbanlar, yeni
sosyalist gerçekçi trajediye uyarlanmış antik korolar misali, cel-
latları y¼celten şarkılar bile s¼ylediler.

Bundan dolayı, ¼ dinin kurban edildiği muazzam tapınağı,
İşkodra Tanrıtanımazlık M¼zesi'ni kurmak gerekiyordu; "din
aleyhtarı", gerçekte k¼lt¼r aleyhtarı planlı devrimi simgeliyordu
bu ve Mao'nun Çin devriminden esinlenmişti. Bu kurban etme
d¼zenini planlayanlar, ¼ dinin k¼k¼n¼ kazıma programların-
da beş yıllık planlama anlayışına bağlı kaldılar.

Mağlup sınıfın, keçilerin, bireylerin kurban edilmesinden
sonra, ruh ve ruha inananlar da kurban edildi. Sınırları sımsıkı
kapatılmış -¼zg¼rl¼đ¼ bir kafese kapatmanın m¼mk¼n olduğu
yanılsamasına bel bağlamış- bir ¼lke için tehlike Tanrı'dan ge-
lebilirdi ancak.

Y¼ni insanların umutlarının son birleşme noktası olan

Tanrı'nın ele geçirilmesini planlamak gerekiyordu ve önce ruhların ele geçirilmesiyle gerçekleşecekti bu. Tanrı, ancak böylelikle Parti'nin "denetimi" altına girebilecekti.

Tanrı'ya saldırmak emredildi resmen; ilk amaç ruhları uyuşturmak, Tanrı ile onlar arasına bir engel koymak, yeni bir sınır, dikine bir sınır yaratmaktı. Vahşi bir kararlılıkla yıkıldı tapınaklar: Mezarlıklarda haçlar kırıldı, minareler yerle bir edildi, kutsal semboller çiğnendi. Ne Tanrı'nın tahrip edilmesi, ne de cennetin yeryüzüne aktarılması kolay oldu. Nihayet, Tanrı'nın yenilmiş ve tanrıtanımazlık tapınağının kurulmuş olduğuna kanaat getirilince, kurban etmeyi gerçekleştiren yeni tanrıların tapınaklarını halka kabul ettirmekte hiçbir güçlükle karşılaşılması. Böylece, inşaat işçilerinin bizzat kendilerine karşı giriştikleri amansız mücadele sonunda bu kahrolası tapınaklar sardı her yanı.

Gayretkeş rehberim, düşüncelerimin yeni seyrini keşfedecek olsa, reçeteme yazılı susuzluk dozlarının iki katına çıkarılacağı ya da insanların kendi kendilerini kurban ettikleri bu karanlık labirentte, en ünlü sektörlerden birinde –"beyin yıkama" sektöründe– en azından bir gün daha alıkonulacağım geçiyor aklımdan. Yepyeni bir kurban etme biçimi uygulanacaktı bana: Yarım yüzyıllık bir ayrılıktan sonra, bu seyahat sayesinde kavuştuğum yakın ve uzak akrabalarımı görmek ve bizden çalınmış olan zamanın küçük bir parçasını ele geçirmek şansından yoksun bırakılacaktım.

Bu cehennem azabının sonu yaklaştıkça, beyin gücüm susuzluğun etkisiyle azalıyor ve olaylar karşısında uyanıklığımı güçlkle koruyabiliyorum. Aldatılmış, anlayışını, sezgisini körelten "çılğın" bir doktrin tutsağı olmuş, ama belki de bir gün bundan kurtulmayı başarabilecek bu halka karşı bir merhamet, bağışlamaya benzer bir merhamet duyacak kadar gücüm kalıyor sadece.

Annem için, yeterince acı çekmiş ailem için bu gün er geç gelecek. Her sürgünün bir karşılığı var.

Annem... Susuzluktan kavrulan ruhum bu saf kaynaktan içince, annemi, ülkesinden, halkından ebediyen ayrılmış bir sürgün olmanın yükünü omuzlarında taşıyan yapayalnız ailemi düşününce rahatlıyor ancak.

Eğri bğrş sşrgşn yollarında tōkezlerken, bir gşn gōk-
yşzşnde bir bulutun şzerinde durmuş ve nasıl olduysa, oraya
sımsıkı tutunmuş ve tıpkı dşnyanın evrenin sonsuzluğu için-
de durması gibi, ilahi bir gş tarafından korunmuş bir aileyiz.
Sşrgşnde birbirimize kenetleniyoruz, budur bizi gōkyřzřnřn
sonsuzluğu içinde bulutumuz perçinleyen gşcşn kaynağı.
Ailemiz, sanki Chagall'ın bir tablosundaymış gibi, bilinmeyen
bir yere doğru yşrşmeye devam ediyor... Bulutumuz ailemizde
ilk ōlřmler baş gōsterince daralmaya başladı.

XXV

Hareket günü geldi.

Rehberler emredilmiş gibi ortadan kayboluyorlar, labirentin herhangi bir gizli köşesine ya da hassas noktalardan birine, müzelerle saklanıyorlar.

Buna karşılık, ortak acımızı bir an olsun paylaşmak için, gelir gelmez kendileriyle temas kurmayı göze aldığım annemin ailesinin yakınları, şüphesiz, gene emirler doğrultusunda ortaya çıkıyorlar. Kötülüğün bu kadar köklü ve böylesine her yere sinmiş olacağına inanmak istememiştim. Fena halde yanılmışım. Stalinci ideolojinin dokuduğu geniş örümcek ağında her şey, içinden çıkılmaz biçimde birbirine bağlanmış: En incé ipliğe en ufak bir dokunuş bütün sistemi sarsmaya yetiyor. İri örümcek uzakta, görünmüyor, bir deliğe saklanmış, ama her şeyi onun denetlediğinden hiç kimse şüphe edemez.

Yorgunluğum dayanılır gibi değil. Susuzluk, açlık, uykusuzluk da cabası... Gücünü yitirmiş bir vücudun son dayanağı sadece zihnim. Bütün bu yoksunlukların, bitkinliğin, sürekli dış baskının etkisiyle sayıklar gibiyken, birdenbire sevinç çılgınlıklarının uğultusu, aşırı mutluluk gösterileri –kavuşmaların mutluluğu– kulaklarımı sağırlaştırıyor, bütün bunlar öyle görünüyor ki, gene Merkez tarafında düzenlenmiş. Beni daha da öfkelen-dirmek, damarıma basmak için değilse, nedir bu maskaralığın amacı?

Demek ki, her şey bir komediden ibaret. Yakın akrabalarım bu kaba güldürüye karşı koyabilirler miydi? En ufak bir isyan

pahalıya mal olur bu ülkede. En ufak bir itirazda bulunan, bir anda cehennemden çok daha sıkışık bir katında bulur kendini. Zavallı ailem ve zavallı ben, hepimiz aynı aldatmacanın kurbanlarıyız! Saçma projelerini uygulamak amacıyla bu bozuk düzeni yöneten kaçık bir beynin yanılması yüzünden bütün bir halk can çekişiyor. Oyuncakları olduğumuz sosyalist gerçekçi kaba güldürü, ülkenin tüm amfiteatrlarında oynanıyor; ülke bir bütün olarak, dekoru yedi yüz bin koroğandan oluşan gülünç bir temsilin oynandığı bir tiyatrodan ibaret. Bütün bunlar mareşaller mareşali Stalin'in doğumunun yüzüncü yılı şerefine!

Bundan dolayıdır ki, piyesin sonuna kadar bu şeytan tiyatrosunu terk etmek imkânsız. Yöneticiler orada, görünmez süflörlerin ve bu aşağılık polis tuzağına doğrudan doğruya katılanların yanında kılık değiştirmiş olarak duruyorlar; hepsi de ülkesine dönen zavallı bir göçmenin ruhunu avlamak için seferber olmuş! Ve bütün bunlara bile bile katlanmam gerekiyor...

Bu lanet Balkan sınırının çıkış noktalarından birine ulaşmadan önce, daha nelere katlanmam gerekecek? Her iki tarafın da ayrılış sahnesini resmi hitabetin kurallarına göre, genel bir ikiyüzlülük çerçevesi içinde, son derece etkileyici oynaması gerekecek.

Konuşma sırası bana gelince, dudaklarımı güçlükle kırpıdatabiliyorum; sözlerle yerine getiremediğim görevi sözcüklerden daha çok şey anlatan gözlerime devretmeyi deniyorum. Gözbebeklerimde hâlâ parlayan küçük kıvılcım, gözyaşlarımı tutmama rağmen, yakınlarının gözbebeklerinde aynı heyecanı uyandırmaya yetiyor. Böylece, bir şey iletiyoruz birbirimize.

Dört bir yandan üzerime yağın son tımtırlı sözleri doğal bir sesle yanıtlayacak gücüm yok. Aynı huzursuzluğu duyan, basmakalıp sözler söylemenin sıkıntısını çeken benimkiler göz kırpyorlar bana, buradaki davranışlarının sınırın öte yakasında aynı anlama gelmeyeceğini anlatmak istiyorlar hiç şüphesiz. Bu anda, sizin gözünüzde asıl acınacak kişi benim, bunu bildiğim halde hepimize o kadar acıyorum ki!

Bu aşırı gösterilerin, bu yapmacık konukseverliğin hayhuyu içinde, mutluluk ve umut şarkıları söyleyen yalancı bir koronun ortasında yapayalnız hissediyorum kendimi. Fakat birden bir

kadının, annemin ailesinin uzak akrabalarından birinin, kâh yalancıkta, kâh gerçekten acıyormuş gibi, garip bir biçimde bakarak bana doğru ilerlediğini görüyorum. Alçak sesle, âma gene de orada bulunanların duyabileceği bir tonda konuşuyor benimle:

— Ülkemize yaptığın bu yorucu seyahat seni dermansız bıraktı şüphesiz. Bunca yıldan sonra bu tür bir geziye katlanmak kolay değil... Eski gücüne kavuşmak için birkaç gün daha kal ülkende...

Yorgunluktan biraz dalgınca da olsa, gözlerinin içine bakıyorum. Hiç kimsenin denetleyemediği karşılıklı bakışmalarımızda benimle konuşmak için kullandığı basmakalıp sözlerle bağdaşmayan gizli bir mesaj var kesinlikle. Hayır, başka türlü olamaz.

Sanki bir melek kulağıma bir şey fısıldıyormuş gibi, birden gözlerimi kaldırıyorum ve uzakta askeri bir ambülans görüyorum. Yemeklerimi yenilmez kılan ve otelde kaldığım farklı odalarda sıcak su akışını ayarlayanlar, herhalde bu ambülansın içindekiler olsa gerek. Rus malı bu cipi, geceleyin seyahate katlanmamı sağlayacak kadar su içmek amacıyla bizim tiyatro müdürünün odasına geçtiğim sırada, Avlonya Oteli'nin uzun koridorundaki pencerelerden birinden bakarken fark etmiştim.

Canlı bir tehdit oluşturan bu cipin, içine düştüğüm tuzağın kesin bir kanıtı gibi, tam sınıra yakın bir yerde durduğunu görüyorum. Dramın sonunda beni hangi rolün beklediğini biliyorum.

Bana kurulmuş tuzağı, benim gibi ayrıcalıklı bir göçmenin ruhunu ele geçirmek için ustaca düzenlenmiş bir tuzağı, genel hatlarıyla keşfediyorum şimdi. Sınırı, serüvenimizin başlangıcından beri benim tek güvencem olan sınırı tekrar geçmemi engellemek söz konusu.

Dönüşümü geciktirmenin son bir çaresini yedekte tutuyorlar. Merkez'de teşhis konuldu, beni alıkoymanın tartışılmaz bahanesi saptandı: Vatanıma kavuşmanın yarattığı psikolojik bir şok geçirdim... Çocukluğumun yitik ülkesi ile nihayet kavuşmuş olduğum bu ülke arasındaki büyük zıtlığı kabullenemedim! Hakkımdaki hükmü pekiştirmek için bütün olasılıklar incelen-

miş. Teşhise göre, iflah olmaz biriyim ben. Bununla birlikte, son sınamayı başarıyla atlattığım, yani sınırı aştığım takdirde kovalamaca son bulacak.

Şimdi açıkça anlıyorum her şeyi: Ailemin de bulaştırıldığı bütün bu maskaralığın amacı, sistemin işleyişi için gerekli olan bir günah keçisi olarak beni burada alıkoymak.

Değişik senaryolar iç içe giriyor kafamda. Kendi tepkilerime bağlı olarak değişen son senaryoyu kavramakta güçlük çekmiyorum. Olmak ya da olmamak –bu sefer, sınırı, bu Balkanlar duvarına iki adım kala– budur gerçekten söz konusu olan.

Akrabalarımı bu oyuna katılmaya kandırdıklarına hiç şüphe yok, her çareye başvurmaları bunun kanıtı. İdeoloji Merkezi tarafından yönetilen bu acınası polisiye farsın kahramanları yorulmuş, ama komedi sona ermemiş, perde henüz kapanmamış. Burada bile, sınırın eşiğinde, zarlar henüz atılmamış.

Bir başka dünyaya, bir başka zamana gitmek için birkaç adım atmam gerekiyor. Ama bu son adımlar, özellikle en sonuncusu gözetleniyor.

Önceden hazırlanmış senaryoya göre, en uzak akrabalarım gider gitmez, daha yakın akrabalar, sanırım daima talimata uyarak ilerliyorlar ve beni hediyelere boğuyorlar: Bir sürü heykelcik, türlü türlü ıvır zıvır, ve bir tomar rozet...

Ne demek oluyor bu? Ne yaptım onları buna zorlamak için? Niçin bu aşırılık? Hak edilmemiş bu saygı gösterilerinin sebebi nedir? Fakat kapanışın bu son sahnesi de çok çabuk aydınlığa kavuşuyor. Hediyeler arasında bir yığın Stalin, Enver Hoca, Lenin, Marx, Engels rozeti var...

Bir önceki bölümlerin bambaşka bir planda devamını görüyorum bütün bunlarda: Ev sahiplerimin aşırı fanatizmi, her ne pahasına olursa olsun, dogmalarını yaymak için son bir girişim. Verebilecekleri başka bir şey yok ellerinde.

Bu tapon simgeler arasında kapanış konuşmasını yapmak, hem tutarsız, hem hileli bir düşüncenin kuru gürültücü sözcüklerine düşüyor kaçınılmaz olarak. Stalin'in resmini içeren heykelcikler, rozetler, şüphesiz sayıca en çok olanları.

Eğer sahne böylesine trajik bir vurgudan yoksun kalsaydı, düpedüz gülünç olurdu. Fakat hiçbir şey görüldüğü kadar basit

değil. Ev sahiplerim akıllarına koyduklarından vazgeçmiyorlar. Batı revizyonizmiyle kararmış bir ruhun kesinlikle kınandığını bana bir kere daha anlatmaya uğraşıyorlar ve kanıtlarını yüzüme yüzüme çarpıyorlar.

Sınırın bu tarafındaki okurlarda kitaplarımın nasıl bir ilgi uyandırabileceği konusunda kendime sorular sorunuyorum artık. Onların şüphelerini doğrulayacak ve kılı kırk yaran polisiye yorumlarına malzeme sağlayacak daha açıklayıcı yığınla temel bilgi edindiklerine göre, geçmişte olanları anmak neye yarar?

Bu trajikomik gösteri, Balkan sınırlarının en sıkı kapatılmış olanında son bulacak ancak. Son gücümü toplayarak, ev sahiplerime alay edercesine, yakın akrabalarım ve baştan sona düzmece bu ayrılık sahnesine katılmış olan tanıdık tanımadık herkese acıyarak bakıyorum. Sonra Stalin'in mozaikten yapılmış resminin yer aldığı muazzam panoya çeviriyorum gözlerimi. Küçük valizimi hediyeleriyle doldurmalarına itiraz etmiyorum. Stalinci ideolojinin tüm resimlerini öbür yakaya götüreceğim böylece. Kesinlikle onların hepsine acıma duyuyorum sadece. Gerekseydi, cellatlarımı memnun etmek için yeni bir kurban etme tecrübesine katlanabilirdim. Bütün bir halkın yazgılarının kurban edildiği bu sınırdan daha apaçık bir sunak olamaz zaten. Bu sınır, doymak bilmez kurban etme eğiliminin simgesi! Fikirlerimin son ve duygusuz mezar kazıcıları, göçmen ruhumun batılı eğilimlerini ölçmekle görevli yanılmaz ölçmenler sınıra dizilmişler, gerektiğinde beni buraya anavatanıma gömmek için hazır bekliyorlar.

Artık biricik kurtuluşum diye bellediğim sınır iki adım ötede, ama gene uzakta daima. Neyin kurtuluşu? Kimin? Benimkilerin mi? Kaçık bir beyinde filizlenmiş yanlış fikir virüsü, bu halkın iliklerine kadar işleyerek her yere yayıldığından beri büyük salgından ne pahasına olursa olsun kaçmak gerek. Ve işte ne garip bir tersyüz olmadır ki, yıllarca bizimkilerin tökezlediği çıkmazın simgesi diye bildiğimiz bu yer, bugün tek çıkış yolu olarak görünüyor. Hayatla ölümün kıyısındaki sınır, bundan böyle arındırıcı bir kurtuluş yeri olarak sunuyor kendini.

Çok uzun zamandan beri dinmeksizin devam eden bir susuzluktan dolayı tüm hislerim körelmiş, adeta uyuşmuş gibi.

Son gücümü kullanıyorum. Balkanlar'ın en duru, en saydam gölünün kıyısında dururken, dinmeyen bir susuzluktan daha dayanılmaz hiçbir şey yoktur.

Bu mavi Göl, Balkanlar'ın sahip olduğu en saf şeydir. Savaş bu bölgeleri kırıp geçtiğinde, arındırıcı huzuruyla bir umut ve iman ışığı sunan oydu sadece. Orada yansiyordu imparatorluklar, bir içdeniz gibiydi: Derin ve ılıman. Hıristiyan ve Müslüman tapınaklarının önünde bulunan kıyılarına kazınınlardı dualar. Sınırlarla bölünen bu bölgelerin coğrafyası bile, tarihleri kadar karmaşık ve çapraşıktı. Ama duru sularından yayılan saf iyilik, tarihle anlaşmazlıklarından kurtarıyordu insanları. Hatırlayabildiğim kadarıyla bu kıyı asla bugünkü kadar sapıtma, bağnazlık, vahşet görmemişti.

Annem beni dünyaya getirirken ilk ağlamalarımın yankılandığı, ilk nefes alışının duyulduğu bu kıyıda, bu geniş ve bereketli Göl'ün önünde kımıldamadan duruyorum. Alabildiğine susamışım. Su bir adım uzakta, ama bu adımı atmam imkânsız, sanki suyla benim arama görünmez bir duvar giriyormuş, ona erişmemi engelliyormuş gibi.

Yasak sınır çizgisinin üzerinden sadece bakışlarım gidebiliyor beni annemin beklediği, babamın mezarının yer aldığı kıyıya doğru. Ve annemin gölgesinin düştüğü bu öbür kıyıya büyülenmiş gibi uzun uzun bakıyorum.

Görüş alanım içindeki en yakın bina, gerçekten ilahi bir tepenin üzerinde duran Aziz Naum Manastırı. Bu tepeyi taşlı kıyıya sarkmış gibi duran manastıra doğru tırmandığımız dönemi düşünüyorum. Babamın İstanbul'dan getirmiş olduğu dürbün benim küçük anavatanımı, önünde şimdi susuzluktan kıvrandığım Göl kıyısındaki eski evimizi, olabildiği kadar yakından görmemizi sağlıyordu.

Eski dine, ailesinin din değiştirmeden önceki dinine kavuşan annem, sınırın öbür tarafındaki mutlu evimize, Tanrı'nın aracılığı ile karanlıkta yaklaşmak için bir mum yakmaya giderdi manastıra.

İçindeki enerji, ailesinin geçmişini belirlemiş olan iki din-den, Hıristiyanlıktan ve İslamdan kaynaklanıyordu. Her iki dinin bağışlayıcılığını benimseyebilmiş, hiçbir dogmaya bağlı

kalmaksızın, ama başkalarının inançlarına saygı duyarak kendi dinine inanmaya devam etmişti.

O zamanlar henüz hiç çile çekmemiş olan bizler, başka din-den olduğumuz için, ne mum yakmak, ne de manastıra girmek istiyoruz diyorduk annemize.

“İyi ama, başka dinden olmamız, kiliseye gidip mum yakmamızı asla engellemezdi bizim. Gidiyorduk kiliseye, kim inkâr edebilir? Aynı şekilde, Hıristiyanlar da bizim bayramlarımızda ya da cenaze törenlerinde bizimle beraber camiye geliyorlardı. Ortaklaşa kutluyorduk bayramlarımızı. Vaktiyle böyle yaşıyorduk Göl kıyısında...”

Böyle diyordu Göl kıyısındaki tüm tapınakları geçmişte yaptığı gibi ziyaret eden annem. İdeolojiler onu asla etkilemedi ve zorla dayatılan yeni inançlar içindeki imanı zedeledi. Onun gözünde hayatın mumu tükenmeye devam ediyordu sessizce...

Ah, susuzluktan kavrulurken hatıraların suları nasıl da gürül gürül akıyor! Bunu hep bilirdim, ama şimdi apaçık görünüyor bana: Hiç kimse annemin imanını ele geçirememişti. Göl felaketin tarihle, Balkanlar'ın öngörülemeyen tarihi ile yüklü şiddetli dalgalarını bize doğru taşıdığı zaman bile, ailesi tarafından vaktiyle benimsenmiş ve tek ölçütü sabırdan, kutsal sabırdan ibaret tüm dinlerin enerjisini sanki kendi bağrında toplamış gibiydi.

Ama işte biri çıkıp insanlar arasında dindarlığın kutsal kökenini oluşturan bu iç gölü, yani onların imanını haritadan kazımayı aklına koymuştu ve yeni korugan-tapınaklarla donanmış aptallığı ikame ederek insanların ruhunun kutsal hazinesini ele geçirmeyi başarmıştı.

Ey, kaderin lanet kısırdöngüsü, *dönüş*'ün kısırdöngüsü! Tepenin üzerindeki manastırdan babamın kocaman dürbünüyle seyrettiklerimiz, bizi de dürbünle seyredenler –diğerleri, Ruslar, sonra Çinliler– ve o kadar yakın olduğumuz halde bizi böyle uzaktan seyretmeye doyamayanlar oradaki akrabalarım mı, atalarım mı? O kadar yakınız ki birbirimize, ama gene de yüzlerce yıllık mesafe var aramızda. Gerçekleştirmeyi asla başaramadığımız aynı hayalin peşindeydik ve her birimiz benliği-

mizin yarısını sınırın öbür tarafında bırakmıştık. Bundan böyle güvenimi, sevgimi, umutlarımı Göl'e adıyorum sadece. Ama göl, Balkanlar'ın daima fırtınalı ortamında, bulunduğu yere kıyasla bana birdenbire biraz *yeri oynamış* gibi görünüyor. Bir başka göl mü söz konusu yoksa? İmkânsız bu! Onu böyle *yeri oynamış* olarak ömrümde bir defa gördüm: Hızla akan nehrin kıyısındaki eski evimizde verandanın geniş, beyaz duvarına hepimiz, ailemizin her ferdi ve de Göl kıyısındaki aynı kasabadan göçmen olarak gelmiş, ama daha sonra talihlerini denemek üzere Arjantin, Avustralya ya da Yeni Zelanda gibi uzak ülkelere gitmiş olan babamın arkadaşları onun resmini yapmayı deniyorduk. Resmi tamamlayınca, başka bir göl çizmiş olduğumuzda karar kıldık hepimiz. Fakat hayatlarımız da aynı değildi artık: Her birimiz, duvara çizilmiş Göl gibi *yerimizden* olmuşuk, *yerimiz oynamıştı*.

Susuzluğun etkisiyle, bellek bile kuruyor. Gücüm gitgide azalıyor, Göl kıyısında yalnız kalıyorum gitgide. İzin verselerdi, öyle sanıyorum ki, bütün bir yüzyıl su içerdim Göl'den. Ama beni hâlâ sudan ayıran bir adımlık mesafeyi aşmam imkânsız. Balkan duvarı aşırı yüksek.

Bununla birlikte, trajikomik gösteri son bulmak zorunda. Perde kapanacak. Sınırdaki gerçekleşecek bu, daha önce değil. Bu çok kısa zaman aralığında henüz son bir bölüm var oynanması gereken.

Çıkış kapısı açılmadan önce aynı kadının, demin kendisiyle konuştuğum uzak akrabamın bana doğru geldiğini görüyorum. Demek beni alıkoymak için son bir çareye başvuruluyor bu ülkeden ayrılmaya can attığım bu anda, kim bilir neyle suçlayacaklar beni. Stalinciliğin simgeleriyle tıklım tıklım dolu küçük valizimi önüme koyuyorlar.

Tam o sırada kadın beni bir kenara çekiyor, sanki diğerlerinin görmesini istemiyormuş gibi bir hali var, çekingen bir halle kumaş kaplı iri düğmeler uzatıyor bana. Bir suç ortağı duygusu içinde fısıldıyor:

— Düğme değil bunlar, Louis altını. Al bunları, çocuklarına hediye, her birine bir tane!

Boğuk bir sesle konuşuyor, bir huzursuzluk var yüzünde. Altınları bana uzatıyor, ama sakın alma onları der gibi bir tutum

içinde! Alırsam, onun ve ailesinin durumunun kendi ailemin şerefini lekelemek pahasına düzeleceğinden hiç şüphem yok. Bunları alırsam, ikili oynadığımın kesin kanıtını, her ne pahasına olursa olsun, yaltaklanmaları gereken meşum birinin gururunu okşamakta acele eden suçlayıcılarımın beklediği kanıtı sağlamış olacağım gerçekten.

Gözlerinin içine bakıyorum, hüznün ve güceniklik karışımı bir bakış bu. O da bana bakıyor, açığa vurulmamış bir onur ışıltısı geçiyor gözlerinden. Altın düğmeler elinde kalıyor. Zavalcılık diyorum içimden, ailemin şerefinin söz konusu olduğu bu görevi, benim gibi dönek bir göçmene Louis altınları sunma görevini üstlenerek ve üstelik polisin tehdidine rağmen, onları geri alma cesaretini göstererek belki de diğerlerinden daha cesur davranıyor. Ve bütün bunlar Merkez'in elindeki son imkânlarını seferber ettiği bir anda oluyor.

Yarı bilinçsizce, fakat amirleri de görsün diye, ısrar ediyor ve altınları ceketimin –iyi ki dikişleri sökülmemiş– mendil cebine koymaya yelteniyor beceriksizce. Düğmeler elinde kalıyor. Şayet anlaşma diye bir şey mümkünse hâlâ, birbirimizi anladığımızı sanıyorum. Hazinelelerini beraberinde götürerek uzaklaşıyor.

Nihayet son gücümü kullanarak karşı tarafa geçmek için gerekli belgeleri dolduruyorum.

Son bir defa dönüp bakıyorum. Benimkiler kollarını sallıyorlar. Sonra Stalin'in mozaikten portresinin yer aldığı karşı tepeye çeviriyorum gözlerimi. Bu mozaik portre, özellikle onun doğum günü için, ülkenin dört bir yanından getirilen ufacık çakıl taşlarından yapılmış.

Stalin'in sert bakışı, sanki onun da benimle, kendisinin hâlâ yaşadığını varsayan dünyanın tek ülkesinde doğum günü kutlamasını berbat etmeyi göze almış benim gibi biriyle görülecek hesabı varmışçasına uzaktan izliyor beni.

Bakışlarım son bir defa dolaşüyor memleketimin üzerinde. İki büyük korugan, iki kocaman beyaz göz gibi tehdit edercesine süzüyor beni. Bir daha asla *dönmemeliyim* oraya, bu koruganlar ülkesine, çünkü adımımı attığım an bu iki göz, diğer yedi yüz bin gözle birlikte yayılım ateşine başlayacaklar.

Bir adım daha attım mı hepsi bitecek. *Dönüşten* dönüş gerçekleşecek. Kendi memleketimde bu zorunlu keşişlikten dönüş.

Seyahatin geri kalan kısmı boyunca, hiç de hak etmemiş olduğum aynı huzursuzluğu duyarak İşkodra Tanrıtanımazlık Müzesi'nin tutsak çanlarının boğuk seslerini, bu üç dinli ülkenin talihsiz inananlarının dualarını dinliyorum. Bu müzeden bitkin de olsa canlı çıktıysam, bunun nedeninin bir gün onun trajik yaşantısına daha iyi tanıklık etmek olduğunu bildiğim için geri kazanıyorum gücümü.

Son Deyiş

Kökenlerimin ülkesindeki bu can sıkıcı seyahatten sağ salim dönüyorum böylece.

Sırat köprüsünden geçtim!

Stalin'in tehdit dolu bakışı orada, sınırın öbür tarafında, labirentin çıkışında kaldı. Stalin cehenneminde uyurgezerliği andıran bu seyahatin uykusuz geçen dört gecesini ve son olarak da eziyet sınırından geçiş hemen etkisini gösterdi. Katlanmak zorunda bırakıldığım susuzluk, bedenimdeki tüm yaşam belirtilerini silip attı, ölüm kalım smırındaydım. Yavaş yavaş eriyen vücudumda, zihin diri kalmıştı sadece. Eğer var ise, Tanrı bilir sonuna kadar nasıl dayanabildiğimi. Ama annem, özellikle ıstırap çekildiğinde hissedilir Tanrı'nın varlığı dememiş miydi?

Gölün diğer kıyısında, doğduğum kentin tam karşısında, bundan böyle benim için hakiki vatan yerini tutacak olan sınırın öbür tarafındaki kıyılarda duruyorum ve kana kana içiyorum bu hayat dolu su kaynağından; öylesine susamışım ki, yüz yıl yetecek kadar su içiyorum sanki! Suyu çekilmiş vücudum hayatıyetini yitirmek üzere; denge zamanla sağlanacak ancak.

Bu günah çıkarma ayininden dönüyorum sonunda, benimkileri görmeye can atıyorum. Araba nehir boyunca bildik yoldan hızla ilerlerken, tüm ayrıntılarını bildiğim manzarayı yeniden keşfetmek için uykusuzlukla cebelleşiyorum. Fakat geçmiş ve şimdiki zaman acı verircesine iç içe geçiyor kafamda. Araba son hızla gidiyor.

Nihayet evimizin eşiğindedim.

Çocuklarım boynuma sarılmak için koşuyorlar, karım gözyaşları içinde karşılıyor beni. Kadidi çıkmış yüzüm, yorgun yüz hatlarım, huzursuz halim aynı anda hepsini birden etkiliyor. Kanepeye yığılıyorum güç bela. Kavuşmaların mutluluğunu yansıtan, daha sevinçli ve hediyelerin asla ihmal edilmediği dönüşlere alışkın çocukların gözlerinden yaşlar boşanıyor. Hiç unutmayacağım bu gözyaşlarını. Sanki benim bir yanıma artık hiç ulaşamayacaklarmış ve ben de onların bir yanını yitirmişim gibi bir duyguya kapılıyoruz.

Erkek kardeşlerim ve kız kardeşim de orada. Tabii, annem de.

Uyuyorum. Dört günlük uykusuzluktan sonra gerçekten uyuyorum. Uykunun kollarına bırakıyorum kendimi.

İki, üç, dört gün uyudum herhalde.

Ailemim yanında uyuduğum bu derin uyku tüm rüyaları yok etti. Orada, kendi memleketimde ne kadar uyanık kalmam gerektiyse, tastamam o kadar uyudum.

Aynen eskiden olduğu gibi uyanıyorum, fakat sanki hemen ve ebediyen unuttuğum gereken korkunç bir kâbustan çıkmışçasına tuhaf bir biçimde yıpranmışım. Gözlerim çocuklarımdan hemen fark ettiği parlaklıklarına kavuşuyor yeniden. Asıl o zaman atılıyorlar kollarıma. Onlar ve diğerleri...

Döndüm nihayet. Tanrı bilir, nereden ve nasıl! Ama tekrar hatıralar sarmalına düşmekten sakınıyorum kendimi. Benliğimin derinliklerine, unutulmuş gömülsünler, ta ki hayatın mayalanmasının onları yüzeye fırlatmaya karar vereceği ana kadar, bu kitabın yazılışına kadar.

Annemin ıstıraplarına eklenecek bir ıstırap da bu. Fakat o benden, hepimizden daha güçlü, yüreğinde bu ıstırapa yer verecek kadar cömert.

Sonra bize Balkanlar'ın tavuk suyuna en iyi, en lezzetli, en bol *tikuş*'unu yapmak için kolları sıvıyor. Genellikle bayram günlerinde pişirdiği yemek bu. Bu sefer tüm hünerini gösteriyor. Bir sanat eseri söz konusuymuş gibi, kendi anavatanındaki *tikuş*'ların lezzetini vermeye özen göstererek ciddi ciddi, kendini vererek hazırlıyor. Sürgünlüğünün labirentlerinin birinden bir

kez daha çıkmış ailemin mutluluğunu dile getirmenin kendince bir tarzı bu.

Çok uzun süren uykum boyunca depoladığım ve annemin şimdiye kadar hiç bu kadar lezzetli olmamış *tikuş*'unun verdiği güçle evden ayrılıyor ve dosdoğru mezarlığa, babamın mezarına gidiyorum. Arnavutluk'a hareket etmeden bir gün önce uzun süre kaldığım yerde kımıldanmadan duruyorum.

Eski suskunluğu keşfediyorum gene.

Babamın mezarı, sayfaları zamanın elleriyle çevrilen ardına kadar açık kalmış bir kitap gibi görünüyor bana.

Arles, 1993 - Paris, 1997

Luan Starova *Babamın Kitapları ve Keçiler Dönemi*'nde anlattığı Balkanlar'ın acılı hikâyesine devam ediyor...

Yazar, *Tanrıtanımsızlık Müzesi*'nde, doğduğu ülkeye, yüzyıllar boyunca birlikte var olabilmeyi başarmış üç dini yaşayan Arnavutluk'a, yıllar sonra Enver Hoca döneminde yaptığı kırılğan dönüş yolculuğunu anlatıyor: Düşler, hayal kırıklıkları, çocukluk anıları, Balkan tarihi ve İşkodra Tanrıtanımsızlık Müzesi...

Gerçek dönüş yeni bir sürgünün başlangıcıdır.

